Aurelio Peccei

KEZÜNKBEN A JÖVŐ

A Római Klub elnöke világproblémákról

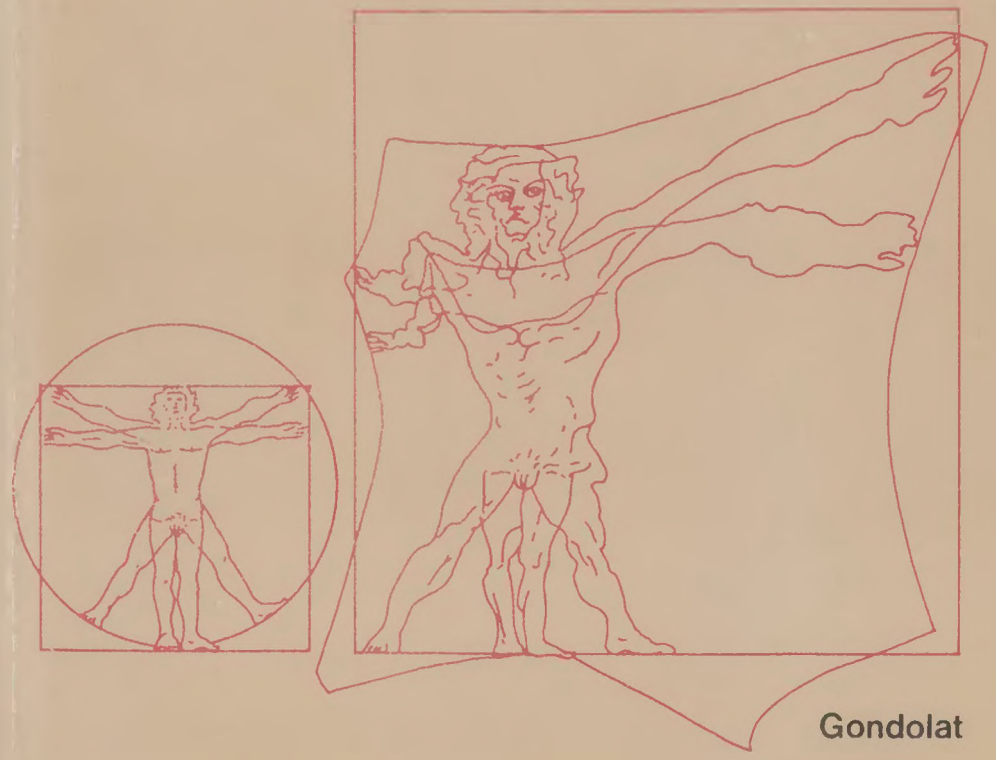

Gondolat

AURELIO PECCEI

Kezünkben a jövő

AURELIO PECCEI

Kezünkben a jövő

A Római Klub elnöke világproblémákról

Gondolat · Budapest, 1984

A fordítás alapjául szolgáló kiadás:

One Hundred Pages for the Future.
Pergamon Press Inc. 1981.

Fordította:
ZALA TAMÁS

A fordítást ellenőrizte:
SZOMOLÁNYI ATTILA

Az előszót írta:
BOTOS KATALIN

ISBN 963 281 420 7

© Zala Tamás, 1984. Hungarian translation

Tartalom

Aurelio Peccei szorongató gondolatai elé (Botos Katalin) 7
Előszó 17

I. RÉSZ
AZ EMBERISÉG FELEMELKEDÉSE ÉS LEHANYATLÁSA

A jövő többé nem olyan, mint egykor 25
A múlt — egykor 25
A jövő — ma 27
Az önszabályozó mechanizmusok csődje 29
Egy szál magunkban — szemben a holnappal 31
Közös jövendőnk 33

A természet mesterműve vagy torzszülöttje? 36
Milliárd év 36
Az egymillió éves ember 38
A döntő száz évszázad 39
A nagy forradalmak kora 43
A népesség rákos növekedése 47
Kételyek önmagunk iránt 60

A hanyatlás tünetei 64
Előbb eufória, azután zavar 64
A hanyatlás tíz tényezője 72
A tömegek hányódása 76
A természet elpusztítása 85
Őrült elképzelés a biztonságról 94
A kétértelmű tudomány 100
Gazdasági csapdák és káprázatok 107
Keresztre feszített emberiség 116
Hanyatlásunk gyökerei 127

II. RÉSZ
EGYENES ÉS KESKENY ÖSVÉNY AZ ÚJJÁSZÜLETÉSHEZ

A sorsdöntő évtized 135
A Római Klub elindítja a vitát 135
Az emberiség utolsó esélye? 142
Globális politikák és stratégiák 149
Két politikai parancsolat 160

A hatalmas rejtett tartalék 170
Tanuljuk megteremteni a jövőt 170
Az ifjúság tiszta forrása 177
Az ember forradalma 183

A szerző életrajza 193

Aurelio Peccei szorongató gondolatai elé

„Nem ez az első korszak, amelyben az emberiség szembenézett az általa ismert élet megszűnésének lehetőségével; mégis egyetértek azzal, hogy a jelenlegihez hasonló helyzet korábban nem létezett. A múltban az embereket fenyegető természeti erők nem álltak ellenőrzésük alatt. Most először tudatosul bennünk, hogy jövőnket az határozza meg, mit teszünk mi magunk, vagy mit mulasztunk el megtenni."

A fenti idézet egy keleti és egy nyugati filozófus párbeszédéből való. A hetvenes évek derekán már világos volt, hogy az emberiség válaszúton van. Dönthet arról, mit cselekszik, hogyan folytatja az eddigieket. Feltéve, *ha lesz mit* folytatnia. Választása ugyanis életet vagy halált jelent.

Ugyanez a felismerés hatja át Aurelio Pecceit. Valami nagyon fontosat értett meg, valami olyat tud, amiről nem lehet hallgatnia egy napig sem, amiről beszélnie kell. A kiválasztottak felfokozott érzékenységével reagál a problémákra, amelyek a szó szoros értelmében a levegőben vannak. Elmegyünk mégis mellettük, megszokjuk a létüket.

Rutinútvonalakon jövünk-megyünk. Közben kerülgetjük az autókat a járdán — köhögünk a füstös, benzingőzös levegőtől. Belebámulunk a hídról a folyó szürke vizébe. Szódásüveg után nyúlunk, mert a csapból szennyes víz folyik.

Kinyitjuk az újságot: „Zacskós vizet a csecsemőknek!" Legalább nekik. Hazánk területén rövidesen nem találhatunk tiszta ivóvizet, ha nem fúrunk 30 méternél mélyebbre. Váci ivóvíz-

szennyeződés. Döglenek a halak a Balatonban. Intézkedtek, de még mindig döglenek. Becsukjuk az újságot. Bekapcsoljuk a televíziót. Unokáink se fogják látni. Pusztuló őserdők, elsivatagosodó területek. Kihaló állatfajok. Politikai hírek: választási harcok, választási közömbösség. Halmozódó fegyverek. Terrorizmus, maffia. Kudarcba fulladt tárgyalások. Szétlőtt olajkutak. Olajfolt a tengeren. Élelmiszergondok, ellátási problémák. Bányaszerencsétlenség, kohótűz. Kikapcsoljuk a televíziót. Karnyújtásnyira és mérföldekre: az egyes ember számára megoldhatatlan gondok.

Megszoktuk. Civilizációnk áldásának törvényszerű árnyoldalai. Majd megoldjuk, eddig is megoldottuk. Háborúk mindig voltak. A tengerig ha eljutunk, majd elkerüljük az olajfoltos kikötőket. Van még hely az Aranyhomokon, rendben tartják a Lidót. Csak spórolni kell, mert egyre drágább az utazás. Gyerünk lefeküdni, holnap korán kell ébredni. A tömegközlekedés csúcsidőben zsúfolt, már fáradt leszel, mire beérsz dolgozni. Egyébként is, fáj a fejünk. Frontátvonulás van. Megszoktuk.

Észrevétlenül sodródunk jövőnk felé. A jövő felé, amely más lesz, mint a tegnap. Kikövetkeztethetetlen a tegnapok adataiból. A halmozódó problémák ugyanis *minőségileg új* helyzetet teremtettek. Erről próbál meggyőződni Peccei. Ember! Nézz már körül! Lásd meg, hogy e gondokat jórészt magad teremtetted! Tőled függ, hogy változtatsz-e helyzeteden, avagy maguk alá temetnek az összeomló emberi építmények, intézmények, kezed és eszed művei! A társadalmi mechanizmusok éppúgy csődöt mondtak, mint a gazdasági és természeti szabályozók. Nem működnek olyan erők, amelyek képesek belátható időn belül begyógyítani a természeten ejtett sebeket; krónikus gazdasági válság sújtja az iparilag fejlett országokat, és nem segít semmiféle „láthatatlan kéz". A többpártrendszerre alapozott politikai mechanizmusok is felmondták a szolgálatot. A kínált programok nem meggyőzőek, tűnőfélben a társadalmi folyamatok fölötti kontroll illúziója. Mozgalmak szétesnek, szekták terjednek. Közömbösség és anarchizmus sétál karöltve a fényes neonreklámok alatt. Az elbizonytalanodott, csalódott egyén bevonul magánélete mogyoróhéj-birodalmába. Szorongva néz a nagyvilágba a tv kékes fényű ablakán át.

Éppen ezt a bénultságot kell leküzdenünk, ha az életet választjuk. Át kell látnunk a folyamatokat, értenünk kell, ami körülöttünk történik, akkor talán ismét úrrá lehetünk a palackból kiszabadult szellemen.

Aurelio Peccei felráz, megvilágít, magyaráz, lelkesít. Ismereteket ad és akciókra serkent. A teremtésmítoszba illeszkedve bemutatja a földtörténetet és az ember megjelenését. Szombat éjfél előtt 15 perccel jelentünk meg a földön, s íme, máris készen állunk elpusztítására.

Beleharaptunk a tudás almájába, de nem rágtuk le csutkájáig. Istenként teremtünk műholdat, műselymet, műember-robotot, új állat- és növényfajtákat; de ezrével hullunk el állati kiszolgáltatottságban, alultápláltságban, felültápláltságban, infarktusban és kolerában. Úrrá lettünk — úgy hisszük — a természeten és fejvesztetten rohanunk a szabadba, ha félelmetes remegések rázzák meg a sokemeletes szállodák fényes csillárait.

A legyőzetést már sokszor megtapasztaltuk, az emberfaj azonban eddig sikerrel átvészelte a jégkorszakot, a vízözönt, a pestist és a kolerát, a tájfunokat és a földrengéseket.

Vajon sikerül-e túlélnünk önmagunkat? Avagy arra teremtetett az ember, hogy kihaljon, mint a dinoszaurusz, de nem is a természet kegyetlen játéka folytán, hanem önkezétől; s ráadásul — egy nukleáris katasztrófa esetén — magával sodorja a létező világot is?

A könyv írója nem szenved hétköznapi rövidlátásban. Történeti szemlélete megóvta attól, hogy felnagyítson olyan gondokat, amelyekkel máskor is szembenéztünk, amelyeket már megoldottunk. Azt kereste, ami összehasonlíthatatlan, ami *csak korunk sajátja*. Ez pedig *képességünk az önpusztításra*, amit szellemünk egyenlőtlen fejlődése hozott magával. Az egeket ostromolja a műszaki-technikai tudásunk, de nyomába sem ér erkölcsi-etikai színvonalunk. Azt se tudjuk valójában, hogy mi lenne a norma? Van globális világképünk, de nincs átfogó erkölcsi normarendszerünk.

Kell-e, szabad-e ilyen sötét képet felrajzolnunk magunk elé? Nem vált-e ki apátiát, nem kergeti-e a gondolkodó szellemet a szeszek és drogok mámorába, az együgyű tudatlanság állapotába?

Kétségtelen, hogy korunk értékvilága kudarcos győzelmeinkben gyökerezik. Peccei azonban nem áll meg a komor diagnózis felvázolásánál. Folytatja a verset, imperatívuszban: Tisztességesnek *kell* lennünk! Emberlétünk alapkövetelménye, hogy magasabbra emeljük erkölcsi-szellemi-kulturális szintünket. Nemcsak, mert ez hivatásunk, de mert elemi létfeltételünk.

Huxleyval együtt vallja, hogy az ember rendeltetése: az egyetemes tökéletesedés felé vezetni sártekénk evolúciós folyamatát. Ehhez pedig az út mindenekelőtt önmagunk tökéletesítésén keresztül vezet. Peccei éppúgy a lustaság és önzés ellensége, mint másfél százada a mi Széchenyink. Azzal a különbséggel, hogy míg Széchenyi ezt *lehetőségnek*, Peccei *szükségszerűségnek* tartja. Enélkül elveszünk. Glóbusz mértékű nagyrendszerben gondolkodik. Számára nincs a földtekének olyan zuga, ahol ne ugyanez lenne a megmaradás feltétele. Széchenyi csak a *nemzetlét* pusztulását érzékelte, ha elmaradunk a haladás fő vonalától, Peccei az *emberlétét*.

„Méltatlan volna a homo sapiens-hez, ha önmagára kiszabott tudatlansággal kellene megvásárolnia fennmaradását" — írta Selye János az *Álomtól a felfedezésig* című könyvében. Nem csupán a reáltudományok egy részét kell „kemény tudománynak" tekinteni. A lelki jelenségekben való eligazodás nem kevésbé fontos fennmaradásunkhoz, mint a mikroelektronika valóban elképesztő eredményei.

Az ember „fundamentális térelem", bár a teremtés történetének alig fél percében végrehajtott tetteit ismerjük csupán. S nincs, aki tevékenységét helyes mederbe terelje, hacsak nem önmaga. Ehhez azonban kevés minden győzelme, amit a természeten aratott, önmagán kell úrrá lennie.

Megszoktuk, hogy nagy kérdéseket reális ember föl sem vet. Úgysincs hatalmunkban bármit is változtatni a világon. Nincs pénz, nincs anyagi erő, nincs politikai akarat, nincs érdeklődés. Ez a földhözragadt realizmus azonban megkérdőjelezi a holnap valóságát. Kétségbeejtő helyzetekben nem a passzív várakozás, hanem a merész kitörési kísérlet a realizmus. Csak ezzel kerülhető el a fatális végzet, aminek nyilván nem szegődnék egyetlen úgynevezett realista sem prókátorává. Ezt nevezi Peccei kölcsönszóval *reálutópiának;* ebben van terápiájának esszenciája.

Nem lehet, de kell. Kezdeni kell az öntökéletesítést, erkölcsi-kulturális csiszolódásunkat. Át kell törnünk a megmerevedett intézményi struktúrákat, és emberközelbe kell jutnunk a szomszéd mogyoróvárak lakóival.

Mind a diagnózis, mind a terápia vitatható. Vitatják is, különböző szempontokból. Először a kiindulópontot: a Római Klub jelentéseit, vagy az amerikai kormány által finanszírozott *Global 2000* jelentést, amelyekre a szerző többször hivatkozik. Az 1980-ban megfogalmazott szakértői jelentés, a *Global 2000* például a következő szavakkal kezdődik: „Ha a jelenlegi trendek folytatódnak, a világ 2000-ben zsúfoltabb, szennyezettebb, sebezhetőbb lesz, mint az, amelyben élünk. Világosan láthatók előre a súlyos feszültségek mind a népesség, mind a természeti erőforrások és a környezet tekintetében. Annak ellenére, hogy egyre nagyobb az anyagi termelés, a világ népessége 2000-ben több szempontból szegényebb lesz, mint ma. Százmilliók számára, akik kétségbeejtően szegények, az élelmiszerek és egyéb létszükségleti cikkek kilátásai nem javulnak. Sokak számára még romlik is a helyzet. Hacsak nem következik be forradalmi lépés a technológiában (egy újabb technikai forradalom); az élet a földön a legtöbb ember számára bizonytalanabb lesz, mint ma . . ."

Ez a jelentés szinte visszhangozza a több mint 10 éve napvilágot látott első római klubi jelentést, amelynek címe: „A növekedés határai".

Mai kritikusai enyhe malíciával jegyzik meg, hogy e tudóscsoport mindenképpen sötét jövőt vázolt: a jelen népességnövekedési ráták és az erőforrások kiapasztásának adott üteme mellett a világ a biztos katasztrófa felé rohan; s nem később, mint a 21. század második felében. „Vagy az erőforrások merülnek ki, de ha azok nem, úgy az élelmiszerforrások; és ha azok sem, akkor a teljes környezet megy tönkre a szennyeződés által." (H. C. Wallich)

Mindkét jelentés szerzői hangsúlyozták azonban — amint Peccei ebben a könyvben is teszi —, hogy nem jóslatnak, csak figyelmeztetésnek szánták, amit megírtak. Nyilvánvalóan akkor tekintenék elértnek céljukat, ha nem igazolódna be komor előérzetük. Azok az interpretációk, amelyek kisebbítik a meglátás fontosságát, vagy szarkasztikusan fogalmazva a kákán is csomót

keresőnek mutatják a Római Klubhoz közelálló szakértőket — méltánytalanok. Igaz ugyan, hogy a „jelenlegi trendek" jellegzetessége, hogy nem folytatódnak a jövőben; különösen, ha kedvezőtlenek. Törvényszerűen kiváltják ugyanis az ellenakciókat, megszülik a kívánatos találmányokat, létrehozzák a megfelelő intézményeket.

Csakhogy: *milyen áron?* Peccei ugyan — mint láttuk — még ebben is kételkedik. Úgy véli, hogy csődöt mondtak a korábbi szabályozó mechanizmusok. Tételezzük azonban fel, hogy igazuk van a kincstári optimista nézeteknek: *vannak* működőképes automatizmusok. Csakhogy mikor és mi „kapcsolja be" őket? Óriásit lépett előre a technika — háborús szükségállapotok közepette. Hatalmasat haladt az űrkutatás — katonai fenyegetettségbe sodorva a világot. Lökést kapott az energiatakarékosság a hetvenes években — világméretű gazdasági recesszió árán.

Nem kétséges, hogy előbb-utóbb rádöbbenünk, hová jutottunk. A kérdés csupán az, nem lesz-e akkor már késő? Aurelio Peccei múlhatatlan érdeme, hogy erre idejekorán felhívja a figyelmet. Lehet, hogy diagnózisa túl sötét. Annál jobban szolgálja a célt, hogy rádöbbentsen mindnyájunkat a feladat nagyságára. Lehet, hogy terápiája nem tökéletes, sőt olykor naiv. Annál inkább átérezzük, hogy nekünk is van teendőnk. Fogalmazzuk meg jobban, célravezetőbben, reálisabban („reálutópiásabban") a *mit* és a *hogyan*t. Biztosan találunk fejezeteket, vagy szakaszokat, ahol felkapjuk a fejünket: nem, itt nem lehet igaza! Ilyen talán egy kicsit a nemzeti szuverenitás vissza-visszatérő kritikája. Peccei anakronisztikusnak tartja a globális társadalmi rend hiányát, a világ nemzetállamokra tagozódását az egységes ökoszisztéma, technikai metaszisztéma léte mellett. A nacionalizmus fertőzését minden épeszű embernek el kell utasítania; de az, hogy a nagy struktúrák kis struktúrákból szerveződnek, nem mond ellent a világméretű társadalmi kapcsolatrendszer követelményének.

A szuverén nemzetállam nem csupán történeti fejlődés eredménye (és csökevénye), hanem az emberi munkamegosztás egyik alapegysége. Azzal természetesen a legmesszebbmenőkig egyetértünk, hogy a világosan artikulált nemzeti érdekek nem éles konfrontáció, hanem módszeres harmonizáció révén képviselhe-

tők emberekhez méltóan. Az érdekkifejeződés és -ütközés kívánatos volta nem krízisek és katonai konfliktusok törvényszerűségét jelenti; de hiszen ez volt és marad is a társadalmi lét, a békés egymás mellett élés alapgondolata. A nemzeti nyelven gondolkodó, a kulturális értékeket e keretekben kialakító és őrző ember nemcsak e világ „fundamentális téreleme" de a gazdaság alapegysége is. Napjainkig pedig — a gazdaság internacionalizáltsága ellenére — az újratermelési folyamat nemzeti keretekben szervezett, a munkaerő is nemzeti jellegű. „Értékét" az a környezet szabja meg, amelyben kialakult, kiformálódott.

Korainak, idő előttinek, megvalósíthatatlannak, kivihetetlennek tűnik a könyv számos javaslata. Megható idealizmussal várja, követeli, hogy a népek vezetői bizonyuljanak igaznak, bölcsnek; megbeszéléseikben szülessenek figyelemre méltó eredmények. Nem szabad, hogy az emberek újra és újra csalódjanak bennük. Kétes értékű a fejlődő országok integrációjának szorgalmazása is. A gazdasági erőközpont nélküli tömörülések ugyanis labilisak; a tagok fülei túlzottan érzékenyek az erszényt csörgető külső tagok szirénhangjaira.

A világ egészét fenyegető közös veszélyen belül a fejlettek és fejlődők sajátos problémái olykor összemosódnak; Peccei csak helyenként utal arra, hogy mi a fejlett világot, és mi a fejlődőeket sajátosan jellemző vonás. Talán az még hatásosabbá tette volna művét, ha határozottabban érzékelteti: a mi problémáink nem az ő problémáik, de az ő problémáik rövidesen a miéink is lesznek, s megoldásukra valóban nincs még megfelelő automatizmus. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy egy Trident árából hány millió fejlődő országbeli gyerek iskoláztatása lenne megoldható . . .

Nem állítjuk, hogy Peccei könyvében ráleltünk a bölcsek kövére. Ahhoz azonban minden bizonnyal hozzájárult, hogy alaposan önmagunkba nézzünk. Nehogy — Goethe szavaival élve — ha netán rálelnénk, a kőhöz éppen a bölcs hiányozzék. Nyugtalanná, türelmetlenné tesz e mű. Hiszen — mint Arnold Toynbee írja — „nem szégyen, ha valaki lemond arról, ami fölött nincs hatalma, hogy megakadályozza. Másrészt azonban szégyen, s így demoralizáló, ha hagyjuk magunkat lerombolni azáltal, hogy nem teszünk meg minden erőfeszítést, ami nyilvánva-

lóan a hatalmunkban áll, és nyilvánvalóan megteremtene bennünket, ha készek lennénk megtenni azt. A tétlenség ilyen esetben annyi, mint az öngyilkosság."

A könyv drámai kiáltás szunnyadó életösztöneink felriasztására. Hitelét az adja, amit Aurelio Peccei 1983 nyarán, magyarországi látogatása során fogalmazott meg: „A szorongató gondok ellenére alapjában véve optimista vagyok."

Botos Katalin

Ajánlom a testben vagy lélekben fiataloknak, mert ők a jövő egyedüli reménységei

Előszó

Többször kértek arra, hogy írjak könyvet arról, milyen választás előtt áll az emberiség. Rövid habozás után ráálltam, de hogy miért, azt úgy vélem, meg kell magyaráznom olvasóimnak, hiszen a könyv őmiattuk íródott meg.

Az emberiség katasztrófa felé rohan. Feltétlenül szükséges, hogy lehetőséget találjunk útirányunk megváltoztatására. A könyv, amelynek ez a célja, csak úgy lehet hatásos, ha felkavar, ha elolvasására elegendő egyetlen hétvége, ám gondolkodni kelljen róla, akár egy évig is. Sajnos, az embereknek jobbára kevés idejük jut olvasásra, s annyi a tennivalójuk, hogy nem szívesen szaporítják. Mi több, oly sok üres fecsegést kénytelenek végighallgatni, hogy már nem nagyon bíznak a szebb jövő ígéretében. Ha tehát fel akarjuk kelteni érdeklődésüket, rövid, őszinte és egyértelmű művet kell eléjük tenni, olyat, amely rámutat a várható veszedelmekre, de egyúttal meg is győzi az embereket, hogy van lehetőség, sőt vannak eszközök is e veszedelmek leküzdésére.

Aligha kétséges, hogy ez a feladat meghaladja az erőmet. Ám, mégsem vonom ki magamat alóla, mert bármi szerény részét végzem is el, minden bizonnyal ezzel is serkentek másokat, hogy ők is megtegyék, ami tőlük telik. Megírtam tehát ezt a rövid kis könyvecskét, nem sokkal több mint száz oldalt a jövőről és jelenünkről, amelyből a jövendő sarjad, no meg foglalkoztam valamit a múlttal. Könyvem őszinte. Bemutatja a jelen valóságát és a jövendő lehetőségeit, ahogy sok elmélkedés és sok vita után

ezeket én magam látom. Remélem, hogy eléggé világos és meggyőző ahhoz, hogy elgondolkoztassa az olvasót.

Egyszerű nyelven írtam, amelyet értek, és remélem, mások is megértenek. Hogy a könyv ne legyen túlságosan vaskos, meg sem próbáltam a benne érintett témák kimerítő tárgyalását, s a túlzó részletezés helyett megelégedtem a vázlatos bemutatással. A minimumra csökkentettem az idézeteket, statisztikákat és példákat. Sok fontos kérdést nem érintettem, így nem foglalkozhattam az energiapolitikával, a bűnözéssel, a terrorizmussal és a multinacionális vállalatok szerepével sem, azonban úgy vélem, hogy fejtegetéseimből plasztikusan kirajzolódnak nézeteim. Egy olyan társadalom, amely önnön fennmaradása érdekében egyedeihez alkalmazkodik politikájában, előnyben kell részesítse a megújuló természeti erőforrásokat, közülük is kivált a napenergiát; egy ilyen társadalomtól alapvetően idegen mindennemű erőszak; s ha a magánvállalatoknak, lévén ezek a gazdálkodás legfőbb eszközei, maximális szabadságot is biztosít, azt mégsem engedi meg nekik, hogy érdekeik a közjó fölé kerekedjenek. Itt van azután, amiről az emberek oly készségesen beszélnek: az információs forradalom, ám itt sem az a lényeg, *hogyan* kommunikálunk, vagyis nem a hardware meg a software a döntő, hanem az, hogy *miről*, s könyvemben ez utóbbiról kívánok szólni.

Megpróbáltam rámutatni azokra a negatív tényezőkre, amelyek az emberiség jelenlegi hanyatlásának okozói. Másrészt kísérletet teszek ama hatalmas és alapvető változások megvilágítására, amelyek az emberi gondolkodást és magatartást átformálják, és amelyek egy új reneszánsz eljövetelét készítik elő. Pontosan ezek a változások az én legnyomósabb érveim.

Mi tehát e könyv mondanivalója? Az, hogy ha az emberiség okosan él erőforrásaival, mindenekelőtt az emberi tényezővel, akkor kiemelkedhet napjaink válságából, és megépítheti azt a jövőt, amire vágyik. A mostani évtized sorsdöntő. A szükséges és lehetséges változások kis áldozatoknál jóval többet követelnek, de sokkal kevesebbet, mint aminőkre akkor kényszerül az emberiség, ha nem tér le arról az útról, amelyen jelenleg halad.

Tekintsék mindezt személyes véleményemnek, ne pedig a Római Klub álláspontjának, ami egy félhivatalos csoport, ahol mindenkit arra biztatnak, hogy őszintén fejtse ki nézeteit, s ne

törődjék azzal, hogy véleménye eltér a többiekétől, és ahol senki sem beszélhet a többiek nevében. Egyszóval, a könyv a magam álláspontját tartalmazza, de ha netán klubbéli társaim közül kellő számban egyetértenek majd velem, akkor az én könyvem a Római Klub jelentésének rangjára emelkedhet, aminek különben nagyon örülnék.

A kép, amelyet az emberiségről a történelem mostani drámai pillanatában felfestek, az én véleményemet tükrözi, s ha itt-ott tévedek valamiben, a felelősség szintén csakis engem terhel. Hadd mondom meg viszont azt is, hogy sokat köszönhetek Római Klub-tagságomnak. Támaszkodtam egész sor munkára, amelyek az emberi létviszonyokról töprengő gondolkodók, kutatók, társadalomkritikusok tolla alól kikerültek, s tiszta szívből hálás vagyok valamennyiüknek. Közülük remélhetőleg jó néhányan lesznek, akik úgy találják, hogy amit írtam, az az ő eszméiket visszhangozza vagy igazolja, sőt talán bátorításnak tekintik írásomat, hogy még többet kell tenni az emberiség ügyéért.

Végül, hadd mondok köszönetet Anna Maria Pignocchinak odaadó és értő közreműködéséért.

Aurelio Peccei
Róma, 1981. január

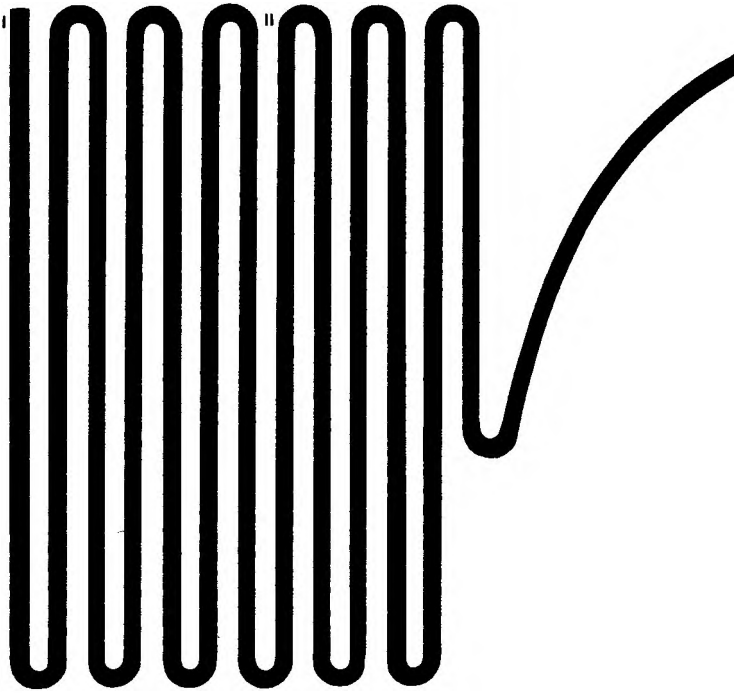

A geológiai korszakok

I Archeozoikum	
II Algonkiumikum	
III Paleozoikum (Első)	A Cambrium B Silurium C Devonkori D Széntartalmú E Permi
IV Mezozoikum (Második)	F Triász G Jura H Kréta
V Cenozoikum I Harmad	(a) Paleogén (b) Eocén (c) Oligocén (d) Miocén (e) Pliocén
J Negyed	(f) Pleisztocén (g) Holocén

A kezdet

Az ember nagysokára jelent meg az élet színterén

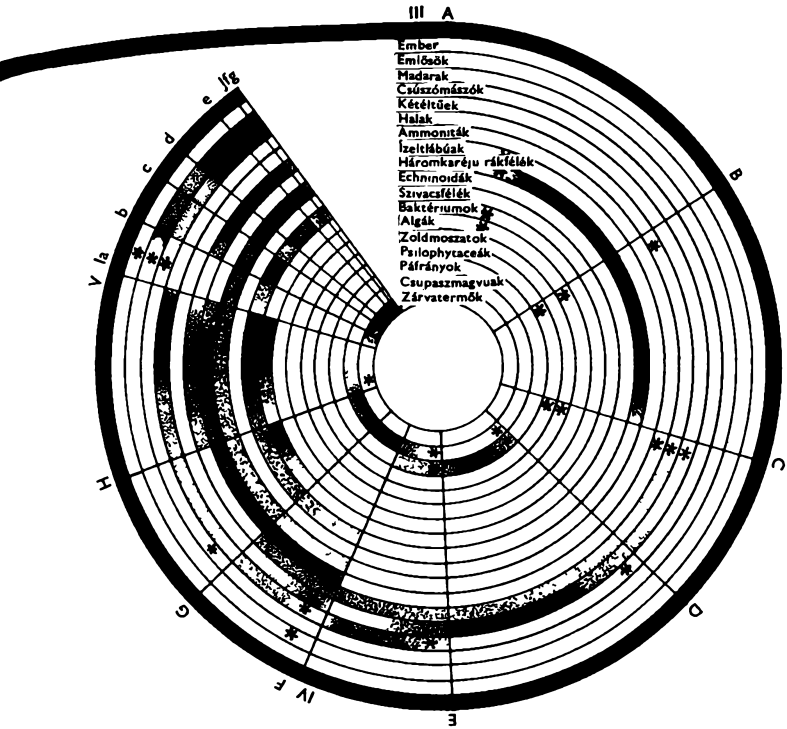

Ábránk az élet fejlődését mutatja a Fold keletkezésétől az első ember megjelenéséig. Minden milliméter kétmillió évnek felel meg. A két legbelső kor a növényféleségek két csoportját ábrázolja, a kulső korok az állatfajokat. A sotét, illetve világos színárnyalat jelzi az evolúció progresszivitását, illetve regresszivitását.

I. RÉSZ
AZ EMBERISÉG FELEMELKEDÉSE ÉS HANYATLÁSA

A jövő többé nem olyan, mint egykor*

A múlt — egykor

Minden korszak szerencsétlenségek és veszedelmek terhei alatt roskadozik és minden korszak egyúttal remények forrása. Az elmúlt évszázadokban a változások csigalassúsággal vánszorogtak, leszámítva a nagy csapások időszakait, s az egyén, a család, a városi vagy falusi települések élete, ha keményebb volt is, mint manapság, de legalább előre ki lehetett számítani. Bárki előre megmondhatta, hogy jelen és jövő úgy hasonlít egymáshoz, mint ahogy két csepp víz. Az iparosokat, kereskedőket, földműveseket szüntelenül nyomorgatták a pénzkölcsönzők, s a népnek a fejedelem vagy az egyház részére lerovandó adók folytán mindig üres volt a zsebe, meg a hasa is. Tudták, hogy újszülötteik minden bizonnyal kis korukban halnak meg, tudták, hogy a hegyekben, a távoli fennsíkokon farkasok és egyéb vadállatok tanyáznak, s tudták azt is, hogy az erdőségekből rablók törnek ki és támadnak rá a magányos vándorra. Az élet megszokott rendje volt, hogy időről időre háborúk és éhínségek zúdulnak a világra.

A régi időkben külső betörés, túlnépesedés vagy belviszály kivándorolni kényszerített embereket, akik gyarmati településeket hoztak létre távoli földeken, átplántálván oda, ha intézményeit nem is mindig, de értékrendszerét és szokásvilágát anyaországuknak annál inkább. A nagy felfedezések korában vakmerő hajósok és merész kalandorok kutattak föl és hódítottak meg

* Ez a cím Paul Valery inspirációjára született.

ismeretlen földrészeket, hogy azután a megszerzett új területeket hozzácsapják a kor birodalmaihoz, az ott élő népeket pedig saját hitükre térítsék és saját törvényeik igájába hajtsák. Majd hazatértek arannyal, drágakövekkel, fűszerféleségekkel és rabszolgákkal megrakottan, s mindez a gazdagság szülőhazájuk anyagi jólétét emelte.

Az eszmék és a mindennapok mintha mozdulatlanságba dermedtek volna, vagy ha változtak is, észrevétlenül az egymást követő nemzedékek számára. A nappalok nyomasztóak és kemények, az éjszakák hosszúak, váltakozásuk vontatott, s mindenki úgy érezte, mintha a ma ugyanolyan lenne, mint amilyen a tegnap volt és a holnap ugyanolyan lesz, amilyen a ma. Az élet monoton egyhangúsággal, unalmasan pergett, s az emberek menekülést és felüdülést leltek, hogy tündérmesékből és teremtésmítoszokból „felépítettek" egy képzeletbeli világot. A szürke és változatlannak tűnő valóság torzszülötte volt ez a fantasztikus világ, amelyet sárkányok, szárazföldi és vízi szörnyek, boszorkányok, tündérek és manók népesítettek be.

A jövendő telis-tele volt rejtelemmel, hiszen az emberek hittek a földön túli létben, valóságosnak vélték a poklot és a mennyországot, s rendíthetetlen meggyőződéssel vallották, hogy a jövő Istené. A kegyes életű halandó számíthatott arra, hogy elnyeri méltó jutalmát, s aki gonoszul élt, arra örök kárhozat várt. Egyedül csak a lélek számított. Az emberi képzelet szellemek és istenek karát teremtette meg, s őket tette meg minden halandó uraivá. Az emberek úgy fogták föl a jövőt, mint hosszú vándorlást a holtak birodalmában, és egész életükben erre az örök vándorútra készülődtek. Vagy abban reménykedtek, hogy haláluk után megint feltámadnak, újból életre kelnek. Hittek a halál és feltámadás vég nélküli körforgásában. Nem volt idegen tőlük az a gondolat, hogy mindenkit és mindent végső soron elnyel a hátborzongató és végtelen nagy semmi. Akkoriban a halandók jóval többet foglalkoztak a jövővel, mint manapság, de mindennapjaik el voltak szakítva a túlvilági sorstól. Teltek-múltak az évszázadok és a földi élet egyhangú ritmusában, változatlan elvek szerint folydogált.

A modern kor embere egyszeriben megváltoztatta a jövő természetét és egyúttal le is szállította azt saját szintjére. Gondos és végtelenül türelmes tudományos elemzésbe fogott, kutatni kezdte az anyag, a föld és a világegyetem formáló erőinek titkát. A képzelet világát megtisztította a rejtelmektől, a „metafizikát" laboratóriumi vizsgálat tárgyává tette, az ismeretlen határait mind hátrább szorította, egyre mélyebbre hatolván a kozmikus és csillagközi térbe, valamint a szubatomi részecskék parányiságába. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy az ember ma jobban ismeri önmagát, mint korábban.

Tény és való, hogy az emberi faj kezd felszabadultabban tekinteni a jövőbe, miután jobban kiismeri magát saját környezetében és a természetben, s bízik eme ismereteiben. Az embernek meggyőződésévé vált, hogy bizonyos adatok alapján, megalapozott hipotézisek segítségével bepillanthat saját jövőjébe, fölvázolhat különféle „jövő-képeket" vagy legalábbis megtervezheti az átlagegyén, illetve valamely szakma vagy iparág fejlődésvonalát. Bármiről és mindenről előrejelzést csinál, s ontja a rövid és közép távra szóló cselekvési programokat.

Ámde azt is kénytelen észrevenni, hogy ha az ember evilági jövője nagy kockázatokat rejt magában, éppen ezért keresi azokat az eszközöket, amelyek kezébe adják az ellenőrzés vagy legalábbis a védekezés lehetőségét. Gyógymódokat dolgoz ki különféle betegségekre, gabonát tárol, információt gyűjt mindenről, ami érdekli, iparkodik kiókumulálni az éghajlat változását, és olyan szociálpolitikát alakít ki, amely biztosítja a jólét minimumát és az elemi igények kielégítését alkalmi szükséghelyzetben, és az öregkor küszöbének elérésekor egyaránt.

Ámde miközben önnön biztonságát iparkodik megteremteni, felidézi azt a veszélyt, hogy saját dugájába dől. Bár képes az egészen közeli jövőt részben előre látni és bizonyos veszedelmeivel szemben védekezni, de erre irányuló tevékenységével gyakran az ellenkező hatást éri el. Megrészegülvén saját képességeitől és a közvetlen sikerektől, nem veszi észre, hogy a mai előnyökért nagy árat lesz kénytelen fizetni a kissé távolabbi jövőben. Végső

soron azzal, hogy kizárólag a tudományos belátásra épít, elszalasztja a bölcseletből, az erkölcsből és a hitből meríthető ösztönzést, holott munkálkodása csak akkor lehet harmonikus, ha ezekből meríti inspirációit. Ám lemondván róluk csupán technológiai szakértelmére hagyatkozva, nem tud megállni a lejtőn, amelyre úgy jutott, hogy nem nézett szembe a kérdéssel, vajon hová is vezet a szabadjára engedett technológia. Így az emberi jövő tökéletesen kiszámíthatatlan.

A haladás és a vállalkozások terjeszkedése oda vezet, hogy működésük ellenőrzése és irányítása céljából egyre bonyolultabb és mind körmönfontabb rendszereket kell kialakítani. Ez vonatkozik a várospolitikára csakúgy, mint az iparra, a hírközlésre vagy a közlekedésre. Feladatkörük oly hatalmasra duzzadt időközben, hogy egyszerűen nincs már mód azon tépelődni, vajon burjánzó növekedésük folytán e rendszerek nem kerülnek-e összeütközésbe az emberi létezés szempontjából nélkülözhetetlen Természettel, nem károsítják-e azt. Napjaink embere akként okoskodik, hogy ha a Természet reakciói már nem elég rugalmasak, akkor ezen úgy lehet segíteni, hogy önmagukkal helyettesítik a Természetet, hibridfajtákat tenyésztenek ki vagy manipulálják a géneket, csakhogy az ilyenfajta beavatkozásokból hiányzik a Természet evolúcióját olyannyira átható bölcsesség és türelem. Senki nem látja előre a következményeket.

A modern ember megszállottja a maga teremtette furfangos eszközöknek. A folyamatok fölött uralmát úgy próbálja tartósítani, hogy egyre-másra agyal ki bonyolultnál bonyolultabb berendezéseket és mechanizmusokat. Számítógépekre bízza magát, melyek segítik döntéseiben, sőt már-már kiiktatják az embert a döntési folyamatból, s a számítógépek segítségével remél utat törni a félig természeti, félig művi világ dzsungelében. Egyre önfeledtebben hagyatkozik matematikai modellekre, amelyekkel az újonnan létrehozott ismeretlen rendszer valóságát szimulálja, viselkedésének logikáját kutatja.

Egyáltalán nem meglepő, hogy mindezek az erőfeszítések nem mentettek ki bennünket a bajok tengeréből, amelyek hullámain hánykolódunk. Ennek oka az, hogy: cselekedeteinknek ugyanaz az észjárás az ösztönzője, amelyik a jelenlegi válsághoz vezetett. Előrehaladni úgy próbálunk, kényelmet és jólétet úgy iparko-

dunk teremteni, hogy nem nézünk magunkba; eszünkbe sem jut, hogy önmagunkat kellene megjavítanunk, gondolkodásmódunkat és cselekedeteinket. Modern korunk paradoxona, hogy mindent át tudunk alakítani, kivéve önmagunkat.

A végeredmény az, hogy a jövő még törékenyebbnek és még ködösebbnek mutatkozik, mint eddig bármikor.

Az önszabályozó mechanizmusok csődje

Ennyi talán elegendő is annak érzékeltetésére, hogy mennyire nem értjük, minő végzet az, amely felé rohanunk. A múltban bizonyos természetes mechanizmusok még a segítségünkre voltak, mára azonban legyengültek és elbizonytalanodtak, hathatós működésükben már nem bízhatunk.

Az önszabályozó mechanizmusok egyike a Természet regenerációs képessége. A Természet csodálatos bölcsességre tett szert megszakítás nélküli kísérletezgetésével, s az önkontroll és az alkalmazkodás készségét kisebb vagy nagyobb mértékben valamennyi élő szervezet sajátjává tette. Ezt nevezzük homeosztázisnak, s pontosan ez a tulajdonság az, aminek révén az ökoszisztéma fel tudja dolgozni, csökkenteni tudja vagy el tudja hárítani a külső szennyezőket és önnön deformációit. Ez a képesség természetesen nem határtalan, s a modern ember ezeket a korlátokat már több helyen áttörte. Ipari civilizációnk túl sok hulladékot, ezernyi új vegyszert termel, s az élővilág már képtelen megemészteni a töméntelen mennyiségű szennyeződést. Önerejéből a Természet már nem képes helyrehozni azokat a károkat, amelyeket az ember okoz.

Egészen a legutóbbi időkig többé-kevésbé megbízható önszabályozó mechanizmusok működtek a társadalmi szervezetekben is. Ezek azonban már felmondták a szolgálatot vagy legalábbis megbízhatatlanná váltak. Ez a helyzet példának okáért a demokratikus országok politikai intézményeivel. Kevésbé bonyolult korszakokban erejük abban nyilvánul meg, hogy a különböző eszmék megvitatása és politikai irányzatok kiértékelése után a

választókkal történt konzultáció eredményeként a politikai pártok váltogatták egymást. Ezek a mechanizmusok azonban többé már nem képesek egy olyan egészséges egyensúly fenntartására, amelyet gyakran felülvizsgáltak és kellően megváltoztattak, ami a demokrácia alapja. Még ha e mechanizmusok normálisan működnek is, többé nem képesek kielégíteni a mai összetett és integrált társadalom igényét a részvételre és megújításra, ahol olyan problémákat kell megoldani, amelyeket sem a pártok, sem a szavazók, de talán még a szakemberek sem értenek meg. Korunk napjainknak jobban megfelelő politikai és társadalmi eljárásokat igényel, ezeket azonban még fel kell fedeznünk.

A kereslet és kínálat egyensúlya hasonló sorsra jutott. Megfogyatkozott erőforrások, vágtázó infláció, a monopóliumok és oligopóliumok politikai mesterkedései, valamint nemzeti és nemzetközi szinten egyre gyakoribb állami beavatkozások jellemzik a gazdálkodást és összhatásukban a felismerhetetlenségig megváltoztatták az alkalmazkodási mechanizmusokat. Az árakat egyre inkább politikai szempontok szerint állapítják meg, vagy nagymértékben manipuláltak és függetlenek a piactól. Így inkább „mozgatói", semmint eredményei a piaci mechanizmusnak. Másfelől a fogyasztók, akiket hirdetésekkel vakítanak el, többé már nem rendelkeznek szabad választási lehetőséggel. Sem a termelő, sem a fogyasztó, de a társadalom sem bízhat többé a klasszikus közgazdaságtanból ismert „láthatatlan kézben", amely — hitük szerint — valamennyiüket egy optimális szint irányába vezeti. Ehelyett mintha egy „rejtelmes csizma" rugdosná őket, hol erre, hol arra.

Hivatkozhatok más példára is. Mindig feltételeztük, hogy a múlt vizsgálata megfelelő tanulságokkal szolgálhat a jövőre nézve. Azt hittük, hogy a társadalmi szervezetekben ismétlődő történelmi sémákat tanulmányozva előre jelezhetjük a jövőbe mutató trendeket. Elsősorban a közgazdaságtudomány élt ezekkel a módszerekkel, és jutott díszhelyhez ezáltal. A gazdasági élet történelmi módosulásait elemezve, arra következtethetünk, hogy ezeket három különböző típusú ciklus irányítja: az első a normális rövid távú gazdasági ciklus (amely 3—7 évenként ismétlődik), a második a közép távú, 15-től 25 évig terjedő, ún. Kuznets-ciklus és a harmadik a hosszú távú, ún. Kondratieff-

ciklus, amelynek időtartama 45—60 esztendő. A megszámlálhatatlan jelenlegi gazdasági előrejelzési módszer közül sok ilyen cikluselemzésre alapozódik.

Nem vitatom, hogy a múlt elemzése feltárhatja bizonyos jelenségek eredetét, vagy megvilágíthatja eltéréseik egyik-másik okát. Elismerem azt is, hogy a ciklusok elemzése hasznos eszköz lehet az ilyen vizsgálatokhoz. Ámde a múltból a jövőbe vetített trendek könnyen tévútra vezethetnek. Alapvető változások korát éljük, amikor a múltbéli sémákban törés következett be, a folytonosság megszakad és a trendek visszájukra fordulnak. Ha tehát tanulságosan a múltra támaszkodunk, hogy támpontokat találjunk, akkor úgy araszolunk a jövő felé, hogy közben nem előre, hanem hátra tekintgetünk.

A történelemnek előttünk álló szakasza vadonatúj. A jövőre nem lehet többé egyértelműen alkalmazni a múlt tanulságait, s a hibáinkat egykor automatikusan csillapító vagy módosító mechanizmusok megszűntek működni. Ha el akarunk igazodni, magatartásunkat kell gyökeresen megváltoztatnunk és működésbe kell hozni megújító képzelőerőnket, amelynek egyidejűleg kell merésznek és reálisnak lennie.

Egy szál magunkban — szemben a holnappal

Valóban kell változnunk, hiszen a jövő többé már nem olyan, mint egykor. A különbség abban van, hogy viszonya a jelenhez egészen új. A jövő nem egyszerűen folytatása, hanem közvetlen következménye a jelennek. Elődeink joggal vélhették úgy, hogy a jövő a jelen meghosszabbítása, hiszen jelenkoruk ellentmondásaiból és alternatíváiból is a múlt köszönt vissza rájuk. Manapság azonban a különbségek alapvetőek. Az ellentét a jelen és a közelmúlt között nyilvánvaló, noha a jelen a jövő kiindulópontja, azonban a kettő közötti szakadék egyre mélyebbnek ígérkezik. A magyarázat az, hogy az ember mindinkább meghatározó szerephez jut, s már nem csupán előharcosa, hanem nagymértékben szerzője is saját történelmének.

A jövendő nincs eleve elrendelve, nincs megírva egy nagy titkos könyvben, amit prófétáknak vagy tudósoknak kell kiolvasniuk, mint ahogyan nem ismeretlen és titkos erők véletlen terméke. Az persze igaz, hogy egy üstökös megjelenése, a napfoltok tevékenysége vagy más ezekhez hasonló rendkívüli esemény nagy változásokat idézhet elő a földi lét feltételeiben. Ámde a tét sokkalta nagyobb annál, semhogy efféle spekulációk elterelják a figyelmünket a lényegről. Ha egy cseppnyi józan eszünk van, akkor visszautasítjuk azt a feltevést, hogy a jövőt jóságos vagy gonosz természetfölötti erők játékszerének tekintsük. Ismernünk kell annyira bolygónk és az emberi nem történetét, hogy a holnapok logikáját objektívebb és reálisabb ismérvek alapján keressük.

A jövő, amitől ez és a következő generációk függenek, vagy félnek, a mi választásunk eredménye lesz. A világmindenség e piciny sarkában az ember a motorja a változásoknak és neki kell irányítania őket. Ilyen körülmények között lényegében tőle függ a jövő, vagyis attól, hogy a földkerekség lakossága nap nap után mit tesz, hogyan viselkedik. Ha nem emelkedik ki a zűrzavar, viszályok, kicsinyességek pocsolyájából, a jövő nyomorúságos, a világ pedig elviselhetetlen lesz. Viszont ha átérzi felelősségét, ha szívósan törekszik a jelen megvitatására, akkor a jövő az emberhez méltó lesz és földünk olyan hely, ahol az egymást követő generációk békében élhetnek, dolgozhatnak és szerethetnek.

Most először van úgy, hogy az emberiség egy szál magában néz farkasszemet önnön jövendőjével, első ízben van a jövő férfiak és nők kezében annyira, hogy meghatározhatják a Föld nevű űrhajó további utazásának irányát az eljövendő századokra. Ahogy a híres biológus, Julian Huxley mondta igen találóan: „az embernek, akár akarja, akár nem, az a rendeltetése, hogy vezesse a Föld evolúciós folyamatát, és mutassa az utat az egyetemes tökéletesedés felé." Vajon készen állunk-e betölteni ezt a rendkívüli küldetést?

A válasz talán nem is olyan fontos, mint a kérdés. Mert ez utóbbi ébreszt rá bennünket vadonatúj helyzetünkre, hirtelen mérhetetlenül megnőtt felelősségünkre és arra, hogy tudatlanságunk, gondatlanságunk, rövidlátásunk vagy ostobaságunk ka-

tasztrofális jövőt eredményezhet. Észre kell vétesse velünk azt is, hogy kötelességünk a jövőt tudatosan alakítani, s nem elégedhetünk meg — miként sokan teszik — csupán a fürkészésével. Még a legrátermettebb egyén sem képes arra, hogy átlássa mindazoknak a tényezőknek az összességét, amelyek a jövőt formálják. De ha valamennyien összefogunk, az emberiség képes együttes erővel megtervezni és felépíteni saját jövendőjét.

A jövő a legfontosabb és legfélelmetesebb emberi találmány. A jövő — miként a továbbiakban látni fogjuk — kulturális megújulást feltételez, mert vagy egy nagy kulturális újjászületés eredményezi, vagy pedig nem lesz egyáltalán.

Közös jövendőnk

Az új látomást önmagunkról, világunkról és szerepkörünkről arra kell alapozni, hogy az ember ura jövőjének. Filozófiailag és gyakorlati szempontból logikusan következik ebből az alapelvből az a lényeges felismerés, hogy az emberiségnek közös a sorsa.

Lakosainak számához, képességéhez és vágyaihoz viszonyítva földünk folyamatosan — és egyre gyorsabban — zsugorodik. Ezzel egyidejűleg viszont fokozódik a társadalmi rendszerek bonyolultsága és egymásrautaltságuk. A társadalom alapjául szolgáló különböző emberi rendszerek közötti kapcsolatok megsokszorozódnak és kialakítják azt, amit a továbbiakban világot átfogó metarendszernek neveznek.

Ha ma egységes világról beszélünk, akkor nem kegyes reménynek adunk kifejezést, és nem is tartalmatlan szónoki fogással élünk, csupán és egyszerűen azt a tényt kell felismernünk, amely holnap egyre szembetűnőbb és egyre nyilvánvalóbb lesz. 1971-ben Mentonban több mint kétezer tudós gyűlt össze, akik a legkülönbözőbb tudományágakat képviselték, s papírra vetettek egy megindító, ám figyelmen kívül hagyott felhívást, amelyet az ENSZ-nek címeztek. Üzenetük egyebek között a következőket tartalmazta: „Különböző égtájakról valók vagyunk, eltérő a kultúránk, a nyelvünk, mások a szokásaink, nem azonos a politi-

kai és vallási hovatartozásunk, azonban egyesít bennünket az, hogy példátlanul nagy veszély fenyeget valamennyiünket. Különféle okok idézték föl ezt a veszedelmet, hozzá foghatóval még soha nem akadt dolga az emberiségnek. Az okok mindegyike külön-külön szinte megoldhatatlan probléma elé állít minket, együttes hatásukban pedig nemcsak azt valószínűsítik, hogy mérhetetlen szenvedések zúdulnak majd ránk a közeli jövőben, de fenyegetnek azzal is, hogy esetleg megszűnik, virtuálisan elpusztul az élet a Földön . . . A Föld, amely oly nagynak látszott, most kicsinységében vizsgálandó. Zárt rendszerben élünk, létünk és az eljövendő nemzedékek léte teljes mértékben égitestünktől és egymás közti kapcsolatainktól függ. Ezért, ami elválaszt bennünket, az eltörpül egymásrautaltságunk és a bennünket fenyegető veszélyhez viszonyítva, amelyek viszont egyesítenek minket."

A világ egységes, a sorsunk közös: senki az emberiség közös sorsa alól ki nem vonhatja magát. Eltérések magától értetődően mindig is lesznek éghajlati, időjárási szempontból a tájegységek között, másként süt a nap, nem egyformán esik az eső, különbözik a flóra és a fauna, a különféle nemzeteknek eltérő a vérmérséklete, ízlése, eltérőek a szokásaink, másként dolgozunk és gondolkozunk, s a gazdaságunk sincs egy szinten, mint ahogy az életfelfogásunk is eltérő. Mindig lesznek eltérések a különböző társadalmak alapvető körülményeiben és fejlődésében. Pótolhatatlan kincs az ember csodálatos alkalmazkodóképessége, erről vall, hogy minden égtáj alatt élnek emberek, és különféle kultúrák gazdag változatosságát figyelhetjük meg. Mindez azonban nem mond ellent annak a ténynek, hogy valamennyi társadalom, bármilyen feltételek között is él, egyazon sors felé halad. S ezt az egy irányba való mozgást senki nem tudja feltartóztatni, még a szuperhatalmak sem, noha óriási a katonai hatalmuk, erősek gazdaságilag és akaratuk érvényesítéséhez egyéb hathatós eszközökkel is rendelkeznek.

A jelent és a jövőt társadalompolitikailag, valamint gazdaságilag többek között az is megkülönbözteti egymástól, hogy a világrendszer egybefonódó struktúrái valamennyi népet közös jövő irányába terelik. A társadalmakat eleven kapcsolatok fűzik össze egyre szorosabban, s kapcsolatukat jó vagy rossz értelemben

jelentős mértékig befolyásolja összefonódottságuk. A kötelékek jellege olyan, hogy többé már nem lehet szétszaggatni őket. Aki ilyesmivel próbálkoznék, az káoszba döntené az egész rendszert, márpedig ezt aligha akarhatja bárki is.

A jobb jövőbe az utat csakis az a felismerés nyithatja meg, hogy minden egyes társadalomnak érdeke a haladás és a jólét. Ezt az alapelvet minél hamarabb fel kell ismernünk. Az ökoszisztémák egymástól függőségének felismerésében máris tettünk néhány lépést előre, és kezdjük belátni azt is, hogy a sajátos és közös biológiai jellemzőik sokkal inkább stabilizáló és megerősítő tényezők, semmint a gyengeség jelei. Ideje lenne viszont ráébredni végre arra is, hogy ugyanígy állunk egész metarendszerünkkel. Érdekeink nem szűkíthetők le kizárólagosan saját jövendőnkre, de azt is látni kell, hogy érdekeltek vagyunk a többi nemzet jövőjében is, s velük, különbözéseink ellenére, sorsközösség kapcsol össze.

E néhány észrevétel megvilágítja, mennyire sürgős szükség van arra, hogy az emberiség jobban fölkészüljön a jövőre, és hogy önnön erkölcsi minőségét, létbeli — kulturális — kvalitásait tökéletesítse. A jövő többé már nem az, amit róla egykor feltételeztünk, és az sem, ami lehetett volna, ha okosan használjuk az eszünket, és ha jól élünk lehetőségeinkkel. Ámde, ha komolyan akarjuk és el is szánjuk magunkat önmagunk tökéletesítésére, akkor meg egyenesen olyan lesz, mint aminőnek józan és reális alapon szeretnénk.

Az emberiség útja arra a pontra érkezett, ahol tudás, erő és akarat egyesítése megnyithatja előttünk a kívánatos jövőt. Csak rajtunk áll, hogy megtanuljuk bölcsen és jól alkalmazni a tudást és a hatalmat.

A természet mesterműve vagy torzszülöttje?

Milliárd év

Távlatot csak akkor érzékelünk igazán, ha végigpásztázzuk a múlt messzeségeit. Nemzedékünk valóságos helyzetét csakis tág perspektívában szemlélve határozhatjuk meg. Jelen állapotunkat az jellemzi, hogy fajtánk történelmének csúcspontjára jutottunk, ámde ez a csúcspont az élet fejlődésének peremén helyezkedik el. Hihetetlen távlat kell ahhoz, hogy helyesen lássuk e két egyidejű pozíció viszonyát. Néhány merész észrevétellel kezdjük, már csak azért is, hogy megmozgassuk gondolatainkat. Remélem, olvasóim velem tartanak ebben az elmetornában, s azt is remélem, hogy módosítják a mértékeket és arányokat, ha szükséges.

Úgy mondják, hogy a Világegyetem több tízmilliárd éves, s eredendően energiarobbanás folytán keletkezett. A Föld az Univerzum csücskében húzódik meg, s mindössze parányi pont a végtelenhez viszonyítva. Földünk sajátos bolygó a naprendszerben, amely megszámlálhatatlan mennyiségű galaxisból áll, s mindegyik csillagok milliárdjait foglalja magába. A mi Földünk a rengeteg galaxis egyikének bolygójaként rója pályáját a kozmikus térben.

Valószínűleg számtalan hasonmása létezik Földünknek, ámde bennünket valamennyi közül leginkább az érdekel, amelyen mi élünk. Körülbelül feleannyi idős, mint a Világegyetem. Ami minket most foglalkoztat, az Földünk közvetlen jövője, vagyis a legközelebbi néhány évtized, de erről a rövid időszakról csak akkor gondolkodhatunk helyesen, ha — miként fentebb már

jeleztem — visszamenőlegesen átvizsgáljuk az elmúlt korszakok messze távolba vesző sorát. Tételezzük föl, hogy Földünk hatmilliárd éves. Az élet első jelei „félidőben" jelentkezhettek, vagyis nagyjából hárommilliárd évvel ezelőtt.

Vegyük a *Teremtés könyvé*ben említett, hétfőtől szombatig terjedő hat napot alapul, s helyezzük el ebben az időtartamban a fenti két időpontot. Eszerint a Föld hétfőn keletkezett, mégpedig a hét első napjának legelső pillanataiban. Az élet csütörtökön kora hajnalban kezdett csírázni, a hét negyedik napjának első perceiben. Ettől kezdve lassan, de biztosan fejlődtek e csirák, és az egyetemes erő áradásában kialakult a szerves élet. Az élet szétáradva fejlődött, újabb és újabb formációkat hozott létre és közben folytonosan alakította önnön környezetét. Kialakult a bioszféra. Az élet fokról fokra egyre újabb és egyre bonyolultabb formában jelentkezett, s a hét utolsó három napján, csütörtöktől szombatig birtokba vette az egész planétát.

Körülbelül 200 millió éve történhetett, hogy az életláncolatban megjelent a legfejlettebb faj: az emlősök rendje. Éppen beléptünk a szombatba, amikor erre sor került. Az evolúció lassan, de feltartóztathatatlanul haladt előre. Közvetlen elődeink, akik még fákon éltek, rovart és gyümölcsöt fogyasztottak, csak a legutóbbi geológiai korszakokban hagyták el erdei „lakhelyüket", álltak két lábra és telepedtek meg a síkvidékeken. Sok millió évnek kellett eltelnie addig, míg végre az emberré válás folyamatában a legkifejlettebb antropoidák bizonyos fajai itt-ott megjelentek Földünkön. Ezek a mi közvetlen elődeink, nagyjából 10 millió éve toppantak be, vagyis szombaton, 15 perccel éjfél előtt. Agyuk már meglehetősen fejlett volt, s mivel két lábon jártak, kezük felszabadult, tudtak vele fogni. Az ő leszármazottjuk a mai ember, aki mindössze egymillió éves.

A *Teremtés könyvé*nek első hete szombat éjfélkor ért véget, az emberi kaland pedig pontosan ugyanakkor vette kezdetét. Ami addig történt, jószerivel nem volt egyéb, mint előjáték az ember színre lépéséhez, de micsoda félelmetes prelúdium! A könyv elején található diagramma ad néminemű és hozzávetőleges képet az élet fejlődésének eme folyamatáról. Vessünk rá akárcsak egyetlen futó pillantást, máris át kell járjon bennünket az az

érzés, hogy nincs okunk az elbizakodottságra és hogy mennyire szánalmasak vagyunk, ha években, egy-két évtizedben gondolkozunk jövendőnkről.

Az egymillió éves ember

Midőn egymillió évvel ezelőtt az emberfaj megjelent a földön, új korszak kezdődött. Kozmikus naptárunkban ez az egymillió éves korszak nem tesz ki egyetlen teljes percet sem. Ebbe a nem egészen 60 másodpercbe zsúfolódik bele az emberiség története, de ugyanakkor ez az alig egypercnyi emberi kaland tökéletesen fölborította a földi élet ritmusát.

A természet megszülte a homo sapienst. Vajon a teremtés szikrája pattant-e ki ezzel, avagy az ostobaság órája ütött?

Vajon a természet mesterműve az ember vagy torzszülemény, amely eleddig fennakadt a természetes kiválasztódás kíméletlen rostáján, de csak azért, hogy később hullván alá mondassék ki rá a halálos ítélet? Elpusztul-e az ember, ha túl sok másmilyen fajjal kerül összeütközésbe vagy ha legyengül biológiailag? Ezekre az ellentmondásos kérdésekre keresünk egyebek között választ könyvünkben. Egyelőre azonban maradjunk annyiban, hogy az emberiség sorsa nem reménytelen, de közben azért ne feledjük, hogy az evolúció egymást követő szakaszait véve alapul, egymillió év talán túl kevés ahhoz, hogy végérvényes következtetést vonjunk le.

Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy mi történik emberi fajtánkkal ma és mi történik majd vele holnap, akkor tüzetesebben kell vizsgálnunk létezésének eddig eltelt egymillió évét. Ehhez új mérce, új kalendárium kell: a történelem kalendáriuma, amelynek mértékegysége az évszázad.

Létünk egymillió esztendeje tízezerszer egy évszázadot foglal magába. Fajtánk a kezdetektől ádáz küzdelmet volt kénytelen vívni azokkal a milliónyi egyéb fajtákkal, amelyek jóval a miénk előtt már kifejlődtek. Mindenekelőtt teret kellett szerezni a létezéshez, majd élelmet és biztonságot. Agyunk és kezünk jóvoltá-

ból eszközeink lettek, fedél került a fejünk fölé és fegyvereinkkel egykettőre fölébe kerültünk valamennyi versenytársunknak. Legyőzhetetlenekké pedig azáltal váltunk, hogy egyrészt kifejlesztettük magunkban az értelmet és az emlékezetet serkentő beszéd képességét, valamint megtanultunk közösségekbe szerveződni.

A felemelkedésünket árnyékként kísérő harcokról és megpróbáltatásokról viszonylag keveset tudunk, s arról sem igen vannak ismereteink, hogy a történelem előtti kor embere miképpen gondolkodott és milyen volt az életvitele. Egyszóval, létezésünk tízszer ezer évszázadának 99 százaléka csukott könyv. Mindösszesse tízezer év, száz évszázad az a korszak, amelyről több-kevesebb ismerettel rendelkezünk. Pontosan ez a száz évszázad az, ami igazán számit. Létezésünk időtartamának egy százalékáról vagy a *Teremtés könyvé*nek időmértékében fél percről van szó összesen.

Amikor az ember fölfedezte és használni kezdte a föld megművelésének első primitív eszközeit, új fejezet nyílt életében. Ettől a pillanattól fogva már nem kizárólag vadászattal és gyűjtögetéssel kellett fenntartania magát. A föld megmunkálásával gyökeresen megváltozott helye a Természetben. Amíg állatok elejtése és gyűjtögetés volt a megélhetés egyedüli alapja, óriási földterületeket kellett ellenőrzésük alatt tartaniok eleinknek. A föld megművelése a szükséges területet lényegesen lecsökkentette. Léte biztonságosabb lett és tágabb horizontok nyíltak meg előtte.

A döntő száz évszázad

A földművelés „föltalálása" és meghonosítása, valamint a tűz előzetes felfedezése egész sor mélyreható változást indított el az életviszonyainkban, sőt az élet más megnyilvánulási formáiban is az egész földkerekségen. Ami az emberi fajt illeti, a földművelés olyan kulturális átalakulást jelentett, melyhez foghatót azóta sem éltünk át mind a mai napig. Akkoriban alig néhány millió ember élt a földön, családokba vagy törzsekbe szerveződve.

Fokról fokra telepedtünk meg a termőterületeken és közben megindult a népesség számbeli növekedése és kulturális fejlődése.

Egyre nagyobb létbiztonságban éltünk, több és több lett a szabadidőnk, egyre kevésbé kellett minden erőnket a puszta életben maradásra összpontosítanunk. Őseinknek lassacskán módjuk nyílt arra, hogy kényelmesebbé tegyék életüket, kielégítsék egyre kifinomultabb szükségleteiket, és elkezdjék följegyezni életük fontosabb eseményeit. Ezekből az időkből már fönnmaradtak megbízható adatok szép számban, s van mire támaszkodnunk, amikor fogalmat akarunk alkotni arról, hogyan éltek, miként gondolkodtak és miként adtak kifejezést gondolataiknak eleink. Körülbelül száz évszázaddal ezelőtt megkezdődött tehát az, amit történelmi kornak szokás nevezni. Mint láttuk, száz évszázad nem túl hosszú idő az evolúciós folyamatban, de mégis ennyi idő alatt játszódott le, hogy eleink értelmileg eljutottak az artisztikus kifejezésmódig, szociális képzelőerejük jóvoltából nagyszerű civilizációkat virágoztattak fel, katonai és polgárerényeik révén hatalmas birodalmakat alkottak, s olyan felfedezéseket és hódításokat tettek, hogy általuk — mondhatni — a földkerekség uraivá lettek.

Íme, futólag áttekintettük az ember eposzát, de hogy az előidőkről valósághű képet nyerjünk, időzzünk el külön két korszaknál. Mindkettő rendkívül jelentős, de fontosságuk ellentétes előjelű.

Az emberi történelem első, különösen említésre méltó korszaka a nagy világvallások keletkezésének ideje. A szóban forgó száz évszázadnak egynegyedét vette igénybe, kezdetét Krisztus születése előtt kétezerre tehetjük, végét a Krisztus utáni 7. századra, amikor megszületett az Iszlám. Eme erőteljes szellemi mozgalmak mindenféle felbolydulást túléltek, s ha a technológiailag fejlett társadalmakban nincs is meghatározó szerepük, de azért a befolyásuk jelentős. Alapvetően a paraszti vagy nomád társadalmakban keletkeztek, ahol az ember állandó és közvetlen kapcsolatban élt a Természettel.

Mindig is élénken foglalkoztatta az ember képzeletét a Természet, és keletkezésének titokzatossága. Midőn az ember végighordozza tekintetét a végtelen égbolton, a határtalan tengere-

ken vagy akár a földgolyóbison, szüntelenül azon tűnődik, mi lehet a szemhatáron túl. Elcsodálkozik, hogy hányféle állat és növény veszi körül, elméláz afölött, hogy milyen ösztön, vagy minő rejtett képesség folytán maradnak életben és termelődnek újra, s kíváncsian firtatja, vajon nem léteznek-e hozzá hasonló élőlények más bolygón is. Ismervén a viharok, orkánok, tengerek, tűzhányók, földrengések, erdőtüzek vadságát, újból és újból beleborzongunk, milyen jelentéktelenek is vagyunk. Meghajtjuk fejünket a természet kifogyhatatlan csodái láttán, s ahogy nőtt csodálatunk, úgy került mindinkább gondolatvilágunk centrumába az az eszme, hogy léteznie kell Istennek és hogy mindeme nagyszerűségek az ő teremtményei. A természetben fedeztünk föl vagy sejtettünk meg olyan erőket, amelyek sokkalta nagyobbak a mienkénél. De még ennél is többről van szó, arról, hogy mindinkább szükségét éreztük a rendnek hit- és érzelemvilágunkban.

Megszülettek és kifejlődtek tehát a világvallások, meghódítván az emberiség túlnyomó részét, s ezzel párhuzamosan erősödött a meggyőződés, hogy a vallásból táplálkozó lelkierő féken fogja tartani az emberi agresszivitás és anyagiasság ösztönvilágát. Az ekként elnyert belső egyensúly jóvoltából türelmesek és megértőek leszünk embertársaink iránt, tiszteletben tartandjuk a többiek jogait, tiszteletreméltó helyet kanyarítunk ki magunknak a földi világban anélkül, hogy bitorolnánk az élet vagy halál kimérésének jogát mások fölött.

A dolgok azonban másként alakultak. Nem vagyok ugyan szakértő, és véleményt csak mint a világ ügyeinek egyszerű megfigyelője alkothatok, ám alig hiszem, hogy tévednék, amikor azt mondom: a felelősség azokat terheli, akik a világvallások képviseletében vagy nevében színre lépvén, szavaikban és tetteikkel messze túlmentek hitük határain. Ez kölcsönös türelmetlenség formájában nyilvánult meg, konokul ragaszkodtak dogmákhoz, mert ki-ki saját vallásának felsőbbrendűségére törekedett, de ily módon összeütközésbe került a nemzeti szuverenitással, s a térítő türelmetlenség felfokozódása ártalmára lett a közjónak. Ami teológiai vitának indult, az „szent háborúba" torkollott.

Intézményesült a hit és egyházi hivatásosok kara szerveződött,

ami nem mindig örömöt eredményezett. Noha a vallásos emberek zömét őszinte elhivatottság és nemes szándék töltötte el, mégis egyfajta kasztöntudat kerítette hatalmába őket, egyik egyház a másik után vált politikai jellegű bürokratikus gépezetté, s bennük önkényuralmi tendenciák törtek utat maguknak. Bizonyos doktrinális elemek, amelyek gyakorta igencsak formálisak voltak, felnagyítódtak, hitehagyásokat, szakadásokat idéztek elő, s aztán következtek a vádaskodások eretnekség ürügyén. A hivők egyszerű és közérthető hitre szomjúhoztak, s a hivatalos hitvallás nyilvánníttatott szentnek, amelyet megfellebbezhetetlennek hirdettek meg. Védelmére pedig mozgósították a tudatlanságot és előítéleteket.

A nagy vallások strukturálisan és doktrinálisan megmereved-tek és rugalmatlanokká váltak, akkor is, amikor a társadalmakon a változás vihara süvöltött át, és kulturális korszakváltás köszöntött be. Még a legérzékenyebb és legmélyebben gondolkodó tudós teológusok is kétségbeejtő helyzetbe kerültek, hiszen a múltat tükröző formulákba dermedt rendszert kellene „felolvasztaniuk" és hozzáigazítaniuk az új korszak követelményeihez, egy olyan rendszerből kellene kitörniük, amely képtelen alkalmazkodni a modern élethez. A világvallások egykoron új eszméknek voltak merész úttörői, vigaszt, felvilágosítást, iránymutatást nyújtottak a különböző helyzetű embereknek, napjainkra viszont a világvallások elbátortalanodtak, lemaradtak, elszakadtak a riadt és gondterhelt emberiség gondjaitól, törekvéseitől.

Az anyagias indítások fogságában vergődő emberiségben azonban feltört a mélyről fakadó spirituális szükséglet. Ez egy belső igény. Úgy érezzük, hogy veszedelmesen kiürült világban élünk, éppen ezért ismét bensőséges érintkezésbe szeretnénk kerülni az anyagi motívumokon túli szférákkal. Az egyházak szorongásos állapotban vannak, meg-megújuló igények támadnak bennük, hogy létrejöjjön végre egy új ökuméne és hogy kitörhessenek korlátaik közül. Itt van azután a széles körű érdeklődés a legkülönfélébb szekták iránt, melyek közül minél különlegesebb valamelyik, annál gyorsabban terjed. Visszatérőben van a természet tisztelete is, s ez a tisztelet mostanság ökológiai mozgalom formáját ölti.

Ezek bátorító jelek. Hiszen egy őszinte szellemi újjáéledés nélkül elképzelhetetlen, hogy az emberiség eljusson igazi reneszánszához.

A nagy forradalmak kora

A történelem másik kiemelkedő korszaka jóval rövidebb az előbbinél, ám egészen kivételes korszak. Kezdetét a 18. század közepére tehetjük, és nem fejeződött be mind a mai napig sem. Hosszan elnyúló nyugalmi időszak után köszöntött be elemi erejű, földrengésszerű megrázkódtatások formájában. Nyughatatlan energiák rengették meg időről időre a világot.

Az amerikai és a francia politikai forradalom mozgásba hozta a társadalmat, és merész újításokat indított útjukra. A tudomány lerázta a klasszikus dogmák béklyóját, megszületett és megizmosodott a polgárság, kialakult a gyáriparos tőkésosztály, eladdig elképzelhetetlen erejű és soha nem látott termelékenységű gépeket vettek használatba, s mindezek együttes hatására megindult az, amit anyagi forradalomnak neveznek. Eleinte ipari és tudományos téren ment végbe a forradalmasodás, majd átcsapott a technológia tartományára. Ez tetőpontját akkor érte el, amikor az emberek módszeresen, az ipari gyakorlatban is alkalmazni kezdték a fizikai valóságról a tudományos haladásnak köszönhetően szerzett, bővülő ismereteiket.

Az emberiség eljutott történelmének legdöntőbb sorsfordulójához. A létviszonyok hirtelen gyökeresen átalakultak. Az ember fenomenális hatalomra tett szert, amely felülmúlta tudását és többé már nem volt képes sem azt, sem önmagát megfelelően kontrollálni.

Alapjaiban változtattuk meg az emberi életet, de fejlődésünket képtelenek vagyunk összhangba hozni korunkkal. A történelem előtti időkben az emberek természetes rokonság alapján szerveződtek, társadalmilag és politikailag nagycsaládok, hordák, törzsek fokozatain keresztül jutottak el odáig, hogy ún. „modern" nemzetekké egyesültek. A társadalmak igazgatási szervezeteket

hoztak létre, kialakították a szolgáltatás, a kereskedelem, a kommunikáció érintkezési hálózatát, azért, hogy felségterületüket kiaknázhassák, és biztosítani tudják ott a nélkülözhetetlen szervezettséget. A társadalom és szervezetei többé-kevésbé párhuzamosan fejlődtek. Manapság viszont megszűnt ez a fajta szinkron, az emberi társadalmak és a társadalmi szervezetek útjai különváltak. Nincs olyan társadalom, amely ne őrködnék féltékenyen területe és határai fölött, és ezért ne próbálná tartósítani hagyományait, szokásait, kulturális identitását, ne iparkodnék védelmezni függetlenségét, és ne óvná saját politikai intézményrendszerét. Másfelől viszont ugyanezeknek a társadalmaknak a szervezetei megállíthatatlanul terebélyesednek, túlnövik önmagukat, és túlnövik az országhatárokat. S ezt az irányzatot az anyagi forradalmasodás csak tovább erősíti és gyorsítja.

A legutóbbi két-három évtized során, tehát a történelem óráján alig egy másodperc leforgása alatt a folyamatban lévőkhöz kapcsolódva egy újabb forradalom bontakozott ki. Ez a forradalom abból áll, hogy megjelent az ún. magas technológia, és mesterséges nagy rendszerek burjánoztak el. Glóbuszunkat rendkívül komplex rendszerek hálózzák be ma már, kezdve az aeronautikával és asztronautikával, a nemzetvédelmen, gyáriparon, energetikán, szállításon, mezőgazdaságon át egészen a kibernetikáig, a hírközlésig vagy akár az adatfeldolgozásig. Mindezek nyomán radikálisan átalakult a mindennapi életünk. Az interdependencia, amelyre nem győzöm felhívni a figyelmet, és amely ma már közkeletű fogalmunk, azt jelenti, hogy ezek az amúgy is összekapcsolódott rendszerek nemzeti, nemzetközi, sőt globális méretekben kölcsönös függőségi viszonylatba lépnek egymással. A rendszercsoportok funkcionális összefüggése pedig kialakítja a szuperrendszert, vagyis a világméretű metarendszert.

Az anyagi forradalmasodás szárnyakat ad az embernek, aki úgy érzi, hogy üstököspályára tért át, és a Föld korlátlan urává vált. Ámde társadalmi és politikai szervezeteink forradalma elmaradt. A társadalmak elkülönülő, befelé forduló egységekre darabolódnak. Mindegyik a maga külön útját járja, féltékenyen vigyáz függetlenségére, és önnön felsőbbségét hirdeti, a többiek rovására. Van már globális metarendszerünk, viszont nem született meg az organikus világközösség, amely a Természethez

hasonlatosan alkotóelemeinek dinamikus egyensúlyából meríthetné erejét. A társadalompolitikai fejlődés és a technológiai haladás szerkezeti kettőssége — íme, az emberiség szempontjából kívánatos harmónia egyik legfőbb akadálya korunkban.

Új kor köszöntött ránk, új ígéretekkel, s mi még csak a pirkadást látjuk. Viszont máris átérezzük, hogy számunkra sok olyasmit tartogat, aminek a következményeit föl sem tudjuk becsülni. Erről lesz szó a következő fejezetekben. De midőn a várható fejlemények valószínű hatását elemzem, mindig az emberből indulok ki, és mindent reá vonatkoztatok, újra és újra az egyénhez térek vissza, hiszen végső soron minden az ember képességén múlik.

Be kell azonban látnunk, hogy jelen pillanatban az anyagi forradalom bája ejti rabul az emberiséget. Amikor tervezünk vagy ábrándozunk, nem a Természetből merítünk inspirációt, és nem is a próféták tanításaiból, hanem a forradalmasító erőkből fakadó hatalomból. Az anyagi forradalom új vallásunkká vált, és már a végletekig fokoztuk. A mechanika világából indulunk ki, s távoli, mesterségesen teremthető horizontokra vetjük tekintetünket.

Elkápráztat saját erőnk, étvágyunk kielégíthetetlen és szédületünkben nem ismerünk akadályt utunkban. Úgy véljük, hogy minden a miénk. Miután saját bolygónkat már teljességgel birtokba vettük, hozzálátunk a Kozmosz meghódításához. Hajtjuk magunkat, kiaknázunk, manipulálunk, tizedelünk, pusztítunk, és közben nem vesszük észre, hogy a bennünket körülvevő dolgok lényegét változtatjuk meg ezzel. Megmérgezzük a levegőt és a vizet, holott sem levegő sem víz nélkül nem lehet élni; hatalmas városokat építünk, amelyek foglyaikká tesznek bennünket, és megalkotjuk azt a bombát, amely véget vethet mindennek. A legvégsőkig ki akarunk facsarni mindent. Egy példa nélküli hajsza állomásai ezek. Ámde van-e értelme a hajszának? Diadalmas vagy esztelen versenyfutás-e ez? És egyáltalán, meddig tarthat még?

Megannyi nyugtalanító kérdés jut eszünkbe. Egészen nyilvánvaló, hogy az anyagi forradalmak kibillentették egyensúlyából az embert. Nem vagyunk elég érettek, sem elég fegyelmezettek, bölcsek és higgadtak, hogy jól sáfárkodnánk a birtokunkban

lévő hatalommal. Fajtánk lényegi biológiai erőssége az értelem, és azért tudott fennmaradni, mert kulturális képességei szinte korlátlanok, de egy ilyen kibillenés az egyensúlyából végzetes lehet. Éljünk vissza hatalmunkkal és azt kockáztatjuk, hogy elpusztulunk.

Ám, ha a mód, ahogyan hatalmunkat manapság használjuk, netán belső természetünknek felelne meg, akkor bizony el kell gondolkozni azon, vajon ősidőktől fogva nincs-e fékezhetetlen ambíció belénk plántálva, vajon nem vagyunk-e telhetetlen hódítók, nincs-e fajtánk megverve a kielégíthetetlenség tragikumával. Megkérdezhetjük magunktól azt is, hogy midőn Istent teremtettünk magunknak és valamennyi élőlény közül egyedül a mi fajtánk próbál érintkezésbe lépni vele, vagy amikor nem átalljuk azt állítani, hogy minket a mindenható teremtett, mégpedíglen a saját képmására — vajon nem ugyanez a mértéktelenség dolgozik-e bennünk? S antropomorfizálván a teremtőt — ami nem csupán a kereszténységre jellemző —, valójában nem az embert tesszük-e meg istennek?

És ezzel korántsem jutottunk a végére a sorjázó kérdéseknek. Mielőtt a jövő felé fordulnánk, és még egy pillantást vetünk múltra, jelenre, emberi mivoltunk lényegét firtatván vagy próbálván megérteni fajtánk viharos életútjának értelmét, csak még jobban összezavarodunk. Utunk örvények között vezetett, s akár véletlenül támadtak ezek az örvények, akár nem, az életnek mégiscsak volt bizonyos szabályossága és állandósága. Ma azonban az emberi faj úgy tör egyre magasabbra, hogy nem ismer el semmiféle szabályt, s mint majd a későbbiekben látni fogjuk, útiránya nem követi az evolúció normális menetét.

Joggal kérdezhetjük önmagunktól, hogy ha mindent megfontolunk és meggondolunk, nem oda lyukadunk-e ki, miszerint a homo sapiens deviáns jelenség az evolúció hömpölygő folyamatában? Nem arra a szomorú következtetésre kell-e jutnunk, hogy az ember a Természet torzszülötte, félresikeredett szerzet, kudarcba fulladt kísérlet, amely idővel kipusztul vagy kiveti magából az élő világ szüntelen körforgása? És akár folytathatnók tovább is ezt a gondolatmenetet . . .

A népesség rákos növekedése

Aberránsan viselkedő fajtánk az élet törvényszéke előtt áll, s egyike a fejére olvasott súlyos vádaknak, hogy a népesség exponenciálisan úgy növekszik, amire csak a rákos burjánzás hasonlat alkalmazható. Tekintsünk el a rovarféleségektől és nem találunk még egy fajt, amely oly eszeveszetten és vakon szaporodnék, mint az ember. Ráadásul mohók és kielégíthetetlenek vagyunk, étvágyunk messze meghaladja fizikai szükségleteinket és pusztítja természeti környezetünket. A következmény, hogy Földünk létfontosságú bioszférája rohamosan pusztul, és ezzel lerombolódnak létezésünk alapjai.

Tizenhét évszázadon át virágzott Közép-Amerikában a maja civilizáció, mígnem 800 körül váratlanul és szinte megmagyarázhatatlanul összeomlott. Helyén ma őserdő van. A közelmúltban egy egészen új elmélet született arról, hogy mi okozta ezt a hirtelen pusztulást. Eszerint a maja népesség gyorsuló ütemben nőtt, egyre nagyobbak lettek a települések és mind hatalmasabb területeken irtották ki az őserdőt. Mindössze néhány évtized telt el, s a lekopaszított földekről a heves trópusi esőzések lemosták a termőtalajt, így azután a lakosság számára végül nem tudták megtermelni a szükséges élelmet.

A környezetpusztulás jó néhány egyéb példáját is ismerjük. Az ok minden esetben abban keresendő, hogy mértéktelenül irtják az erdőket, túl intenzív állattenyésztést folytatnak, vagy gondatlanul öntöznek. A Szahara sok civilizációt temetett maga alá, s valamennyi önkezűleg pusztította el magát. A nomád népeknek oroszlánrészük volt abban, hogy Ázsia jelentős része elsivatagosodott. Más tájakon nem mindig könnyű kideríteni, hogy a sivatag éghajlati változások vagy emberi beavatkozás következtében alakult-e ki, mégis annyit minden további nélkül megállapíthatunk, hogy a szabályozatlan népszaporulat gyakran idézi elő a természet visszafordíthatatlan pusztulását.

Napjainkban azonban a népességnövekedés már valósággal patologikus méretűvé vált. Amikor a kereszténység kialakult, glóbuszunkon szétszóródva talán 200–300 millió ember élt. Attól kezdve a lélekszám egyenletes lassúsággal nőtt, egészen a 14.

A népességrobbanás egyetlen perce

A következő 60 másodpercben
— 233 csecsemő születik.
— Közülük 26 meghal, mielőtt elérné az egyéves életkort.
— 34 meghal tizenöt éves kora előtt.
— A halálozások 50—70 százalékának elégtelen táplálkozás és valaminő fertőző betegség az oka.
— Az életben maradók tekintélyes száma szellemileg károsodott és egész életére retardált marad.

Forrás: *Overcoming World Hunger: The Challenge Ahead, Report of the Presidential Commission on World Hunger.* Washington, D. C.: March, 1980

századig, amikor a pestisjárvány alaposan megritkította Európa lakosságát. Pontos adataink nincsenek, de úgy becsüljük, hogy Amerika felfedezésekor 500 millió ember lakta a Földet. A 18. század derekán 700 millióra tehető az emberi populáció, a francia forradalom idején 900 millióra. A növekedés üteme felgyorsult. Körülbelül 1830 táján értük el az egymilliárdos lélekszámot, és nem egészen száz év alatt, azaz 1925-ben a kétmilliárdot. Hogy egy további milliárddal szaporodjunk, ahhoz elegendő volt 37 év, s a következő egymilliárdhoz 13 év alatt jutottunk el. 1962-ben három, 1975-ben négy, 1980-ban pedig négy és fél milliárd ember népesítette be a földgolyóbist.

A termelékenység mindenütt csökken, a növekedés üteme mindenben lassul. Az egyedüli kivétel és ellenpélda a népszaporulat, amelynek éves növekedési tempója gyorsul. Minden perccel többen leszünk, ahogy táblázatunkból láthatjuk.

A demográfiai előrejelzések azt állítják, hogy 2000-ben már

Népesedési gomba

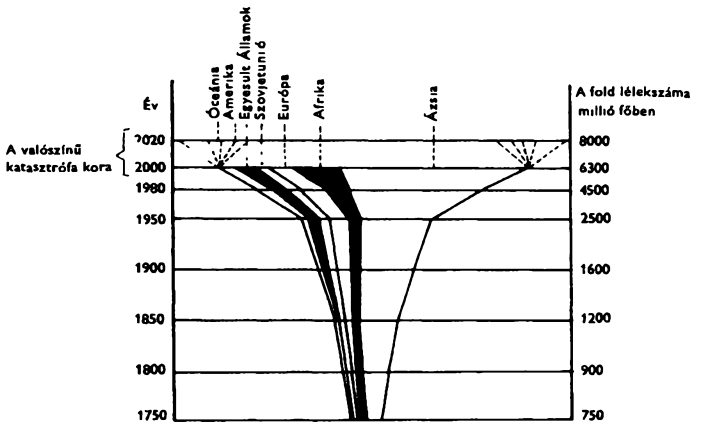

Demográfiai előrejelzés 2000-ig és 2000 utánra (lehetséges alternatívákkal)

Csak találgatni lehet, miként alakul majd a Föld lélekszáma, ha elért bizonyos szintet Van olyan előrejelzés, hogy a világ összlakossága a század végére hat milliárd főre rúg majd, s ez bizony rendkívül magas szám Ha addigra az ember nem válik hasonlatossá a hajdani spártaiakhoz vagy a hangyához, akkor a hatmilliárdos szintet túlhaladva minden bizonnyal katasztrófazónába lép A szaggatott vonalak azt jelzik, hogy ebben a szakaszban milyen változatok képzelhetők el. Amennyiben folytatódik a népesség szaporodása, a katasztrófa időben kitolódik, de mértéke annál nagyobb lesz A lélekszám hirtelen megfogyatkozása a katasztrofa bekovetkezésére utal. Akár így, úgy alakul a helyzet, a jövendő nemzedékeket csak sajnálhatjuk. Ha a mai nemzedék nem lesz képes rá, hogy lelassítsa a szaporodás ütemét még mielőtt elérjük a hatmilliárdos népességszámot, akkor utódaira elkerülhetetlenül rászabadítja a katasztrófát

Forrás: *Facts and Trends*, Center for Integrative Studies, 1979, © Magda McHale

A népesség megoszlása

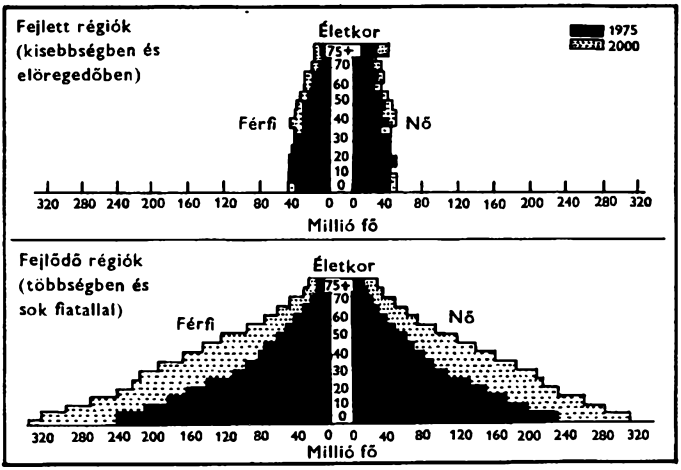

A világ két részre oszlik és a szakadék köztük növekszik. Különbözik a lakosság életkora, száma és összetétele, s ezek a különbségek kétségkívül növelik a feszültséget a világban.

Forrás: *The Global 2000 Report to the President.* Study Direktor: Gerald O. Barney, U. S. Government Printing Office, Washington D. C., 1980

6,3 milliárd ember fog élni a Földön, és a népesség a 21. század jó részében még tovább fog növekedni.

Diagramunk azt szemlélteti, miként nőtt a Föld lakossága és mekkora szaporulatra van kilátás századunk végéig. Mindez olyan körülmények közepette, midőn a szállítás és hírközlés felgyorsult fejlődése folytán Földünk mindegyre zsugorodik. Az eltérő jelenségeknek ugyan nem azonosak a mértékegységei, a diagram mégis szembeszökően megmutatja, hogy az emberi faj pusztító események irányában rohan, s olyasmiknek néz elébe, amire a fizikusok a „robbanásos összeomlás" megnevezést használják.

A népességnövekedés drámai jellegéről úgy nyerhetünk kellő fogalmat, ha szemügyre vesszük, mi is történik a 20. században. Jól tudjuk persze, hogy egyetlen évszázad — történelmi mértékkel mérve — igazán nem nagy idő, a tízezer évszázadnyi földi élet egyszázad részének egyszázad része. Másmilyen összehasonlításban: egy hetvenöt éves ember életében nem egészen három napnak felel meg. És mégis, e nyúlfarknyi időtartam alatt a földkerekség népszaporulata látványosan alakult, és még hihetetlenebb változásokra van kilátás.

1900-ban glóbuszunkon 1,6 milliárd ember élt. Ez a rekordszám az előző 9999 évszázadbeli fokozatos növekedésnek volt az eredménye. Sokat javult a gyógyászat, a közegészségügy és a táplálkozás, csökkent a gyermekhalandóság és növekedett az átlagéletkor. Sem erkölcsi, sem társadalmi, sem gazdasági okok nem rontották az élveszületési arányszámot. Az emberek még nem látták a következményeket, illetve ahol találkoztak már a népesedéspolitikával ott is születéspártiak voltak. S a népesség nőtt feltartóztathatatlanul, megfékezhetetlenül, folytonosan megdöntve saját számszerű rekordjait.

Csak mostanában döbbentünk rá, hogy századunk első nyolc évtizedében a világ népessége csaknem megháromszorozódott. Az elkövetkező 20 év előrejelzései pedig még riasztóbbak. A demográfusok azt állítják, hogy a 20. század utolsó évtizedében a népességnövekmény majdnem kétmilliárd lesz, s ennyivel még soha a lélekszám nem nőtt.

Lehetetlenség nem egyetérteni Paul Ehrlichhel, a humanista tudóssal, aki arra figyelmeztet, hogy bolygónkat az emberi bom-

Nagyvárosok 2000-ben

Az ezredfordulón 25 olyan város lesz a földön, amelynek lakossága egyenként meghaladja a tízmillió főt. Hogyan él majd ennyi ember ilyen szűk helyen? Ekkora zsúfoltságot csak gondos előkészítéssel lehet elviselhetővé tenni, ha egyáltalán el lehet viselni.

	A népesség millió főben
Mexico City	31,0
São Paolo	25,8
Tokio-Yokohama	24,2
New York (Északkelet New Jersey-vel együtt)	22,8
Sanghai	22,7
Peking	19,9
Rio de Janeiro	19,0
Bombay	17,1
Calcutta	16,7
Dzsakarta	16,6
Szöul	14,2
Los Angeles — Long Beach	14,2
Kairo	13,1
Madras	12,9
Manila	12,3
Buenos Aires	12,1
Bangkok-Thon Buri	11,9
Karachi	11,8
Delhi	11,7
Bogota	11,7
Párizs	11,3

Teherán	11,3
Isztambul	11,2
Bagdad	11,1
Osaka-Kobe	11,1

Forrás: *United Nations Fund for Population Activities:* document prepared for the International Conference on Population and Urban Future. Róma, 1980. szeptember 1—4.

ba felrobbanással fenyegeti. Diagramjaink ennek a problémának két vonatkozását teszik szemléletessé. Az egyik a „népmozgalmi gomba", a másikról pedig az olvasható le, milyen a népesség kor és nem szerinti megoszlása, illetve milyen eltérően alakulnak a népmozgalmi adatok az ipari, illetve a fejlődő országokban. Az ábra világossá teszi, hogy 2000-re az ipari országokban a lakosság elöregszik, növekedése megáll, ezzel szemben a harmadik világban a népesség gyorsan és erősen megfiatalodik. Az ezredfordulót követően az olló még inkább kinyílik majd, hiszen a fejlődő országok nemzőképes korú lakosságának nagy száma folytán a népességnövekedés ütemének felgyorsulására kell számítani.

Be kell vallanom azonban, hogy ezeknek a prognózisoknak nehezen tudok hitelt adni. A demográfusok szerint a világnépesség majd valamikor a jövő század közepe táján stabilizálódik, elérvén a 10–12 milliárdos lélekszámot. A közgazdászok pedig állítják, hogy a Föld képes — illetve képes lesz — akár ennyi embert is eltartani, ellátni élelemmel. A demográfusok számítása szerfölött elméletieskedőnek tűnik a szememben. Ami pedig a közgazdákat illeti, velük az a baj, hogy aligha vetnek számot az élet realitásaival. Az emberi faj ugyanis belépett számszerű növekedésének robbanékony szakaszába, egy olyan szakaszba tehát, amely a biológusok véleménye szerint feltételezi, hogy az „organizmusoknak" bőséggel áll rendelkezésükre táplálék és viszonylag védettek a betegségekkel, illetve a létüket veszélyez-

A Föld körüli kommunikáció és utazás felgyorsulása összezsugorítja a Fö

Év	i. e. 500 000	i. e. 20 000	i. e 500	i. e. 300
A Föld körulutazásának időtartama	Több százezer év	Több ezer év	Pár száz év	Néhány évtized
Közlekedési eszköz	Gyalogszerrel	Gyalogszerrel és csónakon	Vitorlás csónakon, hirvivő útján	Vitorlás bárkán, ló- vagy teveháton, lovasszekéren
Egy nap alatt megtehető távolság (szárazon)	15 mérföld	15—20 mérföld	20 mérföld	15—25 mérföld
és vizen vagy levegőben		20 mérföld	40 mérföld	135 mérföld
Államalakulat lehetséges mérete	Nincs	Kis völgy kis tó közelében	Valamely földrész kis hányada	Valamely földrész nagy hányada és partmenti birtokok

Kommunikáció

Beszéd, dobszó, füstjelzés, hirvivő, kézzel másolt írás 1441-ig	① Gutenberg feltalálja a könyvnyomtatást 1441-ben	② Web tökéletesíti a nyomtatást, gyorssajtó 1863-ban	③ Bell feltalálja a telefont 1876-ban	④ a távir

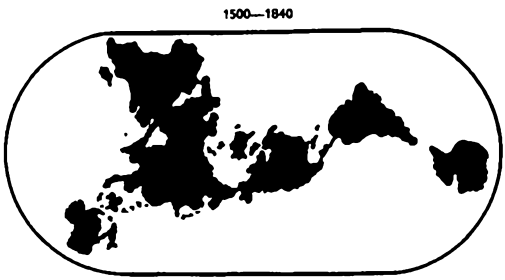

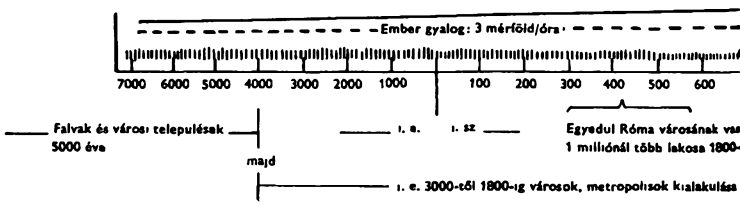

Forrás: Center for Integrative Studies, *World Facts and Trends*, John and Magda McHale, második kiadás, 1972 (korszerűsítve: 1980. október)

det

1500	1900	1925	1950	1980
Néhány év	Néhány hónap	Néhány hét	Nehány nap	Néhány óra
Vitorláshajón lovaskaravánnal és kocsin	Gőzhajón és vasúton (Szuezi-csatorna és Panama-csatorna)	Gőzhajón, transzkontinentális vasúton, autón, repülőgépen	Gőzhajón, vasúton, autón, raketarepülőgépen	Atommeghajtású hajón, szuperszonikus repülőgépen (1450 mérföld/ó) gyorsvasúton
20—25 mérföld	sinen 300—900 mérföld	400—900 mérföld	sinen 500—1500 mérföld	sinen 1000—2000 mérföld
175 mérföld	250 mérföld	3000—6000 mérföld levegőben	6000—9500 mérföld levegőben	408 000 mérföld levegőben
Valamely földrész jó része és a tengeren túli gyarmatok	ua	Teljes földrész és tengerentúli birodalmak	A Föld	A Föld és más bolygók

Marconi feltalálja 1895-ben

⑤ Az első kereskedelmi jellegű rádióadás 1920-ban

⑥ Országos távé 1950-től

⑦ Földrészek közti távé az Early Bird mesterséges bolygó révén 1965-től

⑧ Kétirányú távé, számítógépes irányítással, másodpercenként egymillió jellel

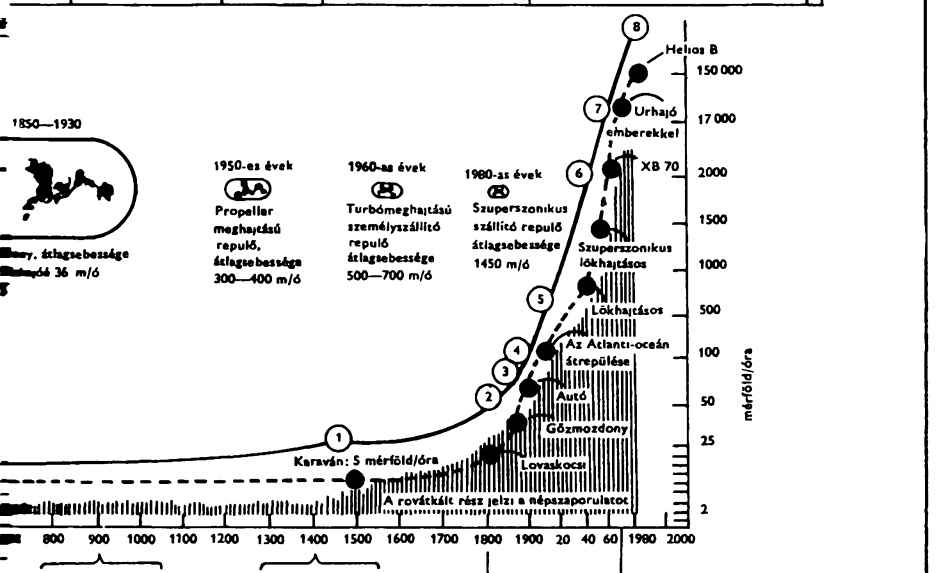

tető ragadozókkal szemben. A nagy szaporulat időszakát minden esetben egy olyan fázis követi, amikor a számszerű növekedés lelassul, és amikor az illető fajta egyedei csak annyian vannak, amennyi az adott természeti feltételek között fenn tudja tartani magát. Ne feledjük, hogy az ember nem pusztán organizmus; ne feledjük azt se, hogy a demográfiai robbanás máris súlyos zavarokat idézett elő globális rendszerünkben és még továbbiakat fog, jóval az ezredforduló előtt is, nem csak az után.

Az említett becslések szerint 2000-ben a harmadik világban a népesség eléri az ötmilliárd főt. Körülbelül 60 százalékának nyolc ország ad majd otthont. Ezek: Kína, India, Indonézia, Brazília, Bangladesh, Pakisztán, Nigéria és Mexikó. Ám ne feledjük, hogy a harmadik világbeli országok pillanatnyilag az ezredfordulóra jósolt lélekszám felét sem képesek megfelelően élelmezni. Az az érzésem, hogy mielőtt ezt a szintet elérnénk, válságos láncreakció robban ki valahol. Ez valószínűleg az ún. negyedik világban következik be, ahová a legszegényebb országokat soroljuk. Ott vagy másutt a fiatalok fellázadnak, mert többé nem fogadják el a reménytelen szegénységgel együtt járó sorsot. Anélkül, hogy próféta volnék, előre látom, hogy már nem vagyunk messze ettől a kritikus pillanattól; bonyolult és véres válságok kezdődnek, amelyekben felhasználják azokat a legmodernebb fegyvereket, amelyekkel az ipari országok látták el a szegény országokat, hogy hatalmi harcaikban felhasználják azokat, és végül ezek a válságok futótűzként terjednek egyik körzetből a másikba.

Azt is látni kell, hogy az emberi történelem leghatalmasabb népvándorlása van folyamatban. Ez a migráció állandósítja a válságállapotot, és gyorsan érleli a robbanást. A föld déli fertályairól tömegesen menekülnek el a legnyomorultabbak. A világnépesség nagyobbik hányada paraszti származék volt mindig, az ma is, a falusi szegénység elől próbálnak menekülni, és abban a reményben özönlenek a városokba, hogy ott valamivel jobb körülmények közé kerülnek, de a távolról vonzó városi homlokzat mögött olyan viszonyok várják őket, hogy a szegénységtől ott sem szabadulnak és életük ott sem elviselhetőbb, mint volt előzőleg. Mindenesetre, húsz éven belül a világnépesség fele háta mögött hagyja a falut és városokba telepszik.

Az urbanizáció egyre hatalmasabb méreteket ölt, óriási városi konglomerációk alakulnak ki, nem egy közülük akkora lélekszámmal, mint amennyien Kaliforniában élnek. Húsz éven belül előreláthatólag 25 olyan metropolis lesz a földkerekségen, ahol 10 milliónál többen laknak, s közülük tíz — miként a táblázatból látható — a harmadik világban.

Hadd adok hangot azonban ismét kételyeimnek. Nem hiszem, hogy ezek a prognózisok elfogadhatók. Egyszerűen el nem tudom képzelni, hogyan létezhetnének ennyire túlméretezett emberi települések anélkül, hogy szét ne robbannának vagy össze ne roskadnának. Ha pedig mégis fennmaradnának, csaknem megoldhatatlan gyakorlati nehézségekkel kerülnének szembe, ez vonatkozik az élelmiszer-ellátásra, a hulladék feldolgozására, az egészségügyi ellátásra, a rend fenntartására, hogy a társadalompolitikai és emberi együttélés problémáit ne is említsem. Lidércnyomások lennének, nem pedig városok.

Amennyiben az emberiség nem tér új útra, nem vet pányvát önnön korlátlan szaporodásának, akkor ilyen vagy még ennél is baljósabb jövő vár rá. Hacsak csoda vagy természeti katasztrófa nem történik, az exponenciális demográfiai növekedés patologikus folyamata magától nem fog megtorpanni. Ellenkezőleg, a 21. század egy részét is ez jellemzi majd, még tovább súlyosbítva az emberi létállapotokat.

A növekedési problémákat vizsgálva egyéb bajokra is fel kell figyelnünk. A világ népessége oly gyorsan szaporodik, hogy a 20. században lélekszáma megnégyszereződik. De van más is, ami a helyzetet súlyosbítja. Arra gondolok, hogy a demográfiai robbanás összekapcsolódik az egyéni fogyasztás és egyéni szükségletek robbanásszerű növekedésével. A „növekvő elvárások forradalma" úgy jelentkezik, hogy jelentősen több és egyre több termékre, szolgáltatásra, népjóléti juttatásra van igény, tekintet nélkül arra, hogy fejlett, fejletlen vagy túlfejlett országokról van-e szó. Hogy ezt a keresletzuhatagot kielégítsék, kénytelenek minden rendelkezésre álló eszközt mozgásba hozni, de még így sem biztos a teljes siker. Viszont annál biztosabb, hogy a természeti forrásokat a végletekig kimerítik, s ez vonatkozik a nyersanyagokra, nyersolajra, erdőkre, édesvízkészletekre, a vadállományra, a termőföldekre, legelőkre és hallelőhelyekre egyaránt.

Növekvő demográfiai nyomás a 20. században

A becslés a világ összlakosságának feltételezhető növekedését, valamint a fémek és nyersanyagok egy főre eső ipari felhasználását veszi alapul.

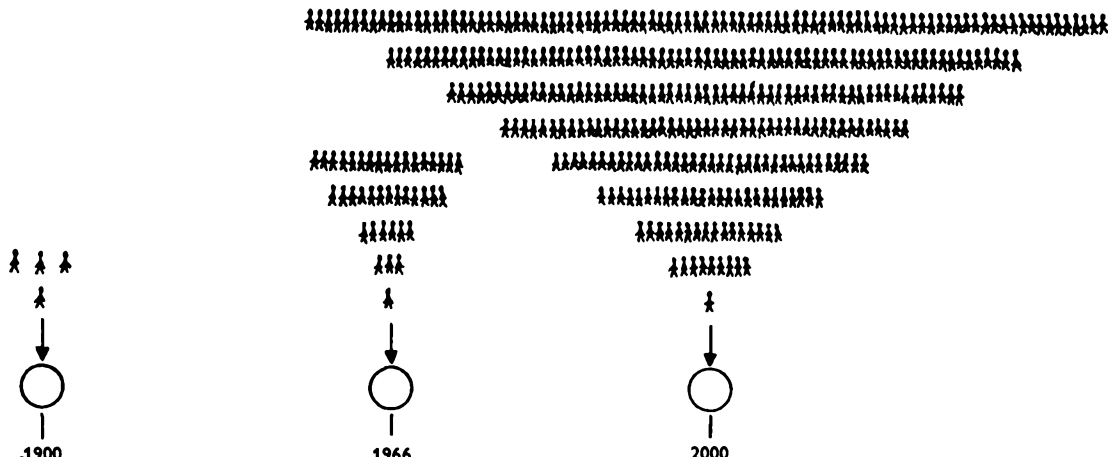

Forrás: Az ábra a milánói SUCCESSO c. folyóirat 1970. júniusi számában jelent meg, *Az emberiség sorsa* című cikkem illusztrációjaként.

A népszaporulat és fogyasztói igény dinamikája hihetetlen nyomással nehezedik rá a természeti rendszerekre. Számításaim szerint a fémek és ipari nyersanyagok iránti kereslet — amint ezt ábránkon bemutatjuk — meghetvenszereződik a 20. században. Tegyük föl, hogy pányvát vetünk a gazdasági növekedésre és szerénységre kényszerítjük magunkat, ebben az esetben az anyagigény nem hetvenszeresére, hanem mindössze (!) negyvenszeresére emelkedik. A végeredmény szempontjából a különbség azonban szinte elenyésző, hiszen a földkerekség mintegy hatmilliárdnyi lakosa 2000-ben akkora szükségletet támasztana még így is, mintha 1900-ban 60 milliárd fogyasztó igényeit kellett volna kielégíteni.

Elbír-e glóbuszunk ekkora terhet? Vajon az élet minősége milyen mértékben károsodnék ekkora terhelés alatt 2000-ben és mennyire az ezredforduló után? És egyáltalán, a mi mértékvesztésünk folytán milyen hagyatékot örökítünk át utódainkra, az utánunk következő nemzedékekre? Remélem, hogy olvasóim között lesznek olyanok, akik ellenőrzik a számokat, sőt mernek válaszolni a kérdésekre is.

A vizsgálódó elmék kiszámították, hogy amióta a homo sapiens megjelent planétánkon, azóta összesen 70 milliárd ember élt itt a földön. Ha ez a számítás akárcsak megközelítően is pontos, a ma élő 4,5 milliárd ember alig több mint 6 százaléka azoknak, akik a kezdetektől napjainkig léteztek. Tételezzük föl, hogy a modern ember átlag kétannyi ideig él, mint elődei, és évente legalább tízszer annyit fogyaszt, mint amazok — ez a becslés a mértéktartóak közé sorolható —, ám belőlük meglepő és hátborzongató következtetés adódik. Nevezetesen, hogy akik most benépesítjük a földet, több természeti erőforrást emésztünk föl, mint amennyit elődeink az előző tízezer évszázad folyamán összesen elhasználtak. Ismerünk olyan adatot is, mely szerint a 20. század utolsó negyedében körülbelül annyi energiát veszünk igénybe, mint amennyit az emberi történelem egész eddigi menete alatt elfogyasztottunk.

Egészen bizonyos, hogy mihozzánk fogható lények még soha nem népesítették be a földet. Alapos okunk van ezért felvetni a kérdést, vajon nem fajzottunk-e el, vajon a mi kortárs nemzedékünk nem szörnyeteg-e, aminek még nem volt és nincs párja?

De térjünk vissza oda, ahonnét elkanyarodtunk. Belépvén a 80-as évtizedbe az emberiség történelmi fordulóponthoz érkezett, s el kell gondolkoznia, hányadán áll, milyen körülmények közé került, milyen sors vár rá és mi a teendője. Vajon technikai kifinomodásunk folytán nem hágtunk-e túlságosan magasra, vajon följogosit-e bennünket tehetségünk, hogy higgyük: hosszabb távon minden akadály fölött diadalmaskodhatunk? Avagy éppen ellenkezőleg, szörnyetegekké fajultunk, miként az imént említettem, szörnyetegekké, akikben mocorog ugyan a zsenialitás szikrája, de akik önmagukat döntik pusztulásba tetteikkel?

Látván az óriási zűrzavart, amelynek mi vagyunk az okozói, igencsak nehéz megvédelmezni azt a tételt, miszerint géniuszok lennénk. Sokkal kézenfekvőbb és nehezebben cáfolható az ellenkező állítás, hogy tudniillik biológiailag-fiziológiailag elfajzottunk. Nem kevesen vélekednek ekképpen, azt vallván, hogy saját természetünk fordult ellenük. Mint mondják, az emberi fajta agresszív, vérengző és türelmetlen, ezek a tulajdonságok — úgymond — nagyon is jó szolgálatot tesznek, midőn a létért kell megküzdeni, midőn iparkodunk alávetni akaratunknak a többi fajokat, midőn törzsi vagy vallási összeütközésbe keveredünk egymással, és az erősebb maga alá gyűrni, netán kiirtani próbálja a gyengét anélkül, hogy erre biológiailag bárminemű oka is volna. S ugyanezek a szenvedélyek hajtanak, amikor újonnan szerzett hatalmunk révén addig rongáljuk környezetünket, mígnem végül belepusztulunk a rongálásba mi magunk is.

Hallani olyasmit, hogy genetikai kódunkban hordozzuk ezeket a tulajdonságokat, ezért azután nincs mód, hogy rövid időn belül megváltoztassuk magunkat. Így azután írjuk tovább birodalomgyarapításunk véres eposzát, és nem torpant meg az sem, hogy elibénk tárulnak a rémséges következmények. Más szóval saját kivételes értelmünk nem tud kitörni az igából, amelybe mintha az istenek vagy a sors hajtotta volna. Az ember természetét és végzetét firtatva el kell ismerni, hogy az imént idézett vélekedésnek vannak elfogadható elemei, de jómagam mégis afelé hajlok, hogy álláspontomat ennél kevésbé borúlátó színek-

kel ecseteljem. Nézetem szerint az emberiség létállapota súlyos, de nem kilátástalan, s bizonyos feltételekkel megjavítható.

Az első feltétel, hogy viszonyunkat a bioszférához helyezzük új alapra. Sokban különbözünk a többi teremtménytől, kapcsolatainkat velük azonban sem megszakítani nem lehetséges, sem pedig azt nem tudjuk pontosan, miképpen fűzzük szorosabbra a minket velük összefűző milliárdnyi szálat. Végzetes hibát követnénk el, ha ezeket a tényeket figyelmen kívül hagynánk, s azt kockáztatnánk, hogy bezárjuk magunkat mesterséges környezetünkbe, összezárjuk magunkat néhány kiválasztott és háziasított állat-, illetve növényfajtával, arról azonban fogalmunk sincs, hogy milyen következményekkel járna, ha elszigetelnők magunkat. Hetykeségünkben már nekikészülődtünk, hogy laboratóriumban manipuláljuk a kényes genetikai anyagot, s ezzel a valószínűleg hiábavaló, ám mindenképpen veszedelmes beavatkozással az a célunk, hogy a világnak számunkra érdekes részét „megjavítsuk". Már említettem, hogy az élet ma létező formációi tízezer évszázad alatt úgy alakultak ki, hogy a természet ezernyi kísérletet végzett és minden változtatás az élet szerkezetében könnyen ellenünk fordulhat.

Vegyük tudomásul azt a tényt, hogy mostantól fogva a többi élőlényhez fűződő kapcsolatunk szigorúbb ellenőrzés és keményebb szabályok hatálya alá kerül, mint eddig bármikor. Az elmúlt időkben nagyon egyszerű volt a dzsungel törvényét kiterjeszteni az emberi társadalmakra és segítségükkel kialakítani a hatalom hierarchikus rendjét. Fejletlen vagy alig fejlett társadalmakról volt szó, szétszórt lakossággal és vontatottan, vagy aligalig funkcionáló hírközléssel. Ám a modern társadalmak már egészen másmilyenek. Az emberek közvetlen kapcsolatban vannak egymással és kölcsönhatásban cselekszenek, élvén a kommunikációs rendszerek adta kapcsolódási lehetőségekkel. Minden csoport, sőt minden egyén növekvő hatalomnak van birtokában és befolyása mind messzebbre terjed. Az „aki bírja, marja"-elv elveszti létjogosultságát, s az együttélés, együttérzés és részvétel új princípiumának kell érvényesülnie, hogy a politikai rendszer fönnmaradhasson, és az erkölcsi elvárások beteljesülhessenek.

Mindeme kézenfekvő megfontolások kristálytisztán jelzik, milyen mértékű változtatásra van szükség gondolkodásmódunk-

ban és tetteinkben. Megmutatják azt is, hogy újból és elölről meg kell tanulnunk, miként kerülhet életünk összhangba a mai idők változó valóságával. Kemény tanoncévek várnak ránk, s nehézségeinket felfokozza az a körülmény, hogy az idő kérlelhetetlenül ellenünk dolgozik. Ezzel persze korántsem azt akarom mondani, hogy az emberi lények genetikai alkatuk folytán képtelenek a változásra, s még kevésbé azt, hogy végső pusztulásra lennénk kárhoztatva. Állítom, hogy van menekvés, és hogy az emberiségen magán múlik, megleli-e a kiutat.

Ezek a problémák ismeretlenek más fajták számára. A tigris és a cápa „tudja", hogyan kell tigrisnek és cápának lennie. A pók pókéletet él. A fecske egyszerűen és simán fecskének születik. Ezek a teremtmények a természetes kiválasztódás jóvoltából, genetikai kódjuk finomodásának és ösztöneik élesedésének köszönhetően nemzedékről nemzedékre alkalmazkodnak a változó környezethez. Létezésük a bizonyság, hogy fajtájuk életképes és az életképesség a hosszú evolúció terméke. Ha viszont mostanság mégis veszélyeztetett helyzetbe kerültek, ennek nem az az oka, hogy fejlődésképtelenné váltak, hanem az, hogy kíméletlen ellenfelük, ellenségük és zsarnokuk, az ember megváltoztatta a játékszabályokat.

Sok minden közös bennünk ezekkel a teremtményekkel. De az evolúciós folyamat szempontjából alapvetően különbözünk egymástól. A mi fejlődésünk ugyanis kulturális jellegű, mindig is ilyen volt és a jövőben szintén ilyen lesz. Létezése hajnalán már elfogta az emberi fajt a bizonytalanság érzése, hogy vajon biológiailag képes lesz-e kellő alkalmazkodásra, s mindinkább értelmi és technikai erejébe vetette a bizodalmát. Tekintve természeti korlátainkat és harcunkat, amelyet más fajokkal kellett megvívnunk, könnyen elveszíthettük volna a játszmát. Csak hogy megváltoztattuk a küzdelem terepét, és odaterelvén a harcot, ahol mi vagyunk otthon, legyőzhetetlenekké váltunk, uralmunk alá hajtottuk a világot. Így tökéletesedtünk és tettük alkalmassá magunkat, hogy a genetikai evolúciótól eltérő utat járjunk. Evolúciós tervünk soha nem abból állt és nem is állhatott abból, hogy biológiailag változzunk meg. Ellenkezőleg, mindig a környezetünk alakítására törekedtünk és ezáltal evolúciónk kulturális jelleget kapott.

Felemelkedésünk minden egyes lépcsőfokán jobb és jobb eszközöket készítettünk, s egyre összetettebb társadalmi és politikai struktúrákat alakítottunk ki. Minden fokon újra és újra megtanultuk, hogy kell az épp elért szinten élni. Most pontosan ebben vallunk kudarcot és ezért kerültünk válságba. A legutóbbi néhány évtizedben mérföldes lépést tettünk előre, nagyobbat, mint a középkortól a modern időkig ívelő korszakban bármikor, s most összhangba kellene kerülnünk a csúccsal, ahová fölhágtunk. Megújulásra vár gondolkodásunk és átszervezésre életmódunk. Sajnos azonban egyelőre még addig a felismerésig sem jutottunk el, hogy egy ilyen kulturális váltás szükséges, így azután nem is kíséreltük azt meg. A haladás bűvölete változatlanul fogva tart bennünket, kapaszkodunk följebb, egyre magasabbra. Ám hová vezet ez a szédület? Oda, hogy kulturálisan mindinkább lemaradunk, köztünk és a valóság között egyre nagyobb a szakadék.

Furcsa paradoxon, hogy a modern ember saját csodálatos sikereinek válik a foglyává, s miközben új és új sikerek után kapaszkodunk, körül sem pillantva törtetünk előre, nem akaródzik észrevenni, hogy futóhomok van a lábunk alatt, mely kisiklik alólunk. Sorsdöntő kérdéssé lett mostanra, hogy tudatára ébredünk-e, minő ördögi körbe kerültünk és ki kell derülnie, vajon egy végső erőfeszítéssel kitéphetjük-e magunkat belőle, mielőtt végképp elnyelne az örvény. Kulturálisan kell előrelépnünk, ha fenn akarunk maradni a magunk teremtette új körülmények között.

Olyan vállalkozás ez, amelyben minden intelligenciánkra, teljes figyelmünkre és egész képzeletvilágunkra szükség van, és minden technikai, erkölcsi és lelkierőnkre. Nem hiszek azoknak, akik úgy próbálják kedvünket szegni, hogy a sikert eleve reménytelennek mondják. Ellenkezőleg, szentül hiszem, hogy joggal bízhatunk az emberben. Csak föl kell ismerni a halálos veszélyt, amelybe kerültünk és észre kell venni az okait, és az első lépést majd automatikusan követi a többi.

Mielőtt azonban rátérnék annak vizsgálatára, hogy közös erővel mit kell tenni, vessünk néhány pillantást arra, hogy mennyire súlyos az emberiség helyzete, illetve hogy milyen erők taszigálnak minket a lejtőn lefelé.

A hanyatlás tünetei

Előbb eufória, azután zavar

A hatvanas évek telítve voltak illúziókkal. Az emberek úgy gondolták, hogy korlátlan energiaforrásoknak jutottak a birtokába és életüket saját ízlésük szerint rendezhetik be. Sajátos részegség fogta el őket annak láttán, hogy elfogadható áron ömlött az olaj és az érdekeltek váltig mondogatták, hogy ez mindig így lesz, ezután könnyű volt a világot rószaszínű szemüvegen keresztül látni. Úgy tűnt, hogy már-már megvalósult a fogyasztói társadalom, s előbb-utóbb nem marad igény kielégítetlenül. A gazdaság növekedett, és úgy látszott, hogy a gyors növekedési ütem évtizedekre biztosítva van. Legtöbben meg voltak róla győződve, hogy ilyen ütemű fejlődés mellett az országok tekintélyes hányadában a jómódúak minden kívánsága teljesíthető, sőt jut majd arra is, hogy számottevően javíthassanak a szegények sorsán. Étvágyunkat a növekvő anyagi jólétre úgy reméltük kielégíteni, hogy közben a rászorulókon is segíteni tudunk. A technológiai bőségkosár kimeríthetetlennek látszott, amelyben csodálatos megoldás található az emberi problémák mindegyikére.

A jövőkutatók olyan jövőt helyeztek kilátásba, hogy a szüntelen népszaporulat sem okoz majd semmiféle gondot. S ha akadtak, akik szerény mérvű születésszabályozást ajánlottak, rögtön rájuk sütötték a bélyeget, hogy ellenségei a liberalizmusnak, aki pedig enyhén aggodalmaskodott a népszaporulat alakulása miatt, azt káráló halálmadárnak csúfolták. Ez volt az a pillanat, midőn Herman Kahn a Hudson Intézetből meghirdette diadalmas eszméjét a 20 × 20-as világtársadalomról. Olyan idők eljöve-

telét jósolta, hogy a földkerekség népessége hamarosan eléri a 20 milliárd főt és az egy főre jutó évi jövedelem nem lesz kevesebb 20 ezer dollárnál. Tenni mindössze annyit kell — mondotta —, hogy a világtermelést megszázszorozzuk. S az emberek nem kételkedtek fantasztikus jóslatának beteljesülésében. Ráadásul akadtak tudósok, közgazdák szép számmal, akik versengve licitálták túl őt és egymást, hajmeresztőbbnél hajmeresztőbb prognózisaikkal.

Az ábrándképek kergetői semmi mást nem akartak meglátni, csak a kedvező tényeket. Arra hivatkoztak, hogy a ma élő nemzedékek értelmi képessége feldúsult, szert tettek változatos és gazdag gyakorlati tapasztalatokra is, elméletben tehát nincs akadálya annak, hogy az emberiség egyre nagyobb anyagi jólétben dúskálhasson. Eleink még csak nem is álmodhattak arról, hogy mennyi információt, milyen hatalmas tömegű tudományos ismeretet, technológiai know-how-t és vezetési hozzáértést, mekkora halom pénzeszközt és tőkejavakat lehet felhalmozni, amelyekkel még rendelkezünk. És senkit nem környékezett meg a kétely, hogy ezt a bőséges örökséget netán el is lehet herdálni, a pazarlás, éppen ellenkezőleg, reményforrássá vált, arra adván ösztönzést, hogy amink van, vagy amihez hozzájutunk, azt felhasználhatnók jobban is. Az embereknek meggyőződésükké lett, hogy a Földből meríthető természeti erőforrások szinte kimeríthetetlenek, illetve szaporíthatók vagy — hála a technológia fejlődésének — behelyettesíthetők.

Euforikus évek voltak ezek anélkül, hogy bárki felfigyelt volna rá, milyen mélyről tör elő a bomlás és a világnak milyen nagy részére terjed ki immár. Általában nem tagadták az aggasztó válságok létezését, elismerték, hogy a fejlődő országokban sok a gond, a gazdagok és szegények között növekszik a szakadék, de azzal vigasztalták magukat, hogy hasonló helyzetek mindig is voltak a történelem folyamán. Nemzetek szenvedtek vereséget vagy hanyatlottak alá egykoron, dicső birodalmak omlottak ösz-sze, egész civilizációk süllyedtek el, de mindig újabb nemzetek, újabb civilizációk léptek a helyükbe és az emberi faj feltörekvése és előrehaladása nem szakadt meg. Az emberek egyszerűen nem akarták tudomásul venni, hogy másként is lehetséges és hogy napjainkban nem ugyanez történik. Nem gyötörték magukat

azzal a gondolattal, hogy az egész emberi világot egy szép napon katasztrófa érheti. Ez a feltevés elképzelhetetlen volt. Fajunk rendeltetése csak állandó fejlődés lehet.

A kérlelhetetlen valóság először a 70-es években tört be ebbe az álomvilágba. Egészen másmilyen valóság volt ez, mint aminőnek az emberek gondolták vagy képzelték. A vészharangot a Római Klub kongatta meg. Az 1972-ben kiadott jelentése, mely A növekedés határai címet viselte, beigazolódott a gyakorlatban. Szerzői eretnek dolgokat állítottak és ezzel heves és mind hevesebb vitákat kavartak, mígnem 1973 őszén ránk tört az olajválság. A nyersolaj ára a világpiacon négyszeresére ugrott föl, ez a drágulás alapjaiban rendített meg minden előrejelzést és rácáfolt a szuperoptimista jövőtanulmányokra, amelyek oly lenge bájjal készültek az előző évtizedben.

Ezzel egyidejűleg országok sorában rossz volt a termés. A Szovjetunió óriási mennyiségben volt kénytelen gabonát vásárolni az Egyesült Államoktól. Sokfelé éhínség tört ki, az árak hajmeresztő magasságba kúsztak föl. Kiderült, hogy a gabona-világpiac rendkívül sebezhető, a tartalékok nem elegendőek. A „növekedés minden áron" gondolat igehirdetői támadások kereszttüzébe kerültek.

A Római Klub fáradhatatlanul dolgozott, figyelmeztetett. Rámutatott a növekedés korlátaira, s hozzálátott, hogy felmérje a világ problémáit.

Abból indult ki, hogy a világot félelmetes problémák gyötrik, de nem néztünk szembe velük, nem derítettük ki az okokat, márpedig elemző vizsgálat nélkül terápiát sem tudunk kidolgozni.

Felsorolni is elég a gondokat, annyi van és annyifélék, a népesség fékeveszetten szaporodik, a népek között szakadások és szakadékok támadtak, nem érvényesült a társadalmi igazság elve, rengetegen éheznek vagy rosszul tápláltak, nagy a szegénység, sok a munkanélküli, az emberek megőrülnek az anyagi növekedésért, miközben fulladoznak az inflációban, válságos a gazdaság állapota, az energiahelyzet nem kevésbé, működési zavarokkal küszködik a demokrácia, instabil a monetáris rendszer, mindenfelé védővámokból emelnek falat, hajmeresztő méretű az írástudatlanság, anakronisztikus a közoktatás, lázadozik a fiatalság,

mint a ragály, úgy terjed az elidegenedés, gigantikussá nőnek és ugyanakkor le is pusztulnak a városok, mindent elönt a bűnözési hullám, elhanyagolják a vidéket, terjed a kábítószerélvezet, gyorsul a fegyverkezési verseny, eluralkodnak az erőszakcselekmények, lábbal tiporják az emberi jogokat, fittyet hánynak a törvényre, tombol a nukleáris őrület, szklerotikusakká válnak az intézmények, korrumpálódik a politika, rohamléptekben halad előre a bürokratizálódás és a militarizálódás, romlik a természeti környezet, elvadulnak az erkölcsök, egyre több embert fog el a kétségbeesés és a bizonytalanság érzése. Mindez külön-külön is nagy és szaporodó gond, hát még, hogy kölcsönhatásban is vannak egymással.

Alexander King barátom készített egy ábrát, amely egészen világosan és közérthetően bemutatja, hogyan függenek össze a problémák: Minden egyes csomópont olyan, hogy ott valamennyi tényező összefut és keresztezi egymást, s így társadalmi, politikai és lélektani szempontból egy szerfölött komplex és változékony struktúrát kapunk. Ma még nem látjuk át igazán, miként kapcsolódnak egymásba ezek az elemek, így azután nincs haditervünk sem a teljes világproblematika megoldásához. Az egyes problémákkal egyelőre külön-külön és egyenként birkózunk, noha lehetséges, hogy tüneti kezelésnél nem egyéb, amit végzünk. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy az általános helyzet tovább bonyolódik és nehezül, s lassacskán a bomlás, bizonytalanság és válság endemikus állapotába jutunk, oda, amit a Római Klub úgy jellemzett, hogy az emberiség életveszélybe került.

Időközben azonban sikerült új technikákat kidolgozni. Ezeket alkalmazva, az egyes problémakörök és jelenségcsoportok vizsgálatában mindinkább leküzdhető a fenomenológiai elkülönítettség, és biztosítható a szisztematikusság. Így már mód nyílik olyan megoldások mérlegelésére, amelyek a világproblematika egészére is tekintettel vannak.

1974-ben került nyilvánosságra a Római Klub második jelentése*, s ez nagyot lendített e technikákon. A módszertan fejlesztése azóta sem állt meg. A növekedés határai közzétételének

* Mihajlo D. Mesarovic—Eduard Pestel: *Mankind at the Turning Point*. New York: Dutton, 1974

A kölcsönös függés rendszere

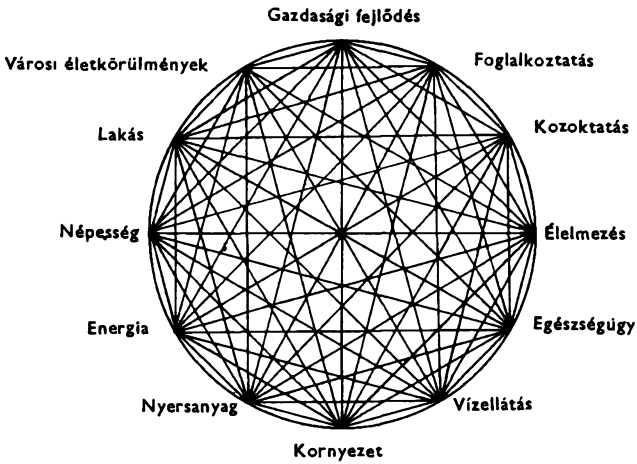

A világ problematikáját egymást keresztező vonalak sűrű hálója illusztrálja. Az emberi érintkezés és társadalmi viszonyok problematikus elemeit kikapcsoltuk ebből a rajzból, s így némileg leegyszerűsített képet rajzolunk az egymásra ható objektív tényezők hálózatáról.

Forrás. Alexander King, *The State of the Planet*, Pergamon International Library, Oxford, 1980.

tizedik évfordulója alkalmából az International Institute for Applied System Analysis (IIASA) nemzetközi szimpoziont szervezett. Témája az volt, hogyan is állunk a globális modellek készítésével. A szóban forgó intézetnek az a rendeltetése, hogy elméleti és gyakorlati kutatásokat végezzen arra nézve, miként lehetne új technikákkal megoldani a modern társadalmak problémáit. Bécs mellé települt az IIASA-nak egy fiókintézete, ez az intézet az elkövetkező években fontos szerephez juthat a kelet—nyugati együttműködésben, de csak akkor, ha a liberális demokráciák és a szocialista országok a feszültségekkel teli steril és veszedelmes korból átlépnek a termékeny közös munkálkodás szakaszába.

A hetvenes éveket akár átmeneti korszaknak is tekinthetjük. 1973-ban ránk tört az olajválság, mely bár heves volt, de üdvös hatású, ám annyira nem ütött szíven bennünket, hogy megrögzött szokásainkat és meggyőződéseinket sutba hajítottuk volna. Végső soron nem volt egyéb miniválságnál. Kezdtünk ugyan a korábbiaknál némileg reálisabb helyzetfelméréseket készíteni, ámde vérmes reményeinket nem adtuk föl, a közvélemény ragaszkodott hozzájuk, és ezeket a reményeket még táplálták is bennük a hatalmon lévők andalító szónoklatai. Ez sem volt persze újdonság, hiszen a hatalom birtokosai mindig így tesznek, ha elleplezni kívánják a valóságot, amely fölött elveszítették ellenőrzésüket. Arról nem is beszélve, hogy az emberekben természetes hajlam él ábrándképeket kergetni, attól pedig óvakodnak, hogy agyukat megterheljék megoldhatatlan problémákkal vagy olyanokkal, amelyek a jövő messze távolában ködlenek föl és amelyekkel éppen ezért a következő nemzedékek valamelyike lesz kénytelen megbirkózni.

A 70-es évek végére azonban gyökeresen új lélektani helyzet alakult ki. Nyilvánvaló lett, hogy a gazdaság válságban van. Az ipari civilizáció kovásza, az olaj egyre drágult. Mindenki elkomorodott és sötét jóslatokba bocsátkozott. Korábban az a vád érte a Római Klubot, hogy alaptalanul ijesztgeti a világot, a 70-es évek vége felé azonban már a Klubot egyre-másra túllicitálták azok, akik versengtek, hogy ki tud pesszimistább jóslatokkal előrukkolni.

Az amúgy is feszült nemzetközi viszonyok tovább romlottak

azáltal, hogy súlyos politikai és katonai konfliktusok törtek ki itt is, ott is. Helyi háborúk keletkeztek Afrikában és Délkelet-Ázsiában, s ezekbe kisebb-nagyobb mértékig a nagyhatalmak is belekeveredtek. A sah rendszere groteszk módon összeomlott és végeszakadt nagyratörő álmának, hogy Iránt ízlése szerint formálja át fejlett országgá. Bonyolította a közép-keleti helyzetet, hogy a szomszédos afganisztáni belharcokban a nagyhatalmak is állást foglaltak. Irak váratlanul és teljességgel megmagyarázhatatlanul megtámadta Iránt, ezzel pedig két olyan ország keveredett háborúba egymással, amelyeknek mindegyike egyébként is esztelenül tékozolta önnön gazdagságát; a feszültség nőttön-nőtt a Közel-Keleten és a Szahara körzetében. Kitört a lengyel válság, súlyos gazdasági következményeket és potenciális politikai bonyodalmakat idézve elő. Éleződtek a kelet—nyugati ellentétek. Felgyorsult a fegyverkezési verseny. Szóba került, hogy újfajta nukleáris fegyvereket helyezzenek el Európában, sőt hozzá is kezdtek a telepítéshez. Az iszlám a maga frusztrációi következtében olyan lelkiállapotba került, hogy az olajfegyver bevetésének gondolatával kezdett játszadozni. Ezek az események gyors ütemben követték egymást, s belőlük a legtöbben azt a következtetést vonták le, hogy korunk társadalmai súlyosan betegek. Szinte végképp letörte az emberek reményeit, amikor azt kellett látniok, hogy a világ különböző fertályain felsejlett a nagyhatalmak közvetlen politikai és katonai összeütközésének a valószínűsége. A közvélemény jó része csakúgy, mint a politikai, pénzügyi, ipari, értelmiségi körök tekintélyes hányada, beleértve a munkásságot is, hirtelen megzavarodott, elfogta mindőjüket valamiféle tehetetlenség érzése, ami pontosan az ellentétje az előző másfél évtized féktelen örömmámorának.

Tegnapi naiv reményeinket eltemettük, de el kellene temetni mai fatalizmusunkat is. Meg kell tanulnunk tárgyilagosan és az eszünket használva mérlegelni az új világhelyzet rendkívüli súlyosságát. Tény, hogy politikai, igazságszolgáltatási, diplomáciai és katonai rendszerünk a csőd szélére sodródott, és látnunk kellene, milyen egyéb veszedelmek is fenyegetnek: az emberiség morális és ökológiai válságba került, s a következmények egyszerűen kiszámíthatatlanok. Szembe kellene végre nézni a valósággal, bármilyen is az. Egyrészt azonban óvakodjunk attól, hogy

a rezignált „minden mindegy" bénultsága vegyen erőt rajtunk, másrészt ne engedjük, hogy elöntse az agyunkat a vér és az erőszakban akarjuk meglelni a megoldás módját. Ha felismertük, hogy katasztrófa felé rohanunk, e felismerés sokkhatása alatt talán rászánjuk magunkat arra, hogy megváltoztassuk útirányunkat. A szükséges eszközöknek nem vagyunk híjával, s ha használni fogjuk az eszünket, ha hagyjuk érvényesülni felelősségtudatunkat, ha az erőforrásokat intelligensen hasznosítjuk, ha lesz türelmünk és nem veszítjük el határozottságunkat, akkor meglelhetjük a jövőbe vezető utak közül a leghumánusabbat és legkedvezőbbet, és akkor az útkeresés és áttörés próbatételét ki fogjuk állni.

1968 áprilisában néhány humanista beállítottságú társadalomtudós, közgazda, pedagógus és döntéshozó kereste meg egymást és szervezett találkozót a létező legősibb akadémia, a római Accademia dei Lincei falai között. Az összejövetelen sikerült megállapodni abban, hogy megalapítják a Római Klubot. Akkoriban még sok mindent nem lehetett tisztán látni abból, amiről az imént beszéltem. De egyvalamit kristálytisztán láttunk: azt tudniillik, hogy az emberiség ügyeit rosszul intézik és ezen halaszthatatlanul szükséges alapvetően változtatni. Felismertük, hogy az erkölcsi és bölcseleti alapokat, amelyekre a társadalom épül, szintén újra kellene gondolni és célszerű átalakítani, ami pedig az egyén és a közösség magatartását illeti — a legkisebbtől a világközösségig bezárólag — sürgősen összhangba kell hozzuk a való világgal. A Római Klub pontosan ebben látta feladatát, tudván tudva, hogy az emberiség csak úgy léphet „magasabb osztályba", ha az imént körvonalazott kulturális fejlődés végbemegy. Mindenekelőtt korunk dinamikáját kellett megérteni, azt, hogy milyen utak ágaznak ki belőle a jövő felé.

A legeslegelső dolgunk az volt tehát, hogy tudatosítsuk magunkban, miszerint a 80-as évtized küszöbén túljutva sorsfordító időszakba léptünk.

A Római Klub megalakulásának tizedik évfordulóján, 1978-ban az Accademia dei Linceiben ismét tanácskozásra hívtuk össze a kultúra, a politikai és a gyakorlati élet jeleseit mintegy 40 országból. Összegyűltünk minden égtáj alól, keletről, nyugatról, délről, hogy megvizsgáljuk, milyen változások történtek az emberiség létviszonyaiban az elmúlt évtized alatt. Megállapítottuk, hogy bár szektorálisan vagy regionálisan javult valamit a helyzet, ámde teljes volt közöttünk az egyetértés, hogy a nehézségek mind természetüket, mind pedig mennyiségüket tekintve csak megnövekedtek. A következő esztendőben Berlinben folytattuk a mérlegelést, s akkor szinte egyöntetűen jutottunk arra a végkövetkeztetésre, hogy a világ állapota szemlátomást romlott, az emberiség jövőbeli kilátásai komorabbakká váltak.

Az azóta felgyülemlett bizonyítékok súlya alatt kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy a világ állapota és az emberi létviszonyok tovább romlanak, a romlás gyorsuló ütemű. Szinte egyetlen problémát sem sikerült megoldani vagy a megoldás távlatával megközelíteni, miközben egyre újabb nehézségek törtek ránk. Az, amit fentebb világproblematikaként jellemeztünk, vagyis a bajok, gondok összessége csak még jobban összegubancolódott, és még elviselhetetlenebb súllyal nehezedik ránk. Ha itt-ott sikerült elérni valamit, többnyire kiderült, hogy az eredmény csupán látszólagos vagy csak átmeneti jellegű.

Hadd említem a stratégiai fegyverkorlátozási egyezmény, a SALT II. példáját. A stratégiai fegyverek korlátozása nélkül aligha képzelhető el az ún. békés egymás mellett élés. Évekig tartó tárgyalások után a nagyhatalmaknak sikerült megkötniök ezt az egyezményt, ámde erősen kétkedem abban, hogy bármikor is érvényt lehet-e szerezni neki. Mondjuk, hogy a megállapodás életbe lép, de minden tőle remélt előny elenyészik, olyan magasra tették a fegyverzet plafonjait, és annyira rohamosan fejlődik a haditechnika, valamint a katonai teória, beleértve a stratégiai fegyvereket is. Egy további példa lehet Egyiptom és Izrael egyezménye, amelyet olyan nagy türelemmel hoztak tető alá az Egyesült Államok közvetítésével. Amikor 1979-ben Camp

Davidben aláírták ezt az egyezményt, úgy mondták, hogy döntő fontosságú lépést sikerült tenni az arab—izraeli konfrontáció felszámolása útján. A kezdeményezés nyomán magasba szárnyalt a reménység. Ám ez az egyezség is csupán írott malaszt maradt. Aligha szükséges hosszasan ecsetelni, mekkora politikai, katonai, gazdasági és kulturális jelentősége van Kis-Ázsia eme részének, már csak abból következően is, hogy ez a térség az évezredek során annyi történelmi fontosságú eseménynek volt a színhelye. De a szilárd béke biztosítására egyelőre se közel, se távol nincs a legcsekélyebb kilátás sem.

E két példa, más egyebekkel együtt azt a tanulságot kínálja, hogy az idő ellenünk dolgozik, illetve hogy korunk nagy problémáit hevenyészett rögtönzésekkel nem lehetséges rendezni. Látni való, hogy egyre kevésbé tudjuk, merre haladjunk, minden bizonnyal azért, mert nem azt cselekedjük, ami lényeges lenne, annak megtételétől ódzkodunk. Megnyugtatjuk magunkat, hogy ha pontosan azt tesszük, ami azelőtt bölcs cselekedet volt, akkor helyesen járunk el. Hátra-hátratekingetünk abban a reményben, hogy a tegnapokból kikövetkeztethetjük, mi a jó megoldás ma. Ámde mindez illúzió, és csak balfogáshoz vezet. Rohanó világban élünk, a jelenségek és a problémák, amelyekkel meg kell birkóznunk oly sodró erejűek, hogy mindennemű késlekedés végzetes. A fegyverkezési hajszát lelassítani, a közel-keleti lőporos hordót robbanásmentesíteni sokkal nehezebb ma, mint volt tegnap, s ugyanígy vagyunk az inflációval vagy a kábítószerélvezettel, a túlnépesedéssel vagy a szegénységgel és a társadalmi egyenlőtlenséggel. Fáradhatatlanul, újra és újra elismétlem, hogy halogatás nélkül, azonnal tudatosítani kell magunkban, milyen is ez a mai, viharos gyorsasággal változó valóság. Nézzünk szembe vele, s vegyük olyannak, amilyen, ne pedig olyannak, amilyennek saját kényelmünk érdekében látni szeretnénk.

Kérdezzük csak meg a szociológusokat, antropológusokat, bölcselőket, a politikai gazdaságtan művelőit, hogy ők hogyan látják a világproblematikát, hogy szerintük melyek a legfőbb okai nehézségeinknek és milyen erők döntik hanyatlásba az emberiséget. Alkalmasint eltérő válaszokat kapunk tőlük. De minden válaszból elkülöníthető egynémely olyan tényező, amely szerepel a többiben is. Közülük jómagam tízet tartok a leglényegesebbnek.

Ez a tíz a következő:

— A demográfiai robbanás. Minden bajunkat megsokszorozza a túlnépesedés, amely egyben számtalan újabb nehézség kútforrása. Csak súlyosbítjuk helyzetünket, ha ezzel a ténnyel nem vetünk számot.

— Nincsenek tervek és programok arra, hogyan tudnók kielégíteni a földtekén élő emberek nagy tömegeinek elemi szükségleteit és miképpen biztosíthatnánk számukra tisztes megélhetést. A világ népességének nagyjából egynegyede kilátástalan nyomorban és inségben tengődik. Ám ki tudja, mennyien kerülnek ilyen helyzetbe holnap és ki a megmondhatója, hogy beletörődnek-e némán rettenetes sorsukba.

— A bioszféra tönkretétele és elpusztítása. Az emberi élet szempontjából négy biológiai rendszerre van szükség; művelhető földekre, legelőkre, erdőkre és vizekre, amelyekben halak élnek. Napjainkban valamennyi túlságosan igénybe van véve. A glóbusz léptékű ökoszisztémát pedig az emberi szisztémák hulladékai és kártevései fenyegetik felborulással.

— A világgazdaság válsága. A világgazdaság riasztó állapotát olyan szimptómák jelzik, mint a visszaesés, a monetáris és pénzügyi rendszer működési zavarai, a pénz értékvesztése, a munkanélküliség, a mértéktelen növekedés, a túlfogyasztás, a természeti erőforrások pazarló használata és a fejletlenség. Idetartozik, hogy a könnyen hozzáférhető energiaforrások kiapadóban vannak, s az ipari civilizáció létjogosultsága megkérdőjeleződik.

— A fegyverkezési verseny, amely párosul a világ mind nagyobb mérvű militarizálódásával. A katonai költségvetések csillagászati számokra rúgnak, a fegyverek pusztító ereje határtalanul nő és nincs kilátás sem az egyik, sem a másik riasztó tendencia megállítására.

— Mélyen gyökerező és elhanyagoltságuk folytán elmérgesedő társadalmi bajok. A társadalmak túlzsúfoltak, anyagiasak, önzőek, igazságtalanok és hiányzik belőlük a türelem. Mindeme jellegzetességek folytán az emberek elidegenedettek, közömbösek, egyre gyakoribbak a bűncselekmények, a kábítószerfogyasztás növekszik, a hangulat lázongásra, erőszakosságra hajlamos, s ezen a talajon kivirulnak a terrorista-szadista ösztönök, a kedv a népirtásra.

— A technika és tudomány anarchikus fejlődése. A „progresszió" öncéllá változott, közömbössé lett a társadalom igényei és befogadóképessége iránt. Költségei és előnyei a lehető legnagyobb fokú egyenlőtlenséggel oszlanak meg.

— Elöregedett és rugalmatlan intézmények. Az intézmények sem nemzeti keretben, sem planetárisan nem tartottak lépést az élet fejlődésével. Egyre nagyobb terhelésnek vannak kitéve és roskadoznak alatta. Terjed a politikai bénultság.

— Kelet—nyugati szembenállás, észak—déli szakadás. Ez a kettős ellentétpár jelzi, hogy a legnagyobb nemzetek és kormányaik politikailag, valamint lelkületileg mennyire éretlenek. S a következmény, hogy a világ egyre inkább kormányozhatatlan.

— Nincs sem erkölcsi, sem politikai irányítás. A vezetők nem tudnak fölébe emelkedni ideológiai, hitbeli korlátaiknak, kiváltságaiknak vagy szűken értelmezett felhatalmazásuknak. Az emberi faj drámai küzdelmében az egyén magára marad, nincs kitől várjon iránymutatást.

Olvasóim, ha akarják, megváltoztathatják a sorrendet vagy új tételekből egészen más listát állíthatnak össze. Csakhogy az eredmény akkor sem fog különbözni az enyémtől. Ezért vagy azért, de az emberiség lejtőre került. Nagy hibát követnénk el, ha nem vennők tudomásul ezt a tényt, s semmivel sem kisebbet, ha nem számolunk azzal, hogy a felsorolt faktorok nemcsak külön-külön kényszerítenek bennünket térdre, hanem együtt és egymással kölcsönhatásban készítik elő azt a csapdát, amelyből esetleg nem lesz menekülés. Azzal pedig csak rontanánk a helyzeten, ha a válságból úgy próbálnánk kitörni, hogy konokul ragaszkodunk azokhoz a módszerekhez és eszközökhöz, amelyekkel már annyiszor fölsültünk, az anyagi értelemben felfogott progresszió varázserejében is hasztalan bízunk és ha az erőszak logikájának engedünk, csak rossz megoldásokhoz jutunk el. Ugyanazokat a változatokat soroltam föl, mint amelyekkel korábban is próbálkoztunk. Csak azt értük el velük, hogy a bukás útjára ragadtak bennünket. Ha ismét hozzájuk folyamodunk, rohamtempóban készítenők elő végső romlásunkat.

Fajtánk válságba jutott a tudás és a hatalom csúcsán, s most onnét taszíttatik alá a mélybe. Ezt annak számlájára írhatja, hogy nem képes vagy nem hajlandó megváltoztatni mentalitását és

viselkedését, nem változtat azon a módon, ahogy él és ahogy cselekszik, holott itt a pillanat, amikor az alapvető átalakulás és megújulás már nem halogatható tovább. Mi lenne hát a teendő, hogyan léphetnénk rá a helyes útra? Hogy ezekre a kérdésekre válaszolhassunk, közelebbről meg kell vizsgálni, milyen főbb változásokkal és minő nagyobb veszedelmekkel kerültünk szembe napjainkban.

A tömegek hányódása

Napjaink legsúlyosabb nehézségei tegnapi ballépéseinknek a következményei, a ma elkövetett hibák pedig megsokszorozzák holnapi gondjainkat. A legnyomasztóbbak azok, amelyek a mértéktelen népszaporulattal kapcsolódnak össze. A nemzésre az a hiedelem csinál kedvet, hogy minden újszülött talál majd helyet a nap alatt és gyámolítója lesz szülőinek, amikor azok megöregszenek. A nagy lélekszámú család régi hagyományokra tekint vissza, erősíti a megszokás és a népszokás, az újabb időkben pedig hivatalos világi és egyházi bátorítást is élvez. Igen ám, de időközben kiderült, hogy minél többen élünk a földön, annál nagyobb a nyomorúság és annál keservesebben szenvedünk.

A példáknak se szeri, se száma. Senkinek az érzékenységét nem szeretném sérteni, hadd hivatkozzam ezért arra az országra, amelyben élek. A két világháború között Olaszországban fasiszta rendszer volt hatalmon, s a rendszer vezetői azzal kérkedtek ország-világ előtt, hogy a nagy számban rejlik az igazi erő. Ezt állítani egy olyan országról, ahonnét jó ideje tömegesen vándoroltak ki lakosai és amely képtelen volt etetni népét, szemen szedett demagógia volt. A fasiszta rezsim katasztrofális katonai kalandokba bocsátkozott, hogy területeket szerezzen, ahová fölös népességét elhelyezhetné, s a népszaporulatot ösztönző politika sajnos még ma is érvényesül. Így súlyos terheket zúdít Olaszország társadalmi és gazdasági életére. Számottevően befolyásolta a demográfiai tényező a német birodalom stratégiai terveit is, hatása jól felismerhető a hitleri Németország politiká-

jában, kivált, amikor az élettér növelésének követelésével álltak elő. A 20. század első felében Európában tekintélyes számú katonaképes korú fiatalember élt, s ez megkönnyítette, hogy két ízben is világháborút viseljenek, amelyekben tízmilliószám pusztultak az emberek. A történelem a tanú, hogy jó néhány konfliktus szintén a túlszaporodásnak a számláját terheli.

Az anyagi haladás ellenére az emberiség még ma sincs abban a helyzetben, hogy minden újszülöttnek kielégíthesse az igényeit, arról nem is beszélve, hogy tisztes megélhetésükről és emberi méltóságukról gondoskodni tudna. Minden negyedik embernek ma az a sorsa, hogy élethosszíglan éhezni kénytelen vagy tudatlanságban, betegen és fölöslegesen morzsolja le napjait. A Szahel övezetben, Afrika Szarván és még legalább tíz földrajzi körzetben éheznek az ottani lakosok, Indiában és Bangladeshben a gyakori áradásoknak mindig rengeteg az áldozatuk. Északkelet-Brazíliában a vidéken élőknek kilátástalan a helyzetük, és a menekülttáborok lakói gyakorlatilag úgy senyvednek, mint a bebörtönzöttek. Milliók szorultak a társadalom peremére és szoronganak városszéli nyomornegyedekben. Őket valamennyiüket ismerjük a televízióból. De rajtuk kívül még hányan és hányféleképpen gyötrődnek a földi „pokol tornácán". Sorsukat és sorukat dantei színekkel is alig ecsetelhetnők, s számszerűen ki sem nagyon fejezhető, hogy milyen töméntelenül sokan vannak. Táblázatunkon megkíséreljük kvantifikálni, hogy mennyien élnek a legmélységesebb nyomorúságban, vagyis hogy menynyien vannak, akiknek elemi szükségletei is kielégítetlenek és éppen csak vegetálnak.

A bűvös statisztikákat olvasva se feledjük azonban, hogy minden adat valóságos emberi lényeket és iszonyúan elkeserítő sorsokat takar.

Ami az éhező világot illeti, becslésekkel vagyunk kénytelenek beérni, mert nincsenek megbízható adataink és nem egyformán ítéljük meg az éhínség kritériumait. Annyi azonban bizonyos, hogy hajmeresztőek a méretek. A FAO igazgatója, Eduard Saouma 1980. április 1-én beszédet mondott az Európa-parlamentben. Ebből idézünk: „Legutóbb 1977-ben készítettünk ún. Világélelmezési Felmérést. Ennek tanúsága szerint a fejlődő országokban 450—500 millióra tehető azoknak a száma, akik

A világ megnyomorítottjai

1976. évi becslés. Azóta számuk tovább emelkedett

Rosszul tápláltak (alatta vannak a minimális kalória vagy proteinfogyasztási szintnek)	570 millió
Felnőttkorú írástudatlanok	800 millió
Orvosi ellátást nélkülözők	1500 millió
90 amerikai dollárnál kisebb évi átlagjövedelműek	1300 millió
Nem remélhetik, hogy elérik 60. életévüket	1700 millió
Szörnyűek a lakáskörülményeik	1030 millió
Gyerekek, akik nem járnak iskolába	250 millió

Forrás: *Basic Human Needs: A Framework for Action.* Center for Integrative Studies. University of Houston, 1977, április (Report to the U.N. Environment Program.)

riasztóan alultápláltak. Zömmel nőkről és gyermekekről van szó. További sok százmillióan nem jutnak elegendő élelemhez. Soha még annyi nem volt az éhező vagy rosszul táplált ember, mint manapság és számuk szüntelenül emelkedik." Mindehhez nincs szükség kommentárra. Elegendő, ha mindössze annyit mondok, hogy így vagy úgy, de valamennyien felelősek vagyunk ezekért az állapotokért.

Az emberiség egy további súlyos szégyenfoltja a rengeteg menekült. Pontosan nem is tudjuk, mennyien vannak, a becslések is rendkívül sokfélék. Az viszont valószínű, hogy legalább tizenötmillióra rúg a számuk. Az egymással harcba keveredett

politikai irányzatok vagy etnikai csoportok egyike vagy másika üldözte el legtöbbjüket, illetve az erőszakcselekmények miatt és elől menekültek el. Rendszerint már amúgy is túlzsúfolt körzetekben tömörülnek össze. Többnyire menekülttáborokban élnek, ahol nagy a zsúfoltság, iszonytató a kosz és emberhez méltatlanok a körülmények. Még csak reményük sincs, hogy valaha is kikerülhetnek onnét, és hogy lesz-e egyáltalán hely, ahol befogadják őket. A legapróbb részletekig ismerjük eme modern exodusok lefolyását. Amikor egy-egy ilyen tömeges kirajzási árhullám lefut, néhány hétre elfog minket a szánakozás érzése, de utána gyorsan elfordítjuk a tekintetünket. Valahogy nem akarózik tudomásul venni, hogy a mai társadalmakat átitató türelmetlenség szimptomájával van dolgunk, egy olyan mérgezéssel, amely akár már holnap a mostaninál is szörnyűbb tragédiának lehet a kútforrása.

Vegyük azután számításba az egyre nyomasztóbb munkanélküliséget. Amikor munkanélküliségről és alulfoglalkoztatásról beszélünk, akkor a fejlett országokra gondolunk. Ezek esetében többé-kevésbé pontosan meg tudjuk állapítani, mennyi embernek nincs állása. A harmadik világ legnagyobb részére azonban alkalmazhatatlanok a mércéink, s ezekben az országokban a statisztikák is meglehetősen esetlegesek. Amikor róluk van szó, a megszokott fogalmakkal nem megyünk sokra. Általában véve az „elfoglaltság" és „tevékenység" jobban használható, mint a „foglalkoztatottság", „munkanélküliség" helyett célravezetőbb azt mondani, hogy mennyien „tétlenek", azaz mennyien nem tudják hasznosítani munkaképességüket. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, az ILO is bölcsen tenné, ha nem a legmélységesebb nyomorúság fogalmával operálna, hanem inkább ínséges nélkülözőkről beszélne, értve azokat, akik egy meghatározott szint alatt élnek.

AZ ILO becslése szerint — Kínát leszámítva — 1975-ben az ínségesen nélkülözők száma 1 103 000 000 főt tett ki.* Legnagyobb részük híján volt a rendszeres foglalkoztatásnak. A prob-

* M. J. D. Hopkins: *A Global Preview of Misery. and Employment.* International Labor Review, Geneva: International Labor Organization, 1980. szeptember—október

léma valódi méreteit jól szemléltetik a következő adatok: „1975 és 2000 között körülbelül 665 millió fővel megszaporodik a föld munkaképes lakossága. Ezen idő alatt 125 millió munkahelyet kellene teremteni a fejlett országokban és 784 milliót a szegényebbekben (leszámítva Kínát), hogy megszűnjék a munkanélküliség és az alulfoglalkoztatás. Más szavakkal, minden munkahelyre, amely a fejlett országokban létesül, hat olyannak kell esnie, amelyet a fejlődő országokban hoznak létre.*

Jegyezzük meg jól ezeket a számokat. Ha ezekből indulunk ki, akkor évente legalább 40 millió munkaalkalmat kell létesíteni, csaknem kétannyit, mint amennyit 1970—75 között sikerült teremteni, mert különben sem a munka nélkül lévők nem szívódnak föl, sem pedig azokat nem tudnók elhelyezni, akik a század utolsó negyedében jelentkeznek először a munkaerőpiacon. Az ILO tett erőfeszítéseket, de amennyire én tudom, ami nemzeti keretben történt — ha egyáltalán történt eme létfontosságú igény kielégítésére —, az bizony elégtelen volt, nemzetközileg pedig egyáltalán semmit nem tudtunk csinálni. Így azután a munkaképes, de munkaerejüket a maguk és a társadalom hasznára kamatoztatni képtelen férfiak és nők száma nyomasztó mértékben növekszik. Az pedig egyenesen felmérhetetlen, hogy minő súlyos komplikációk adódnak mindebből.

A peremre szoruló vagy tengő-lengő emberek boldogtalanságukat annak számlájára írhatják, hogy a társadalom, melynek tagjai, erkölcsileg és szocálisan igazságtalan, gazdasági erejét pedig kiszívta a túlnépesedés és a rendelkezésre álló természeti erőforrások között támadt aránytalanság. Szenvedő alanyai az „erőforrás egyenlő népesség" klasszikus tétel e felborulásának. Hiába minden nemzeti politika vagy nemzetközi segélyakció; mindaddig, amíg ezt az arányt nem sikerül helyreállítani, sújtani fogja őket a meg nem felelés minden hátrányos következménye. Itt is, akárcsak annyi más esetben, olyan problémával van dolgunk, amely nem szűkíthető be gazdasági, intézményi vagy politikai keretek közé. Alapvetően kulturális természetű kérdéssel állunk szemben, s képtelenek leszünk felszámolni, míg csak le

* Medium-Term Plan 1982—87. Geneva: International Labor Organization, 1980. február—március

nem ásunk a bajok gyökérzetéig. Az emberiségnek egyebek között két dolgot kellene megtanulnia. Az egyik, hogy miképpen szoríthatná vissza a népszaporulatot az ún. „egyszerű újratermelődési hányad" alá és a másik: hogyan szervezheti meg a természetes erőforrások ésszerű és kiegyensúlyozott kiaknázását. S amikor természetes erőforrást említek, mindenekelőtt az emberi tényezőre gondolok, nem csupán a fizikaiakra, tehát a vízre, a talajra, az ásványkincsekre, az éghajlatra, az eszközökre és a pénzforrásokra.

Nagy tévedés azt hinni, hogy a túlnépesedés kizárólag a harmadik világot érinti. Lévén, hogy a mai világra a kölcsönös függés a jellemző, a túlnépesedés következményeivel ilyen vagy olyan formában mindenütt találkozunk. Még az OECD-ben* tömörült iparilag fejlett országok sem mentesek tőlük, bármenynyire is biztak abban, hogy őket ezek a gondok el fogják kerülni. Már olyan méreteket ölt náluk a munkanélküliség, hogy képtelenek felszámolni, noha a rendelkezésre álló természetes források mennyisége eleve gátat szab a népesség növekedésének. Olyan becsléseink vannak, hogy az OECD tagállamaiban a hivatalos munkanélküliség 20 milliónál is több embert sújt és 1982 körül számuk akár meghaladhatja a 25 milliót. Mivel pedig az iparban és a szolgáltatási ágazatban elementáris erővel tör utat magának az automatizálás, újabb és újabb dolgozók fosztatnak meg a munkalehetőségtől. Ne feledjük, hogy a munkanélküliek tekintélyes hányadát ezek a statisztikák egyszerűen nem tartalmazzák.

Szorosan kapcsolódik a munkanélküliséghez a vendégmunkások problematikája. Emberi szempontból szomorú és szociológiailag egészségtelen jelenség ez. Jobbára olyan fiatalokat érint, akik elhagyják családjukat, kiszakítják magukat abból a kultúrkörből, ahol felnőttek és az övékénél jobb módú országok vala-

* Az OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) 24 országot tömörítő szervezet. Tagjai a következők: Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália, Ausztria, Belgium, Canada, Dánia, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Izland, Japán, Luxemburg, Nagy-Britannia, Norvégia, NSZK, Olaszország, Spanyolország, Svédország, Svájc, Törökország, Új-Zéland.

melyikében próbálnak álláshoz jutni. Rendszerint rosszul fizetett, nehéz testi munka jut nekik, megélhetési viszonyaik a bennszülött munkásokéinál sokkalta mostohábbak. Mintegy hatmillióra tehető a számuk Európában. Az Egyesült Államokra még ennél is több jut belőlük, s itt ráadásul félig illegálisan élnek, még bujkálniok is kell.

A világnépesedési nyomásnak egyéb következményei is vannak az iparilag fejlett országokban. A népszaporulat ezekben az országokban viszonylag alacsony, viszont a harmadik világ tőlük vár támogatást ahhoz, hogy a túlnépesedés gondjával megbirkózzék. Az ipari országok ma alig nyújtanak támogatást a fejlődőknek, de előbb-utóbb kénytelenek lesznek nemcsak a támogatás mértékét fokozni, hanem az együttműködésnek a mainál rugalmasabb formáit is kialakítani. Még határaikat is alighanem meg kell majd nyitniok valamelyest, hogy beengedjék a harmadik világbeli népesség fölöslegét. Pillanatnyilag jólétben élnek, jómódúak, pazarolhatnak is és alig vannak fejfájásaik, de holnap ha kuporgatni nem is, ám takarékoskodni kénytelenek lesznek. Meg kell tanuljanak szerényebb körülmények között élni. Hadd fűzöm hozzá, hogy ez jót is tesz majd nekik. Kénytelenek lesznek leszokni a minden áron való növekedésről, megszabadulni a telhetetlenség félrevezető logikájától, s az egyre többet — többet termelni, többet fogyasztani és többet foglalkoztatni — parancsát az egyre jobban elvével kell felváltsák. Vagyis azzal az elvvel, hogy a természetes erőforrásokat, illetve elsősorban az emberi tényezőt kell jobban hasznosítani, mint korábban.

Európa kiváltképp vadonatúj problémákkal kerül szembe. Egykor kimeríthetetlennek látszó emberkészletei voltak, bőven futotta belőlük, hogy más földrészeket meghódítson, gyarmatosítson, benépesítsen. Helyzete mostanra azonban alaposan megváltozott. 1800-ban a világ össznépességének valamivel több mint a 20 százaléka élt kontinensünkön, 2000-ben ez a hányad nem lesz nagyobb 7 százaléknál. A legnagyobb európai országokban — Franciaországban, az NSZK-ban, Angliában és Olaszországban — egyenként a lakosság nem haladja meg az ezredfordulón a világ össznépességének mintegy 0,8 százalékát, s ráadásul valamennyiben viszonylag el is öregszik addigra. Öreg kontinensünk ilyen értelemben is öreg lesz.

A munkaképes korú népesség aránya az össznépességen belül csökken, ennek ellenére a munkanélküliség átkától Európa nem tud megszabadulni. Paradox helyzet, annál is inkább, mert ezzel egyidejűleg kontinensünk továbbra is nagyszámú bevándorlót lesz kénytelen befogadni. Szükséges, hogy az együttműködés és a versengés új formáit építse ki a világ többi részével, mindenekelőtt arab és afrikai szomszédaival, illetve barátaival. A fiatal és szapora nemzetek elsősorban Európa felé tekintenek, benne látják legszorosabb és természetes partnerüket, akár tőkét, technológiát vagy piacokat keresnek, akár pedig helyet, ahová népfölöslegüket irányíthatnák. Olyan követelésekkel lépnek föl, amelyeket elutasítani éppoly nehéz lesz, mint teljesíteni. Ez a fajta kihívás mindenképpen hasznára válik Európának. Polgárainak minden leleményére szükség lesz, ki kell bontakoznia az eszméikben rejlő minden erőnek, éppen úgy, mint friss, társadalmi újító kedvüknek, hatékony politikai megoldásokat kell találjanak és legfőképpen meg kell érteniök, mik a problémáik azoknak a népeknek, amelyek segítségre szorulnak. Mindez rendkívüli erőfeszítést igényel, továbbá azt, hogy az európaiak egyesítsék erőiket és máris felkészüljenek erre a feladatra.

Láttuk, hogy az ipari országokra milyen súlyos megpróbáltatások várnak. Az általános világhelyzet azonban még ennél is drámaibb. A népesedési gondok már-már az elviselhetetlenségig fokozódnak, és semmi sem történik a megoldásukra. Pedig közeleg a 2000. esztendő, amelyet korszakhatárnak tekintünk. Még csak igazán fel sem fogjuk annak az elodázhatatlan feladatnak az egészen egyedi jellegét és kolosszális méreteit, hogy lakással lássuk el, kiműveljük és etetni tudjuk azt a plusz kétmilliárd embert, akikkel a ma élő emberiség az ezredfordulóra megszaporodik. Egyszerűen megbénít bennünket a közvetlenül előttünk álló és húsba vágó teendők súlya. Némelyikük valóban vigasztalan, mint például az éhínség bizonyos tájakon, vagy egynémely meg nem újuló természeti erőforrás megcsappanása. De azokkal a hosszú távú világproblémákkal, amelyeknek megoldásán áll vagy bukik az emberiség jövendő sorsa, egyelőre még nem néztünk szembe.

Vegyük mindjárt a fizikai infrastruktúrát, amelynek kiépítése az elkövetkező húsz esztendőben válik esedékessé. Egy teljesen

új világról van szó, a létezőnek szinte a megkettőzéséről. Megtervezésre, felépítésre és működésbe helyezésre vár ezernyi új város (nem egynek közülük legalább 100 ezernyi lakosa lesz), meglévő városközpontok szorulnak jelentős kibővítésre és százezrével, ha nem milliószám kell 500 és 1000 fő közti lélekszámú falvakat létrehozni. Valamennyiüket el kell látni mindama feltételekkel, amelyek nélkül viszonylagos jólét és emberhez méltó élet el sem képzelhető. Mennyi minden kell ehhez: lakóházak, iskolák, kórházak, közművek, gyárak, műhelyek, utak, kikötők, repülőterek, gátak, csatornák, élelemtárolók, kulturális létesítmények és szórakozó alkalmatosságok, s valamennyi a kor színvonalán.

Alkalmasint sem időnk, sem tehetségünk, hogy környezetünket telizsúfoljuk ugyanolyan történelmi létesítményekkel és műemlékekkel, aminőket mireánk örökítettek eleink, hogy életünket kényelmessé tegyék. Funkcionális szempontból azonban ennek a második világnak nagyjából állnia kell a versenyt a ma meglévővel. S ezzel nem kívánunk sokat. De a feladat nagysága talán felpezsdíti érzékeinket. Hiszen ami ránk vár, az százszor bonyolultabb vállalkozás, mint volt a Marshall-terv, amelynek Európa újjáépítését köszönhetjük a második világháború után. S ha sikerül mindezt teljesíteni, nagyobb tettet hajtunk végre, mint amit az emberiség a középkortól napjainkig terjedő sok évszázad alatt elvégzett. Bonyolult számításokkal dolgoztam, de olvasóim bármikor ellenőrizhetik őket.

A népesség új hullámai öntik el földünket hamarosan, s hogy micsoda felfordulás jár majd a nyomukban, annak érzékeltetéséhez nincs szükség további problémákat bekapcsolni eddigi vizsgálódásaim menetébe. Amiről eddig szó volt, az is — gondolom — több, mint elegendő.

De térjünk vissza még egyszer az infrastruktúrához, hogy föltehessem a legfontosabb kérdést: vajon a megosztott emberi faj megleli-e a kellő egyetértést, mozgásba tudja-e hozni a nélkülözhetetlen alkotóerőket, lesz-e elegendő tőkéje, anyaga és tere, hogy ezt az irdatlan feladatot elvégezze?

Mindenekelőtt el kell készülnie egy fejlesztési tervnek, amely tartalmazza a planéta és főbb körzeteinek fejlesztési programjait. Ezt a tervet csak olyan valakik képesek elkészíteni, akik maguk-

ban egyesítik az egykori birodalomalkotók nagyratörését és a költők képzelőerejét, és akikben megvan az erkölcsi bátorság és elhivatottság, hogy korunk és az eljövendő korok szenvedő emberiségén akarjanak segíteni. Ilyen szerzetnek azonban egyelőre nyomát sem leljük.

Így azután komor és viharos jövőnek nézünk elébe. Emberi lények megszámlálhatatlan sokasága arra ítéltetett, hogy hánykolódjék a világban, amely máris túlzsúfolt, s rendeltetése mintha nem is lenne más, mint hogy a történelem legnagyobb katasztrófáját idézze elő.

A természet elpusztítása

Másik súlyos veszély, amely középtávon fenyeget, hogy nemzedékünk oly módon változtatja meg a természet biológiai adottságait, hogy ezzel veszélyezteti az eljövendő nemzedékek létét.

Már említettem, hogy az emberi faj értelmi képességének és kézügyességének köszönheti csodálatos karrierjét. Kezdetben a földteke néhány pontján elszórtan lakoztak az élőlények. Midőn új és kockázatos vállalkozásba kezdtünk, hasonlóan más élőlényekhez, nekünk is védekeznünk kellett. De mozgásterünket sikerült kibővítenünk, mert az első időkben szerzett ismereteinket és kezdetleges szerszámainkat hozzáértően forgattuk. Segítségükkel védekezni tudtunk az időjárás viszontagságai ellenében, fokozatosan legyűrtük ellenségeinket és vetélytársainkat, elegendő élelemhez jutottunk — egyszóval meg tudtunk kapaszkodni az élet peremén, a magunk javára hasznosítván a Természetet. Mindinkább uralkodó helyzetbe kerültünk, és ezzel párhuzamosan a kezdeti hasznosítás kizsákmányolássá fokozódott, már akkora hatalom összpontosul a kezünkben, amihez szellemileg nem érünk fel, s a természethez való viszonyunkat eltúlzott kizsákmányolás és pusztítás jellemzi.

Első lépéseink még bizonytalanok voltak, de fokozatosan felgyorsult a sebesség a hatalomért folytatott harcban, amit birodalmunk felépítése követett — de nagyon gyakran a természet

hamván. Rendíthetetlenül nyomulunk fölfelé, és nem gondolunk vele, hogy sorsdöntő küszöbökön hágunk-e át, avagy önmagunk sírját ássuk. Ebben az értelemben még a szűz erdőségek „nemes vadembere" vagy az idők hajnalán a legelők után kajtató pásztor, noha jóval elmaradottabb volt, mint mi, mégis hozzáértőbb lehetett minálunk, mert hiszen pontosabban meg tudta különböztetni, hogy mi van a hasznára és mi a kárára. Megvoltak a maga tabui, és soha nem ment túl a megengedhetőség határán. Több józan ésszel rendelkeztek, a kultúra és a környezet egyensúlyát tiszteletben tartották, jobban, mint mi, akik az atomenergia és a számítógépek korában viselkedünk hamisítatlan barbárok módjára, és akik mérhetetlenül büszkék vagyunk fogantyúinkra, nyomógombjainkra, földgyaluinkra, szupertartályhajóinkra és szuperszonikus repülőgépeinkre.

Az általunk teremtett helyzetet plasztikusan jellemzi a The World Conservation Strategy*, melyet korunk egyik legjelentősebb dokumentumának tartok. Lévén tekintélyt parancsoló összegzés, idézek belőle:

— Földtekénk ama képessége, hogy akár a fejlődő, akár a fejlett országokban eltartsa az embereket, visszavonhatatlanul lecsökkent.

— A fejlődő országok száz és százmilliónyi falusi lakossága rákényszerült, hogy pusztítsa a természeti erőforrásokat, mert különben képtelen kiszabadítani magát az éhínség és nyomorúság karmaiból.

— A javak és szolgáltatások előállításának költségei, beleértve az energiáét, növekszenek.

— A legfontosabb iparágak nyersanyagbázisa csökken.

A következmények sokfélék, egyikükről diagram ad közelebbi felvilágosítást.

Az imént említett jelentésből idézem a következőket: „az eleven források, amelyek nélkül az ember sem létezni, sem előrejutni nem tud, mindinkább elpusztulnak vagy elapadnak, miköz-

* Az International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN), a United Nations Environment Program (UNEP) és a World Wildlife Fund (WWF) közös beszámoló jelentése, Genf, 1980

A Föld eleven erőforrásai apadnak, a népesség növekszik

A művelhető földterületek és az erdőségek rohamosan gyérülnek. A növény- és állatvilág sokfélesége talán még ennél is rohamosabban csökken, tovább szegényítve természeti örökségünket. Ezzel szemben az emberi faj lélekszáma is, étvágya is nőttön-nő. Ebből következőleg minden egyes egyénnek folyvást kevesebb jut az anyagi javakból.

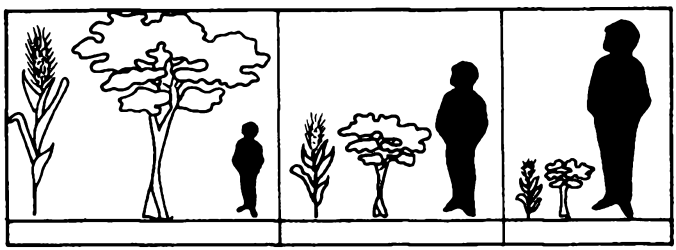

Forrás: *World Conservation Strategy*, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN), United Nations Environment Program (UNEP), World Wildlife Fund (WWF), Geneva, 1980.

ben az igény irántuk szüntelenül nő. A földfelszín olyan mértékben erodálódik, hogy ha üteme nem csökken, akkor a glóbuszunk felületének egyharmadával egyenlő termőterület (melyet a búzaszem acélossága jelképez) megy veszendőbe a legközelebbi húsz év alatt. Ugyancsak a század végéig a felére csökken a trópusi öserdők területe, ha az irtást a jelenlegi tempóban folytatjuk tovább. Ennyi idő alatt Földünk lélekszáma várhatólag csaknem 50 százalékkal megszaporodik. Vagyis sokkal többen leszünk, viszont a természeti forrásoknak egyre inkább a szűkében leszünk."

Ne kívánjon tőlem senki határozott adatokat, pontos számszerűségeket. Ilyenekkel nem szolgálhatok, mert nincsenek, mire meg összegyűlnének, amúgy is késő lenne. Észveszejtő, mennyire nem törődünk azzal, hogy a Föld természeti kincsei nem korlátlanok. Ám mohóságunk annál inkább az, így azután erőforrásainkat a legutolsó cseppig kisajtoljuk, és ráadásul olyan gyorsasággal, ahogy csak lehet. Közben pedig előttünk a jobbára megbízható mutatók, amelyekről leolvasható, hogy milyen jellegű és milyen mérvű a földi környezetünk pusztulása. Egy szegény kisebbség fosztogatja és herdálja a készleteket csak azért, hogy egyik napról a másikra tengesse életét, s ugyanezt teszi egy gazdag csoport is, és fogyasztói mohóságában, meg pazarlásában nem ismer határt. Az előbbinek nincs módja, hogy gondoljon a jövővel, az utóbbi pedig egyszerűen nem törődik vele.

Vessünk talán egy futó pillantást, milyen az a természeti környezet, amelyet örökségbe kaptunk. Itt van legelőször is a talaj. Mezőgazdálkodni nagyobb akadályok nélkül a Föld szárazföldi felületének alig több mint egytizedén lehetséges. De a legjava földek már művelés alatt állnak anélkül, hogy tervszerűen jártak volna el velük, s újabb területeket csak csigalassan, nagy nehézségek árán és sok költséggel lehetne feltörni.

Arról nem is beszélve, hogy hatalmas térségek soha többé nem lesznek alkalmasak a megművelésre, mert burkolat került fölibük: áldozatul estek a „Beton Istenének", melyet nyughatatlan és boldogtalan fajtánk emelt a „fejlődés" trónjára. A természetes eróziót maga a természet ellensúlyozza időnként, de a humusz lepusztulása, amelyet az emberi tevékenység idéz elő akarva vagy akaratlanul, jóvátehetetlen.

„Ha megvan a természetes növénytakaró, a természet 100—400 év alatt hizlal tíz milliméter vastag humuszt, s 3 ezertől 12 ezer évig terjedő időszak szükséges, hogy egy arasznyit hordjon föl belőle. De ha egyszer eltűnik, gyakorlatilag többé nem pótolható" — olvassuk a World Conservation Strategyben.

Nem kevésbé súlyos kár, hogy terjeszkedik a sivatag. Pillanatnyilag Latin-Amerika egytizedét, Afrika és Ázsia egyötödét és Ausztrália egynegyedét fenyegeti ez a veszély. Százával készültek a tervek és a programok, sőt még egy világkonferencia is foglalkozott az elsivatagosodással. A termőtalajnak ezt a fajta „leprásodását" jórészt kikutatták, sőt az orvoslás különféle módozatait is kidolgozták a szakértők. Ámde a kormányok ímmel-ámmal mozdulnak, az ún. területfejlesztés nem állt le, és az emberek nem hagynak föl káros szenvedélyeikkel. Ezek után a sivatagok újabb és újabb területeket kebeleznek be.

Igaz persze, hogy miközben veszítünk, ugyanakkor nyerhetünk is földeket mezőgazdasági célra. De tegyünk bármit, az egyenleg folyvást romlik. 1950-ig bezárólag a művelhető területek nagyjából olyan ütemben nőttek, ahogy a népesség. 1950 és 1975 között már aszinkronba kerültek és a művelhető terület nem tartott lépést a népszaporulattal. Az előrejelzések a 20. század utolsó negyedére azzal számolnak, hogy az aránytalanság tovább nő a termőföldek rovására. Lássunk néhány adatot arra nézve, hogy mire kell fölkészülnünk. 1950-ben még 0,241 hektár gabonatermő terület jutott egy főre, 1975-ben már csak 0,184. S ha a becslések beigazolódnak, akkor a század végén a világ minden egyes lakosára már csupán 0,128 hektárnyi jut majd.* Nagy kérdés azután az is, hogy a hozamnövekedés ellensúlyozza-e a területfogyasztást. Csak azt a következtetést vonhatjuk le az elmondottakból, hogy az emberiség élelmiszer-ellátottsága romlani fog.

Az erdőségek szintén kikopnak, veszélybe kerülnek. A legnagyobb figyelmet a tropikus esőerdők érdemlik. Valóságos szentélyei a legősibb biológiai együtteseknek, amelyek évek tízmilliói

* Lester R. Brown: *The Worldwide Loss of Cropland.* Washington D. C.: Worldwatch Institute, 1978

alatt szinte észrevétlen lassúsággal alakultak ki. Lombsátraik alatt találjuk a földkerekség összes létező fontosabb állatfajtájának és növényféleségének csaknem a felét. A mezőgazdaságban termelt fű- és növényféleségek legnagyobb részét szintén megleljük ezekben az erdőkben nemesítetlen, őseredeti formájukban. Ezek a legfőbb és legvégső tartalékok, amelyekhez nyúlhatunk, midőn a biológiai megújításukra gondolunk.

Norman Myers angol természetkutató azt mondja, hogy a trópusi esőerdők percenként 50 hektárral csökkennek, évente tehát akkora területen pusztulnak ki, mint az egyesült államokbeli New Hampshire, Nyugat-Virginia és Maryland állam együttvéve. Számítsuk még hozzájuk a kereskedelmi vagy mezőgazdasági célokra befogott és szakszerűtlenül művelt erdőket, akkor a pusztulás mértéke évente kitesz egy egész Kaliforniát. Jelenleg körülbelül 9 millió négyzetkilométeren zöldellnek tropikus erdők, de az irtás mai mértéke mellett negyven év múlva irmagjuk sem marad. El tudjuk-e képzelni, milyen lesz a világ erdők nélkül, hogyan fest majd földtekénk, ha elveszti az egyenlítő mentén húzódó zöldövezetét? Pedig sajnos, a legjobb úton vagyunk, hogy végül idáig jussunk. És ugyan milyen hatással lesz az ember környezetére és szervezetére, ha ekkora irdatlan kiterjedésű táj teljesen megváltoztatja arculatát? Jelenleg úgy látszik, mintha semmi bennünket ebből a kulturális és egzisztenciális közönyből föl nem tudna rázni, mintha megbabonázva rohannánk a kikerülhetetlen végzet felé és felelőtlen magatartásunkon semmilyen erő nem tudna változtatni.

Talán a legszívszaggatóbb fejezete históriánknak az, ahogyan társainkhoz, a többi fajokhoz viszonyulunk. Egészen eddig együtt jártuk az evolúció útját, s ha biológiailag nem akarunk megsemmisülni, nem nélkülözhetjük legnagyobb részüket a jövőben sem. Mind fontos, még azok is, amelyeknek gyakorlati hasznát a magunk szemszögéből még föl sem fedeztük. És fontos az általuk alkotott teljes ökológiai együttes, noha ma még nem érjük föl ésszel, hogy milyen módon és mekkora mértékben függünk tőle. Hideg közönnyel és érzéketlenül teszünk kárt az élet eme más formációiban, és a károk, amelyeket okozunk, jóvátehetetlenek. Így csak őrült vagy kegyetlen zsarnok cselekszik.

Abbeli meggyőződésünkben, hogy fölötte állunk mindennek és kényünk-kedvünk szerint járhatunk el, tizedeljük és pusztítjuk a faunát és a flórát, számlálatlanul semmisítvén meg állatfajokat és növényféleségeket. Csak arról vannak följegyzéseink, hogy a nagyobbakkal, az őslényekkel mi történt, melyek megelőzték fajtánkat a Földön. A legcsodálatosabb teremtményeket foglyul ejtettük és ketrecekbe zártuk, mert ehhez volt kedvünk, ez felelt meg ízlésünknek vagy mert ez szolgált gyönyörűségünkre. Jó néhányukat meddővé tettük, másokat kereszteztük vagy mesterséges megtermékenyítésnek vetettük alá, genetikailag átalakítottuk, túletettük vagy elevenen felboncoltuk. Szakosítottuk és ipari jellegűvé tettük a mezőgazdaságot, valamint az állattenyésztést. A természet azt tanítja nekünk, hogy annál egészségesebb és annál életképesebb az ökoszisztéma, minél változatosabb, de mi dacoltunk a természettel és fittyet hánytunk a tanítására. Ekként cselekedvén, végső soron kioltjuk a biológiai életerőt, csökkentjük az állat- és növényfajták változatosságát, szűkítjük azt a választékot, mely módot nyújt, hogy háziasítással újabb és újabb fajtákat vonhassunk szolgálatunkba. Ezzel pedig gyengítjük ellenállóképességüket, amellyel kivédhetik a környezetváltozás káros hatásait, kiszolgáltatjuk őket a kártevők és paraziták garázdálkodásának. Saját kezűleg készítjük azt a biológiai bumerángot, amely akár már holnap reánk üthet vissza.

Már ma is azt kockáztatjuk, hogy a fajok pusztítása valódi mészárlásba torkollik. Jelenleg 25 ezerre tehető a létükben veszélyeztetett növényfajták száma, és több mint ezerre a kipusztulással fenyegetett emlősök, csúszómászók, madarak és halak fajtáié vagy alfajtáié. Míg kifejlődtek, hosszú időnek kellett eltelnie, s ugyancsak időtlen időt vett igénybe, míg az alacsonyabb rendű élőlények, például a gerinctelenek, a puhatestűek, az élősködők és a korallok kialakultak. Még mielőtt a tudomány felfedezné valamennyit és elvégezhetné rendszerezésüket, eltűnhetnek végleg, ha megsemmisül természetes környezetük. Norman Myers számításai szerint 5—10 millió növény- és állatfaj él a földön, s félmillió—egymillió ítéltetett arra, hogy az ember tevékenysége következtében még a század vége előtt kipusztuljon. Jövőjük kilátástalan. S ugyan milyen a miénk, amelyikről azt sem tudjuk, hogy milyet szeretnénk, és nem vetünk számot

a ténnyel, hogy a mi sorsunk netán össze van láncolva emezekével.

Minő tudatlanságban is élünk az élet szabályait illetően, milyen esztelenül pazaroljuk a lehetséges erőforrásokat, mennyire nem törődünk utódaink érdekeivel! Kegyetlenül bánunk más élőlényekkel, noha nekik is joguk van létezni, kulturálatlanok vagyunk, megsértjük a vallás igazi szellemét, elveszítettük erkölcsi tartásunkat és az emberség iránti tiszteletünket! Jelenjünk meg mi emberek bárhol, mindennek, ami vadon él, azonnal vége, holott a természet szívét tesszük ezzel tönkre. A kiváló amerikai szakértő, Lester R. Brown szolgáltatott bizonyítékokat arra nézve, hogy a létalapunkat alkotó négy legfőbb biológiai rendszerből — vagyis a halakéból, erdőkéből, legelőkéből és termőföldekéből — egyetlenegy sincs ma már, amelyet ne terheltünk volna túl. Évről évre nagyobb pénzbefektetéseket eszközlünk, és árasztjuk az új technológiát, de ez sem segít azon, hogy az évekkel ezelőtt elért csúcsteljesítmény óta az imént említett biológiai rendszerek legfontosabb termékeinek egy főre eső hozama megállíthatatlanul ne csökkenjen. Hogy néhány példát is mondjak: a fakitermelésben az egy főre eső termelés 1977-ben érte el a csúcspontot, a marhatenyésztésben 1976-ban, az ürühúsában 1972-ben, a gyapjúnál 1960-ban, a szemeseknél 1976-ban, a halászatban 1970-ben. Van egy kínai közmondás, amely így hangzik: „Az éhes embernek adj egy halat, és akkor lesz mit ennie egy napig, de ha megtanítod halászni, akkor egész életében lesz mit ennie." Hadd egészítsem ki ezt a szentenciát, tegyem pontosabbá egy feltétel hozzáadásával. Nevezetesen ezzel: „De csak akkor, ha a többiek nem halásznak, mert ahhoz kevés a hal, hogy mindenkinek jusson."

Szomorú dolog látni, hogy államférfiak, közgazdák és tudósok mennyire egysíkúak, az embert és a természetet ezernyi szállal összefűző kapcsolathálóból mindössze egyetlen szálat ragadnak ki, amely a legközvetlenebb környezetünkhöz köt minket, vagyis kizárólag a környezetszennyezésre figyelnek föl. Ott is csupán odáig terjed az érdeklődésük, hogy az ember tényked ésének káros következményeit miképpen szoríthatnák az elviselhetőség határai közé, és legföljebb még arra van gondjuk, hogy a mentő-

akció a lehető legkevesebb pénzbe kerüljön. Minduntalan a Themzével példálóznak, melynek korábbi szennyezettségét sikerült megszüntetni. E példára hivatkozva, a folyó megtisztításának sikerén felbuzdulva mondogatják, hogy ha a nemzeti jövedelem másfél százalékát a környezetszennyezés leküzdésére fordítanók, akkor a szennyezettség mértékét elviselhetővé tehetnők. S közben váltig állítják, hogy a gazdaság növekedése nem összeegyeztethetetlen a kellemes környezeti viszonyok biztosításával, tehát különösebb aggodalmaskodásra és fejtörésre igazán nincs ok.

Nem fejezhetjük be a témát anélkül, hogy még néhány dolgot szóvá ne tegyünk. Szeretnék emlékeztetni az Antarktisz mármár rejtelmes gazdagságára. Él ott egyebek között egy krill nevű aprócska rákféle élőlény. Hatalmas mennyiség található belőle a Déli-sark óceánjában. Ez is annak bizonysága, hogy az Antarktisz kivételesen fontos biológiai tartaléktároló számunkra, melynek védelméről 1961-ig született nemzetközi egyezmény. Ha az 1991-es lejáratig nem sikerül megújítani, akkor el fog kezdődni a mértéktelen fosztogatás. Nem egy ország már most készül rá. Beszélni kell arról is, hogy a tengerfenék ásványi kincseire hogyan fenik sokfelől a fogukat. Pedig ezt is örök időkre szóló tartaléknak tekintettük korábban, az emberiség egészét megillető hagyatéknak. S ha nem óvjuk, olyan folyamatokat indíthatunk be az óceánok világában, amelyeknek kárait fel sem mérhetjük. El kellene azután gondolkozni azon, hogy amikor szén-dioxidot juttatunk a légkörbe és mindenfélével teliszemeteljük, miként és mennyire megkárosítjuk a bioszférát, és a Föld időjárását szintén megváltoztatjuk. Ne feledkezzünk meg továbbá arról sem, hogy nem tudjuk, mi lesz a következménye a mérgező anyagok és ipari hulladékok okozta szennyeződésnek, valamint annak, hogy a Földet palástként körülölelő ózonréteg elvékonyodása mit vonhat maga után.

Volna még egy s más, amiről beszélni kellene, de nem folytatom. Talán az is elég, amit a mai helyzetről már eddig mondtam, és amit az ember és a Természet jövőbeni viszonyáról felvillantottam. Remélhetőleg így is sikerült rádöbbenteni mindenkit, hogy résen kell állni. Az ember állapota súlyos és a továbbiakban

még kétesebb lesz. Ha öngyilkos magatartásunkon sürgősen nem változtatunk, akkor az emberi faj is bejegyezhető lesz az ún. Vörös Könyvbe, amelyben a World Wildlife Fund (Nemzetközi Vadvédelmi Alap) a veszélyeztetett fajtákat tartja nyilván.

Őrült elképzelés a biztonságról

Ám nézzük bárhonnét a dolgot, fajtánkat a legnagyobb, legközvetlenebb és legabszurdabb veszedelem önkezétől fenyegeti. A tudománynak köszönhetünk olyan eszközöket, amelyekkel megsemmisíthetjük saját magunkat. E téren jutottunk a legmesszebbre. Gondosan tökéletesítettük fegyvereinket és végzetes hatású eszközöket iktattunk arzenálunkba, közülük is elsősorban a nukleáris szerkezetekre gondolok. Tervbe vették, hogy háború esetén bevetik őket, alkalmazzák a magas légkörben vagy a világóceánokon, ahol hatásfokukat még a Föld felszínén található akadályok sem korlátozzák.

Kivételes erőfeszítések történnek, hogy a fegyverzetek terén újabb és újabb „eredmények" szülessenek. Az ún. iparilag fejlett országokban tudósok tömegét fizetik és dolgoztatják éjt nappallá téve e célért, elképesztően nagy katonai apparátus és tőkeerős iparágak egész sora van érdekelve itt, s a nép által választott képviselők és általuk kinevezett kormánytisztviselők biztosítják hozzá a szükséges pénzeszközöket.

A szuperhatalmak úgy vélik, hogy a verseny rájuk nézve felmérhetetlen előnyökkel jár. A nagyobb országok azonban szintén nem tartóztatják meg magukat, ha módjuk nyílik, hogy atomfegyverhez jussanak jutányos áron. Akik pedig még nem tagjai a nukleáris klubnak, mindenféleképpen próbálnak oda bejutni. Szakértők úgy vélik, hogy a század végére körülbelül negyvenre rúg majd azoknak az országoknak a száma, amelyeknek vagy már meglesznek a nukleáris fegyvereik vagy legalábbis a feltételeket megteremtették, hogy gyárthassanak ilyeneket, s így vagy úgy a magfegyver-tulajdonosok elitjéhez lesznek számíthatók.

De ez még nem minden. Az ember nem csupán termonukleáris eszközöknek jutott a birtokába, hanem kikísérletezett és előállított kémiai, biológiai, sőt ökológiai instrumentumokat is s miként amazok, úgy emezek is alkalmasak saját fajtájának megsemmisítésére, vagy legalábbis megbénítására, elkábítására, megrokkantására. Egyszóval arra, hogy szavakkal le sem írható pokoli szenvedéseket okozzon társainak.

Halmozódnak a fegyverek a legváltozatosabb formákban, kezdve azokkal, amelyeket egy ember használhat csak, és végezve az interkontinentális ballisztikus rakéták bonyolult rendszerével, melyek pusztítóereje folyvást nő. A második világháborúban a legnagyobb bomba 10 tonna TNT-nyi robbanóerőt képviselt, a Hiroshimára 1945-ben ledobott atombomba 13 ezer tonnányit. Ma már nem ritkaság az olyan nukleáris robbanófej, amelynek pusztítóereje 25 millió tonna TNT-vel ér föl. A készletek tele vannak nukleáris fegyverekkel, s a világon nukleáris szerkezetek formájában felhalmozott teljes pusztítókapacitás nagyjából 15 milliárd tonna TNT-nek felel meg. Másként úgy is mondhatjuk, hogy minden egyes ember, akit a Föld ma a hátán hord, még a gyerekeket is beleértve, több mint három tonnányi robbanóanyagon üldögél. A könyv 188. oldalán látható rajzot megtekintve bárki fogalmat alkothat magának, hová jutottunk, mennyit „haladtunk" e tekintetben három évtized leforgása alatt. A „mesének" eszkaláció a címe és akár előjátéknak is tekinthetjük, mely az emberiség végpusztulásához vezet.

Megrendítő a látvány és mi mintha tökéletesen „elégedettek" lennénk, mert megszereztük azt a képességet, hogy többszörösen elpusztíthassuk egymást. Csakhogy ez sem egészen igaz. Mert ha így lenne, akkor minek kellene folyvást emelni a katonai kiadásokat, melyeknek éves összege 1980-ban már meghaladta az 500 milliárd dollárt. Nem is olyan könnyű elképzelni, hogy ez az évi 500 milliárd valójában milyen csillagászati összeg. Akkora összeg ez, hogy percenként egy millió dollárt költhetünk belőle egy teljes esztendőn át, vagy 10 dolláros bankjegyekből 24 óránként akkora tornyot rakhatnánk, amely háromszor olyan magas, mint a Mount Whitney csúcsa. Ebből a szédületes pénzből futja hadiipari kutatásokra és fejlesztésekre, noha ilyen célra

már enélkül is a sokszorosát költjük annak, amit békés célokra fordítunk, beleértve az energiakutatásokat is.

Földünkön nagyjából egymillió tudóst tartunk számon. Mintegy a fele a „honvédelmi" iparnak szenteli tudását, s köztük jó néhány Nobel-díjast is találunk. Nincs mit csodálkozni tehát, hogy a haditechnika mérföldes léptekkel megy előre és hogy korszakos felfedezéseknek vagyunk a küszöbén, amelyek minden egyes befektetett dollár „hozamát" könnyűszerrel megsokszorozhatják. Keretbe foglaltunk néhány tényt, amelyekből megállapítható, hogy kollektív őrületünkben már meddig jutottunk.

De hát hogyan is ugorhattunk fejest ebbe a katasztrofális vállalkozásba? Lássunk néhány példát, hogy mit mondanak erről jól kvalifikált, felelős emberek. Robert S. McNamara, az Egyesült Államok egykori hadügyminisztere, aki nemrég vonult nyugállományba a Világbank elnöki tisztségéből, a következőket jelentette ki: „Minden kormány köteles megfelelő és ésszerű mértékben gondoskodni saját társadalmának külső védelméről. Egy tökéletlen világban erre szükség van. De értsük meg mindenképpen, hogy a biztonság fogalma nem korlátozható kizárólag a katonai erőre, s minden társadalom elérkezhet egy pontra, amelyen túl a pótlólagos katonai kiadások semmivel sem növelik biztonságát."* Igen, McNamara pontosan azt állítja, hogy a hadikiadások egy meghatározott szintje esetén — és az ember hajlamos feltételezni, hogy a jelenlegi szintre gondolt — nincs értelme a katonai ráfordításokat növelni, mert a biztonság már csak egyéb, másodlagos tényezők révén fokozható, pótkiadásokkal nem. Jól láthatjuk, hogy a ma emberének gondolkodása, még a legintelligensebbeké is, mennyire a mennyiségi szemlélet hatása alatt áll. Eszerint, ha elegendő anyagi eszköz áll a rendelkezésünkre és erejük is megfelel a kívánt nagyságnak, akkor a társadalomnak megvan mindene, akkor biztonságban tudhatja magát, sőt a boldogulás zálogát tartja a kezében. Kifacsart okoskodás ez, melyből az következik, hogy a társadalom gondjai egyszerű technológiai megoldásokkal eloszlathatók. Holott világunk

* Idézve Ruth Leger Silvard: *World Military and Social Expenditures 1977*. Leeseburg, Virginia: WMSE Publications, 1977

Őrültségünk néhány bizonyítéka

— Valamennyien életünk folyamán három-négy esztendei jövedelmünknek megfelelő összeget áldozunk a fegyverkezési versenyre, hogy a katonai kiadások a jelen szinten legyenek tarthatók.
— A fejlett országok hússzor annyit költenek hadicéljaikra, mint a szegény országok gazdasági megsegítésére.
— Az ENSZ és szakosított szerveinek fönntartása egy évre annyiba kerül, amennyit a világ két nap alatt szór el fegyverkezésre.
— Több mint 100 millió ember közvetve vagy közvetlenül a hadügyminisztériumoktól kapja fizetését.
— Az Egyesült Államokban egy év alatt kétszer annyiba kerül a katonai személyzet kiképzése, mint amennyit egész Dél-Ázsiában a körülbelül 300 millió iskolaköteles korú fiatal oktatására fordítanak.
— Egy Trident-típusú tengeralattjáró árából a fejlődő országokban kitellnék 16 millió gyerek egy évi iskoláztatása.
— Egy korszerű páncélos árából 30 ezer gyerek részére 1000 tanterem épülhetne.
— Egyetlen harci repülőgép annyiba kerül, hogy 40 ezer falusi patika épülhetne az árából.

Az összeállítás a következő kiadványok alapján készült: Ruth Legerd Sivard: *World Military and Social Expenditures 1980.*
© World Priorities, Leeseburg, Virginia 22075, valamint *North-South: A Programm for Survival, the Report of the Independent Comission on the Problems of International Development.* MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1980.

válságos állapota jórészt éppen erre a szemléletmódra vezethető vissza.

Hadd utalok másodjára a francia, ún. Polemológiai Intézet beszámolójára. A háború és béke kérdéseit vizsgálták és érdekes, jól dokumentált anyagból vonták le következtetéseiket. Ebben a jelentésben olvashatók egyebek között a következők: „A háború, amely a legerőszakosabb, a legelvakultabb és a lehető legváltozatosabb valamennyi társadalmi jelenség közül, a történelem »örök kísérőjéül« szegődött. Elpusztíthatatlan öntőforma, maga a félelmes kollektív halál, a legvéresebb világvége, amelyet ember embernek előkészíthet, kihívás minden rendű és rangú egyénnel, családdal szemben, de egyben kihívás államokkal, társadalmakkal, civilizációkkal szemben is . . . A háború egyszerre a civilizációk leánya, gyilkosa és anyja."*

A beszámolóban történelmi tanulságok sorjáznak a „háború állandóan és mindenütt jelenlévő, rémséges jelensége" tárgyában. A szerzők elmondják, hogy a korábbi társadalmakban minő funkciót teljesített és mennyire szükséges valami volt, de azután nyomatékkal hangsúlyozzák, hogy korunk társadalmában „az alapvető emberi agresszivitás számára kevésbé véres és kevésbé katasztrofális levezető csatornákra lenne szükség".

Csak egyetérthetek azzal, hogy az ember alapvető tevékenységi formáit minél inkább el kellene különíteni a háborútól. De hadd jelezzem, hogy itt megint csak egy sajátos értelmi fogyatékossággal kerültünk szembe, olyasmivel, amely mesterkélt, meddő és bűvös körben kényszerít forogni minket. Az igazi probléma ugyanis egyáltalán nem az, hogy az állítólagosan velünk született agresszivitást miképpen lehetne elfojtani. Már csak azon egyszerű oknál fogva sem, hogy nem is annyira uralkodó ösztön, miként állítják róla, s korántsem ez az ember legnagyobb fogyatékossága. Rendszerint csak ürügy, amivel sokkalta alantasabb indítékokat rejtenek el. A mai helyzet magyarázatát, vagyis annak magyarázatát, hogy mi okból kifolyólag kellett a világnak 130 fegyveres összeütközést megélnie, illetve regiszt-

* Gaston Bouthoul—René Arrère—Jean-Louis Annequiń: *Wars and Civilizations*. Paris, 1979

rálnia a második világháború befejezése óta, másutt és másban kell keresni.

Mindama érvekből, amelyeket eddig felsorakoztattam, kitetszik, hogy az emberi faj egyre kétségbeejtőbb helyzetbe kerül, s az, hogy kulturális fejlettségünk elmaradt anyagi erőnk mögött, nem pedig az, hogy agresszivitásunk diktálja cselekedeteinket. Katonailag képesek vagyunk apokaliptikus erőket működésbe hozni, s csupán abban reménykedhetünk, hogy alkalmazni soha nem kényszerülünk őket. Mert ha egyszer elindítjuk őket, aligha tudunk megálljt parancsolni nekik. Hatalmunkban áll, hogy ultramodern technológiával semmisítsük meg magunkat, de gondolkodásunk és magatartásunk a technológia előtti kor szintjén rekedt meg. Sok tekintetben még ma sem emelkedtünk barbár, törzsi eleink fölibe. Farkasszemet nézvén az új valósággal, riasztó értelmi zavarodottság állapotában leledzünk, s az a veszély fenyeget, hogy összeroskadunk a felhalmozott fegyverkészletek szörnyű súlya alatt, vagy megsemmisülünk valamiféle nukleáris holocaust-ban, amelyet bárki véletlenül és akaratlanul is kirobbanthat.

Csak ismételni tudom, hogy a futóhomok elnyelni készül minket, s a bajunk kulturális, nem pedig biológiai eredetű. Régen túlhaladott idők kulturális öröksége uralkodik fölöttünk. E hagyatékhoz tartozik a nemzeti szuverenitás eszméje is, mely — mint a későbbiekben még részletesebben látni fogjuk — abból az ősi elgondolásból származik, hogy a megszentelt területet meg kell védeni minden áron. Groteszk és paranoid hiedelem az is, hogy jogos biztonságigényünknek mind halálosabb fegyverek előállításával tehetünk eleget. Hát nem nevetséges és nem tragikus-e egyben, hogy esztelen megszállottsággal teremtünk pusztítóbbnál pusztítóbb szerkezeteket, és közben minden reményünket az elrettentés egyensúlyába vetjük, amely természeténél fogva nem lehet más, csak bizonytalan? Ha végigvizsgáljuk az evolúció és az emberi faj történetét, azt kell látni, hogy e kettő nem is áll egyébből, mint a régi egyensúly felborulásának és az új kialakulásának szakadatlan váltakozásából. Az emberiség paradox módon minden eddiginél nagyobb veszedelembe sodorja magát, midőn biztonságát így reméli megszerezhetni. Mi más ez, mint újabb bizonyság, hogy az ember elméje megbomlott?

Ugyan ki a megmondhatója, hogy mikor és milyen módon fog felborulni az elrettentés egyensúlya összefüggéstelen korunkban? Kész csoda lesz, ha a felbillenés nem következik be, vagy ha a legvéresebb következményeknek elejét tudnók venni. Jómagam meg vagyok róla győződve, hogy végül is nem nyel el minket a nukleáris örvény, de azt azért látni kell, hogy az együgyűség, a kakaskodás, a természeti kincsek könnyelmű herdálása, egyszóval mindaz, ami a ma élő nemzedékeket leginkább jellemzi, súlyos tehertételként nehezedik majd az emberiség jövendőjére, és ezt a terhet lerázni nem lesz könnyű.

A kétértelmű tudomány

Vizsgáljuk meg ezek után kissé közelebbről a technológiát, mert csak így mérhetjük föl, hogy a technika és a tudomány milyen befolyással lesz a jövő társadalmára. A technológia tulajdonképpen a tudomány „meghosszabbítása", per definitionem a tudomány gyakorlati alkalmazása. Éppen ezért egyiket a másiktól elkülöníteni, elkülönítve vizsgálni szinte lehetetlen. A tudomány a termőtalaj, a technológiának ebbe kapaszkodnak a gyökerei, s mindkettő a térhódítás stádiumában van. Ami ma tiszta tudomány, az holnap már alkalmazott tudomány, és a legkülönfélébb új technológiák „termését" hozza. Az egyszerűség kedvéért hadd nevezzem az egészet tudománynak, és hadd vizsgálom együtt ezeket az egymást követő fázisokat.

A tudomány ma hullámlovas, a siker egyik hullámtarajáról ugrik át a másikra. Minden eredmény újabb kutatásra ad ösztönzést és csaknem automatikusan lendíti előre a fejlesztést, a gyakorlati alkalmazást. Marxista barátaink ezt úgy nevezik, hogy tudományos és technikai forradalom, s úgy vélekednek, hogy az általuk elgondolt új társadalom megteremtésében ez játssza az elsődleges szerepet. Az ember különféle problémáinak megoldását azonban nemcsak a marxisták várják a tudományos haladástól, hanem sokan mások is. Az az érzésem, mintha legtöbbünk belehabarodott volna a tudományba. A modern társadalom te-

remtette meg a tudomány mítoszát. Holott nemes palástja alá mennyi nemtelenség csempésződött az idők folyamán!

Éppen ezért jó okunk van, hogy megvizsgáljuk a tudomány és a jövendő viszonyát. Mielőtt azonban ebbe a témakörbe bocsátkoznék, álláspontom tisztázása végett mindenekelőtt szeretném leszögezni, mennyire nagyra becsülöm, sőt csodálom bizonyos tudósok tudását és mennyire tisztelem másokét is. Készséggel elismerem, talán még inkább, mint bárki más, hogy az emberiség elsősorban a tudománynak köszönheti fantasztikus előmenetelét és a jövőben is tőle várhatja a további haladást. De amikor ezt megállapítom, nem rejthetem véka alá, hogy bizonyos dolgok és bizonyos magatartások, amelyek a tudomány világában tapasztalhatók, határozott bírálatra és nagy fenntartásokra késztetnek. Már láttuk például, hogy mit köszönhet a tudománynak az eszeveszett fegyverkezési verseny: a hadfiaknál többet egyetlen társadalmi réteg sem kapott tőle. Azután egyéb dolgokat is fontolóra vehetünk, s kikerekedik a logikus végkövetkeztetés, hogy a tudományt bizonyos kétértelműség jellemzi.

A mi társadalmainkban például a tudomány lényegében a hatalmon lévőket szolgálja. Rendeltetését és funkcióját jobbára úgy határozzák meg, hogy az említettek jólétét emelje, az ő gazdagságukat, hatalmukat és tekintélyüket növelje. Az ő kezükre játszik, hogy korlátlanul kiélhessék fogyasztási szenvedélyüket, akár anyagi, akár ún. kulturális javakról van szó. De ne feledjük, a tudomány úgy megdrágult, hogy a szegény országok egyre kevésbé élhetnek vele, így azután jobbára csak a fejlett országok engedhetik meg maguknak a kutatás és alkalmazás luxusát. Ahogy Alexander King, a téma kiváló szakértője írja, az egész világon folyó tudományos kutatási és fejlesztési tevékenység 90-95 százaléka az iparilag fejlett országokba összpontosul, a gazdag és a szegény országok között a szakadék e tekintetben még sokkal nagyobb, mint a jövedelmek megoszlásában.*

Más szavakkal, a modern tudomány fejlődését nem az emberiség elemi problémái határozzák meg. Sokkal inkább a fejlett országok érdekeihez igazodik, vagy még pontosabban az amúgy

* Alexander King: *The State of the Planet*. Oxford, England: Pergamon International Library, 1980

is privilegizált rétegekéihez, s pontosan ezek a rétegek húzzák belőle a legnagyobb előnyöket. E kritika érvényét igazolja az a meglehetősen zavaros, de mindmáig befejezetlen, sokéves vita, amelynek az a tárgya, hogy átadódik-e a modern technológia a kevésbé fejlett országoknak, illetve hogy hozzájutnak-e a nekik megfelelő, ún. endogén technológiákhoz, megkapják-e a „puha" technológiákat, amelyeket egyetlen ország sem nélkülözhet.

Hasztalan vonná kétségbe továbbá bárki, hogy az alaptudományok tekintetében diszkrimináció érvényesül. A tudománynak és a tudománypolitikának elitjellege van. A tudományágak és technológiáik teljes fegyverzetükben módfelett imponálóak, ámde az anyagi források elosztásakor csak kevesek tartoznak a kiválasztottak közé. Egyes tudományszakokat nem ismernek el, másokat teljességgel figyelmen kívül hagynak — ezek a tudománypolitika fényes udvartartásának hamupipőkéi. Az angolszász gyakorlat szerint jobbára csupán a fizikát, a kémiát és a műszaki tárgyakat tekintik tudománynak, s a pénzeszközök oroszlánrészét ezek sajátítják ki maguknak.

Megállapítható tehát, hogy noha a tudomány szféráját szívesen gondoljuk el jórészt szuverénnek, a valóságban erősen érvényesülnek benne a közgazdasági megfontolások. S ez bizony mindenütt ekképpen van. Vegyük az élettani tudományok példáját. Mostanában igencsak felfutóban vannak, de lendületük szorosan összefügg közvetlen gyakorlati alkalmazásukkal, illetve gazdasági hasznosságukkal. Nem erkölcsi kifogást kívánok hangoztatni, csupán azt húznám alá, hogy a haszonelv ellentétes a tudomány kiegyensúlyozott fejlődésével. Látnunk kell, hogy humán ágazatok, társadalomtudományok, az erkölcsi tudományok, minthogy közvetlen anyagi hozamuk nincs, a sutba kerülnek. Holott tényleges fontosságuk egyre nagyobb. A legkomplikáltabb problémák felhalmozódásának helye a társadalom ún. „lágy alsóteste", s itt lenne szükség társadalmi és politikai újításokra. Ámde bármennyire is az eget csapkodják az ún. „keménytudományok", a társadalmi és politikai megújulást tőlük hasztalan várják, mert ezt előmozdítani csakis a humán tudományok képesek.

Kétértelműség forrása a tudomány metodológiájáról alkotott felfogás. A részletek tüzetes elemzésének gyakorlata uralkodott

el, s ezenközben elhanyagolódik a szintetizálás. Pedig manapság semmire sincs akkora szükség, mint éppen a holisztikus megközelítésre. Minél inkább beleveszünk az apró részletek kutatásába, annál inkább hisszük, hogy ismeretkörünk végeláthatatlanul bővül, közben pedig szem elől veszítjük az összképet. Annak idején szokás volt lenézően beszélni azokról, akik az információt összetévesztették a tudással és a tudást a bölcsességgel azonosították. Ma az a tényleges helyzet, hogy a tudomány valósággal elárasztott bennünket résztudással, pontosabban töredékes ismeretekkel, de ettől még nem jutunk el a dolgok megértésének arra a fokára, amit bölcsességnek mondunk. Márpedig bármi nagy is a tudományunk és bármekkora erőt ad is nekünk, egy kevés bölcsességre lenne igazán szükségünk.

A tudományos munkálkodásban szintén rejlik bizonyos fajta kétértelműség. Olyan képességről van itt szó, amely egyre újabb csúcsokra vihet föl bennünket, vagy akár szakadékba is taszíthat. S ez nemcsak ma van így, de így volt a múltban is. Csakhogy manapság a tudomány hatalma jóval nagyobb, mint korábban bármikor, és szolgáljon nemes célokat vagy nemteleneket, pozitív vagy negatív hatása is sokkalta erőteljesebb az eddiginél.

A tudomány fejlődésében feltáruló kétarcúság azonban aligha a tudomány természetéből következik, hiszen a tudományt elvileg nem hibáztathatjuk vagy legalábbis ajánlatos semlegesnek tekinteni. A probléma gyökeréhez úgy áshatunk le, ha a társadalomra és uralkodó osztályaira vetjük tekintetünket, a döntéshozókra, a technokratákra, kereskedelmi vagy katonai indítékaikra és a kultúra hiányára. Elmarasztalni tehát embereket kell, tévedéseiket, felelőtlenségüket, önzésüket, kapzsiságukat, hozzá nem értésüket, meg kell lássuk mulasztásaikat, amelyeket a gigantikus tudományos-technikai potenciál alkalmazásakor követnek el.

Persze nem teljesen vétlenek a tudósok sem. Ők is tehetnek róla, hogy tudományuk olykor méltatlan vagy erkölcstelen célok szolgálatába kényszerül. A tudós lelkiismeretét és felelősségét semmiféle etikai kódex, semminemű társadalmi vagy morális szabályozás nem helyettesítheti. S nem elégedhetünk meg azzal sem, hogy felvetjük többé-kevésbé elvi síkon a kutatás szabadságának kérdését. A tudomány fejlesztése ma olyan cselekedet,

amely a társadalom elevenébe vág, és amely alapjaiban rendítheti meg a társadalmat. Ennélfogva az egész tudományos szféra és a társadalom kölcsönviszonya az, amit megfontolásunk tárgyává kell tennünk. Társadalmi, jogi és gyakorlati kérdések sora merül itt föl, s nemcsak az, hogy a kutatónak, újítónak mik a jogai és hogy mire képesek. Nem szabad persze egy pillanatra sem megfeledkezni arról, hogy a tudósok, ha viszonylag kevesen is vannak, de dinamikus előőrscsapatot alkotnak. Számuk az egész világon pár milliónál nem több akkor sem, ha közvetlen segítőiket is hozzájuk számítjuk. Viszont tetteikkel jó néhány milliárd embertársuk sorsát határozhatják meg. A vezető kisebbség ilyen körülmények között át kell érezze, hogy milyen nagy felelősség hárul rá, és nem szabad úgy irányítani a többség sorsát, hogy emennek létállapotát a jelenleginél is kritikusabbá tegye.

Tartozunk annyival az igazságnak, hogy kimondjuk: a tudósok eddig nem nagyon törődtek azzal, vajon kutatási eredményeiket és technológiai felfedezéseiket jó vagy rossz célokra használják-e. Lévén ez a helyzet, a társadalom kötelessége, hogy közbelépjen, és minden lehetséges módon megakadályozza, hogy a tudománnyal visszaéljenek. A legjobb az lenne, ha már a tudományos tevékenység kezdetekor megfelelő szabályozást léptetnének életbe, megelőző intézkedést foganatosítanának, hiszen ha a szellem egyszer kiszabadult a palackból, lehetetlenség oda visszatuszkolni.

Ismerjük azt a reakciós eszmét, mely szerint a kutatás tekintetében szigorú ellenőrzés alá kellene vetni a tudóst, gúzsba kötvén ezáltal alkotó tehetségét és elfojtva kezdeményező kedvét. Távol álljon tőlem, hogy eme elgondolás hívének látszatába keveredjek. Ellenkezőleg, hiszem és vallom, hogy a kezdeményezőkedvet bátorítani és támogatni kell. De ha tudós, akár akaratlanul is vagy gondatlanságból, vigyázatlanságból, netán ügyetlenségből, tevékenységével kárt tesz, akkor a társadalom igenis lépjen közbe és legyenek meg az eszközei a beavatkozáshoz. Nincs ebben semmi különös, hiszen más területeken is ez a szabály, ez érvényesül a gazdaságban, a környezetvédelemben és a politikai intézmények esetében.

S midőn ezt a szempontot hangsúlyozom, a jövő érdekében teszem. Hiszen amilyen mértékben szaporodnak a tudományos

és technológiai eredmények és ahogy bővül gyakorlati felhasználásuk köre, úgy nő az igény és válik egyre sürgetőbbé, hogy a társadalom legyen körültekintő és éber. Itt van például a mikroelektronika: rengeteg ún. hagyományos munka terhét veszi majd le a vállunkról, soha nem remélt mértékig bővítvén az automatizálást. Ez a forradalom már a küszöbünkön kopog. Kikísérleteztek és már tömegesen állítanak elő a körömnél is kisebb szilikonáramköröket, amelyek elképesztő mennyiségű adatot képesek raktározni és hibátlanul működnek. A gyáriparban és a szolgáltatásban ezrekre rúg azoknak a tevékenységeknek a száma, amelyeket el tudnak végezni, fölöslegessé téve az emberi közreműködést. Így az embernek jóval több lesz a ráérő ideje, ámde soká fog tartani, míg egyén és társadalom megtanulja, hogy mihez kezdjen vele. Egyidejűleg a biotechnológia is közbeszól. Alkalmazni kezdenek gyógyszereket, eljárásokat, belenyúlnak a genetikai anyagba, mesterséges szaporításhoz folyamodnak, hogy „korrigálják" az emberi lény „születési hibáit" és felfokozzák képességeit. Szarvasmarhát, szárnyast, kukoricát vagy rózsát már régóta nemesítünk, de ugyan mi ez ahhoz képest, amit most az emberrel magával készülünk csinálni.

Általánosságban szólva, csábító távlatok nyílnak meg előttünk és a kockázat is elviselhetőnek látszik. Az emberek úgy vélekednek, hogy ha támadnak is problémák, kénytelenek lesznek megoldani azokat, hiszen ez a haladás lényege. Ámde súlyos aggodalmak is előbukkannak, elsősorban társadalmi, másodjára bölcseleti és erkölcsi jelleggel. Be kell vallanom, hogy én is azok közé tartozom, akikben nyugtalanság támadt, sőt riadalom. Mintha csak a bűvészinas esete ismétlődnék, egykettőre elkap minket az őrület. Egyrészt, leszokunk arról, hogy a jó után törtessünk, vagy hogy legjobb képességeinkkel azt akarjuk előmozdítani. A kaland szédülete ragad magával, megszédítenek a lehetőségeink, mindent megteszünk, amire képesek vagyunk vagy amire képesnek gondoljuk magunkat és nem törődünk az esetleges következményekkel. Másrészt ábrándokat kergetünk. Azt képzeljük, hogy egy szép napon rábukkanunk a modern „bölcsek kövére", s ennek birtoklása olcsó energiát, csodálatosan acélos búzát vagy mindenre képes szennyezésgátlót ad a kezünkbe, sőt akár az örök ifjúság titkát is feltárja előttünk.

Kísért az új technológia, csodái előzik minden gátlásunkat, s nem vesszük észre, hogy közben veszélyzónába kerülünk: elfeledkezünk az élet értelméről. Ami az én értelmezésem szerint nem más, mint hogy a munkának becsülete van, verejtékes arccal, kérges tenyérrel dolgozunk, büszkeség tölt el, ha valamit létrehoztunk, valamit elvégeztünk, ha hasznosak lehettünk, ha valamiből kivettük a részünket. Nem kevésbé hozzátartozik az is, hogy megőrizzük testi-lelki integritásunkat, hogy fenntartsuk emberi kapcsolatainkat, hogy mi, emberi lények, megértéssel legyünk egymás iránt, hogy ne veszítsük el érintkezésünket a természettel és a természetfölötti világgal és hogy tiszteljünk mindent, ami létezik. Elhamarkodottság és esztelenség mindezt elvetni, csak azért, hogy — úgymond — a tudománynak szentelhessük minden erőnket, mint ahogy elhamarkodottság és esztelenség abban bízni, hogy könnyűszerrel megszerezhetjük így a biztonságot és boldogságot magunknak. Hasonlít ez a fausti alkuhoz, amely alapvetően erkölcstelen.

Ezen a ponton be is fejezem rövid áttekintésemet az emberiséget fenyegető veszedelmekről. Nem szeretném ugyanis, ha elragadna a méltatlankodás, mivel azt látom, hogy sok mindenben tehetséges társadalmunk egyvalamiben csődöt mondott: saját „előrehaladását" képtelen szigorú szabályok medrébe terelni. Mit ér ugyanis a haladás, legyen az tudományos vagy akármi más, ha nem terjed túl a fizika, kémia vagy orvostudomány tökéletesedésén, ha nem jár karöltve erkölcsi, társadalmi vagy politikai nemesbedéssel, ha nem kíséri a szokások és viselkedésmódok finomodása. Szó, ami szó, nem tudom elégszer elismételni, hogy a tudományos előmenetel legyen mindenekfelett szellemi fejlődés.

De hadd tegyek még két záró észrevételt. Hamarosan közrebocsátjuk a Római Klub új jelentését, mely a mikroelektronika kilátásait tárgyalja.* Kritikusan vizsgálja a mikroelektronika társadalmi összefüggéseit, s remélem, hogy eleven és tisztázó vitát indít majd el. A biológiai és genetikai technológiák szintén heves csatározások valószínűségét festik föl a horizontra. Neves ipar-

* A kötet 1982-ben *Auf Gedeik und Verderb* címen Adam Schaff szerkesztésében meg is jelent. — *A ford.*

vállalatok számottevő összegeket ruháznak be máris mindkét területen, abbeli meggyőződésükben, hogy dinamikus és fejlődőképes iparág megteremtőivé válnak ezáltal. Emlékeztetnék ezzel kapcsolatban az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának minapi meglepő döntésére. Ez a határozat kimondja, hogy szabadalomként bejegyezhető, ha laboratóriumban új élő organizmus állittatik elő. Korai lenne a bírósági állásfoglalásból azt a következtetést levonni, hogy mostantól fogva bárki szabadon birtokolhat baktériumtáptalajt vagy sejttenyészetet, és hogy az efféle magánkészlet a törvény oltalma alatt állna. De az bizonyos, hogy tudományos körök máris feszengenek, felparázslanak a viták, amelyek a körül a kérdés körül kavarognak, hogy ha életet teremtünk művi úton vagy az élet már létező formáit lényegi vonatkozásban átalakítjuk, nem sértünk-e erkölcsi alapelveket és nem szabadítunk-e magunkra súlyos jogi konzekvenciákat.

Végeredményben a kérdés az, hogy hová vezet bennünket a tudomány, ez a tudomány? Mondjuk, hogy az állampolgár megmarad szenvedő alanynak, akkor a tudomány hatalmas szárnycsapásokkal elröpít a plutónium, az automatizálás és a genetikai alkímia mesés korába. De az a világ emberfölötti emberekre van méretezve, mi viszont változatlanul mindennapi lények vagyunk, alkalmatlanok tehát arra, hogy ilyen körülmények között éljünk. De ha mégis vállalkozunk egy ilyen útra, ha nem törjük meg, sőt felfokozódni hagyjuk a már érvényesülő hátborzongató tendenciákat, akkor kockára teszünk mindent, még azt is, hogy végromlásba sodródunk. Szerencsére azonban van alternatíva, csak rá kell döbbenni, amíg nem késő, hogy mi, állampolgárok vagyunk leginkább érdekelve saját jövőnkben és sorsunkat magunknak kell kézbe vennünk.

Gazdasági csapdák és káprázatok

Ugyan ki tudná megmondani, hogy már eddig is mennyi őrültséget követtünk el a gazdaság nevében. A gazdálkodás titkainak kifürkészését legnagyobb tehetségeinkre bíztuk, gondolkodás

nélkül feláldozzuk legszebb napjainkat, feltesszük rá életünket, hogy kövessük a gazdaság szeszélyes kacskaringóit. Becses célok és nemes szándékok egész sorát áldozzuk föl, csakhogy „kegyeibe férkőzhessünk". De eljött a pillanat, amikor kezdenek foszladozni az illúziók, amelyekbe hűtlen szerelmesünket — a gazdaságot — beburkoltuk, fel-felötlik előttünk, hogy minő csapdákat állított nekünk, akik pedig vakon bálványoztuk. Még ha szerényebben élnénk is, ám a természettel jobban összeforrnánk, az emberek közti megértésnek szentelnők magunkat és többet törődnénk lelki dolgainkkal, mennyivel gazdagabbak volnánk, mint így.

Ébredjünk föl végre, vegyük észre a valóságot, hogy tudniillik a gazdaság cserbenhagyott minket. Gazdálkodásunk elméleti nézőpontból csakúgy, mint a gyakorlati teljesítmény szempontjából ellentétbe került az emberiség alapvető érdekeivel. Ezt a sokrétű ellentmondásos kontrasztot nem tudom elég élesre exponálva megmutatni, így tehát kénytelen vagyok megelégedni a leglényegesebb pontok felvillantásával.

Kezdem azzal, ami egészen nyilvánvaló. Arról van szó, hogy még a Világbank is, mely rendszerint szigorú bíró és bőviben van az információknak, közgazdasági káprázatoknak esett áldozatul. 1978 óta teszi közzé jelentéseit a világ gazdasági helyzetének alakulásáról. Az első beszámoló az 1975—1985 közti évtizedet tette vizsgálat tárgyává. Azt olvassuk benne, hogy ha a világgazdaság a vele szemben támasztott várakozásoknak megfelelni kíván, akkor az iparilag fejlett országokban 4,2 százalékkal, a fejlődőkben 5,7 százalékkal kell növekednie évente a nemzeti összterméknek (GNP), a növekedésnek ezt a mértékét megvalósíthatónak tartották. Ilyen ütem esetén a világgazdaság 15-16 év alatt megkétszerezi teljesítményét és száz év alatt legkevesebb meghatvanszorozza. Mondjuk, hogy a gazdaságnak abszolút elsőbbség adatik, a számszerűségében oly lenyűgöző feltételezés még akkor is túlméretezett, illetve nem veszi figyelembe az ellenérveket.

Egészen nyilvánvaló, hogy az 1978. évi jelentés nem vetett számot például azzal, hogy az emberi tevékenységnek vannak korlátai, vannak határai. Persze nagyon sokan az emberek közül szemüket nem arra használják, hogy lássanak, agyukat nem arra,

hogy gondolkozzanak. Arról nem is beszélve, hogy hány, de hány kormánynak jön kapóra, ha csillogó ígéretekkel káprázta tja el a népet, nem törődvén azzal, hogy ezeket az ígéreteket sem az adott pillanatban, sem pedig később nem lehet majd teljesíteni. Micsoda képmutatással állunk itt szemben. A kort, amelyben élünk, hirtelen váltások jellemzik, de mégis úgy készülnek előrejelzéseink, mintha a folytonosság, nem pedig a szakaszosság fémjelezné a mai időket. Úgy teszünk, mintha az események menetében kizártak lennének az ugrások, elhitetjük magunkkal, hogy a szegény nemzetek fiai a jövőben is szótlanul eltűrik majd megnyomorítottságukat, hogy a munkanélküliség nem más, mint puszta változó a gazdasági egyenletben, hogy mindig lesz természeti forrás és tőke, amikor a gazdaságnak csak szüksége van rájuk és áraikat a piac törvényei szabják meg. S konokul és váltig állítjuk, hogy valahányszor sikerül sínre tenni és megint mozgásba hozni a gazdaságot, a szükséges ökoszisztémákat legott „elővehetjük" a talonból.

Az is igaz persze, hogy ez a fajta magatartás, ha lassan is, de már kezd megváltozni. Sajnos, a valódi változásokat csak a feltornyosuló válság ostorcsapásai kényszerítik ki. Vegyük a Világbankot, lévén egyike a legtekintélyesebb nemzetközi szervezeteknek. 1980-ban adta közre harmadik jelentését, s ebben a világgazdaság kilátásait jóval reálisabban értékeli, a növekedés ütemét is mértéktartóbban prognosztizálja, mint az előbbiekben. Örömmel nyugtázhatnók akár, hogy milyen kedvező változás ment végbe a Világbank vezetőinek, a jelentés készítőinek gondolkodásmódjában. Ámde hadd legyek ünneprontó: nézetem szerint a világgazdaság felgyógyulásának esélyeit még mindig túlontúl rózsás színekkel ecsetelik. S ez így van még akkor is, ha elismerik a dokumentumban, hogy a fejlett országokat sújtó infláció, olajválság és recesszió folytán a harmadik világ kilátásai a 80-as évekre vigasztalanok, és Ázsiában, valamint Afrikában az ínség további térhódításával kell számolni.

S változatlanul a tradicionális gyógymódokat ajánlják, noha ezek alkalmazásával a jelenlegi válságnak sem sikeredett elejét venni. Lényegében nem mennek túl a javallatok a technikai jellegű megoldásokon, pedig pusztán technikai intézkedésekkel semmit nem lehet elérni, a legkevésbé azt, hogy a társadalomban

mélyen gyökerező bajokat orvosolni lehessen. Szó van a jelentésben holmi strukturális reformokról, de ezekkel kapcsolatban leszögezik, hogy elegendő volna a résztvevők szerepeit módosítani, a játék szabályait és feltételeit átalakítani azonban fölösleges. És nem hiányzanak a kegyes óhajok sem, mert mi egyébnek nevezhetjük az olyanféle „jó tanácsokat", hogy a harmadik világ ezentúl használja föl jobban a természeti kincseket, a fejlett országok pedig térjenek vissza ismét a gazdasági növekedéshez, növeljék az általuk folyósítandó fejlesztési segélyeket és liberalizálják kereskedelmüket, az olajtermelő országoknak pedig okosabban kell felhasználniuk tőkéjüket. Mi más, mint puszta vágyálom abban reménykedni, hogy e receptekkel helyreállítható a világgazdaság egészsége. Ha erre pedig csak néhány év múlva jövünk rá, akkor már lehet, hogy késő lesz.

Hozzátartozik az igazsághoz, hogy ma már van olyan közgazdász, aki felismerte és nyíltan hangoztatja: a gazdasági fejlődést az ember fejlesztésével lenne jó aládúcolni. De e kevesek kizárólag a harmadik világra gondolnak ilyenkor, mintha minden megoldódnék, amennyiben az epizodisták előlépnének főszereplőkké. Arról pedig teljességgel elfeledkeznek, hogy az emberi minőség nem csupán a harmadik világban jelentkezik problémaként. Nagy baj az is, hogy a gazdaság hatékonyságának növelését és működési zavarainak megszüntetését emberi robotok — termelő és fogyasztó gépek — előállításától várják nagyon sokan. Hamarosan rátérünk, hogy milyennek kell lennie az univerzális és sokoldalú embernek. Azt azonban máris előrebocsáthatjuk, hogy igen szomorú dolog, ha az ember rendeltetését kizárólag az anyagi növekedéssel kapcsoljuk össze. Aki így vélekedik, az egy régi és rossz elképzelés rabja. Az egészséges gazdaság ugyanis többet és mást jelent puszta anyagi jólétnél, és sokkal többet annál, hogy mesterséges szükségletek kielégítésében merül ki minden tevékenysége.

Kérem olvasóimat, ne értsenek félre. Hiszen egyáltalán nem szeretném kétségbe vonni, hogy a gazdálkodás egyike a legalapvetőbb emberi tevékenységeknek — ezt a tevékenységünket nem jól végezzük. Nélküle valóban nincs jólét az egyén számára, nem bontakozhat ki az emberi személyiség, elképzelhetetlen a polgári haladás és a társadalom kulturális gazdagodása. De ha rosszul

tervezünk vagy helytelenül irányítunk, társadalmi igazságtalanságokat idézünk elő, az egyént a gép rabszolgájává silányítjuk vagy embertársai egy részének vetjük alá. A gazdasági tényked gyakorolja a legerőteljesebb hatást a természeti környezetre, így vagy úgy, de megszabja viszonyukat a Természethez, és persze az emberi élet legszebb és legtermékenyebb éveit köti le. A világ összlakosságának több mint a fele paraszt a harmadik világ valamely országában, s az ő munkaidejük jóval hosszabb másokénál.

Olyan nyilvánvaló tény ez, hogy kár róla vitatkozni. Amit viszont, túl ezen, kritikusan megvizsgálhatunk, az az, hogyan tervezzük és hogyan végezzük ökonómiai tevékenységünket. Nem abszurdum-e, hogy a távoli múlt elvei és eljárásmódjai vezérlik eme sorsdöntő tevékenységünket, hogy valamiféle — bármiféle — növekedésnek vagyunk továbbra is a megszállottai, hogy nem lépünk ki a partikuláris gondolkodás és a parciális különérdekek börtöncellájából. A rossz irányítás következtében pedig szemrebbenés nélkül pazaroljuk a természeti és emberi erőforrásokat. S ugyanígy nem hihetetlen-e, hogy az ipari társadalmak képtelenek okosan élni technikai erőforrásaikkal? Úgy próbálják ugyanis fenntartani magukat, hogy egész sor fiktív pénzforrást teremtettek. Körülbelül háromezer milliárd dolláros összegről van szó — a különböző országok ennek terhére vesznek föl kölcsönöket egymástól, nagy hitelekkel terhelvén meg a jövőt, ami egy napon a nemzetközi pénzpiacok kártyavárként történő összeomlásához vezethet. A másik módszer, hogy a nagy nemzetek a katonai kiadások révén próbálják életre kelteni gazdaságukat, mondván, hogy ha ezt nem tennék, még rosszabb állapotba kerülnének.

Ezt a helyzetet csakis azzal magyarázhatjuk, hogy azoknak a jelenségeknek sem a lenyűgöző méreteit, sem pedig a forradalmi jellegét nem ismertük föl, amelyekkel az elkövetkező esztendőkben dolgunk lesz. Sajnos, az eredmények önmagukért beszélnek. A világot mély, összetett gazdasági válság marcangolja, és nem látjuk a kivezető utat belőle. De hogy jobban megértsük, miről van szó, vizsgáljuk meg valamivel tüzetesebben azt a sajátos tünetet, ami az iparilag fejlett országok és a harmadik világ közti növekvő gazdasági aránytalanság formájában tárul elibénk.

Egészen megszoktuk már, hogy ez a szakadék létezik, sőt azt

is, hogy mélyül, olyannyira, hogy a jelen és a jövő állandóan ható tényezőjének tekintjük. Csak éppen azt nem tudatosítjuk magunkban, hogy az előttünk tátongó mélység az egész emberi világot elnyeléssel fenyegeti. Holott a tények szembeszökőek. Grafikonunkról leolvasható, hogy a század végére milyen lehetetlen helyzetbe kerülünk. A Világbank ehhez az ábrához az alábbi adatokat csatolta.* Az ezredfordulón a föld összlakosságának 13,6 százaléka él várhatólag az ipari országokban. Az átlagos egy főre jutó jövedelem ebben az országcsoportban 1975-ös amerikai dollárban kifejezve 1999-ben eléri a 9999 dollárt, szemben az 1975. évi 5865-tel. A harmadik világot két részre bontva tárgyalják a jelentések. A kevésbé szegény országokban, ahol az össznépesség 25,2 százaléka él majd, egy főre átlagosan 1719 dollárnyi jövedelem jut 1990-ben, szemben az 1980-as 1275 dollárral (1977-es dollárt véve alapul), a legszegényebb országokban viszont — s a világ népességének 31,6 százaléka ezekre jut — a jelzett tíz esztendő alatt az egy főre jutó kereset 168 dollárról 206 dollárra emelkedik. Az előrejelzések szerint a jómódú országok minden egyes állampolgára körülbelül ötvenszer akkora jövedelmet mondhat akkortájt majd a magáénak, mint a legszegényebb országoké. S ha a dollár 1975—1977 között elszenvedett értékvesztését is figyelembe vesszük, akkor a különbség még riasztóbb. El lehet-e képzelni, hogy ennyi ember békében marad, midőn látni és elszenvedni kénytelen, hogy kicsiny földtekénken ilyen hajmeresztő aránytalanságok léteznek.

A tényleges helyzet azonban még annál is rosszabb, mint aminőnek a statisztikai átlagok alapján látszik. Nem veszik figyelembe, hogy anyagi szempontból a földrajzi körzetek között óriásiak a szóródások, talán még nagyobbak, mint nemzet és nemzet között. Az összezsugorodott, túlnépesedett és fegyverektől roskadozó világot gazdasági egyenlőtlenségek szaggatják darabokra, olyan különbségek, amelyek ellentmondanak a józan észnek, az elemi igazság követelményének és erkölcsileg sem igazolhatók, sőt politikailag egyenesen tűrhetetlenek. Amennyi-

* A számokat a Világbank 1979-es és 1980-as évekre szóló jelentéséből vettük.

A GNP, azaz nemzeti össztermék egy főre eső alakulásának trendjei országcsoportonként az 1960—1990 közti időszakban

A világ helyzetének robbanékonyságát drámaian szemléltetik a gazdasági fejlődés divergáló görbéi. A földteke osszlakosságának alig egyhetede fejlődik gazdaságilag, míg a túlnyomó többség nem tart lépést e törpe kisebbséggel.

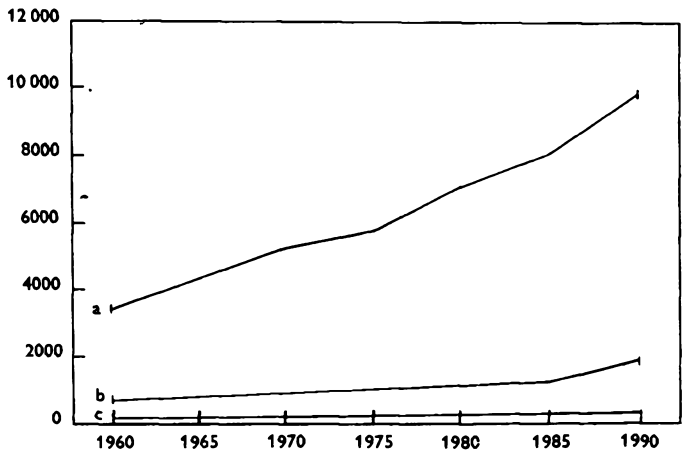

a–ipari országok
b–közepesen fejlett országok
c–fejlődő országok
(A szocialista országokat nem vettuk figyelembe)

World Development Report, 1979, The World Bank. Washington, D. C., August 1979.

ben a megszokott politika folytatódik tovább, akkor az amúgy is súlyos helyzet egykettőre eljut a robbanásig.

Ezzel összefüggésben néhány szó erejéig vissza kell térjek a munkanélküliség témájához. A gazdálkodás belső logikája megköveteli, hogy takarékoskodjunk a költséges emberi munkaerővel és ezt gépek vagy mikroáramkörök jóval olcsóbb munkájával helyettesítsük. Az eleven munka mesterséges „kiváltása" növeli a termelékenységet és a hatékonyságot. Miközben a munkást felmentjük a nehéz, kellemetlen és egészségre ártalmas teendők elvégzése alól, egyúttal termelékenyebbé tesszük tevékenységét. Ámde minden éremnek két oldala van. A gépesítés árnyoldala pediglen az, hogy a munkás mechanikus vagy elektronikus szerkezeteknek rendelődik alá, sőt maga az emberi munka, mint olyan, kezd szükségtelenné válni. Egy aprócska, névtelen „chip" miatt elbocsátják a dolgozót vagy mellékes munka végzésére kényszerítik. Nagy tévedés azt hinni, hogy az automatizálás több munkaalkalmat teremt, mint amennyit megszüntet. Ha tehát a társadalom nem lesz képes változtatni a gazdaságról és munkáról alkotott felfogásán, s tovább erőlteti a mértéktelen automatizálást, úgynevezett strukturális munkanélküliséget idéz elő. A gazdaság és a közjó követelményei közti eltérés ez esetben óhatatlanul növekszik, és egyre nyilvánvalóbbá lesz, mi pedig megoldhatatlan lélektani, társadalmi és politikai problémák egészen új fajtáival kerülünk szembe.

A megoldandó egyenletek megváltoztak, vagy most vannak változóban, de a gazdaságról alkotott elképzelésünk merev. Már említettem korábban, hogy a mélyülő válságból alkalmatlan intézkedések, ideiglenes hatású csillapítók, a körülményekből nem megfelelő politika révén próbálunk kilábalni. Kiváltképpen hátrányos minden olyan kísérlet, amely a javak és szolgáltatások iránt kelt újabb és újabb igényt, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy a természeti erőforrások tekintélyes hányada már kimerült és a felkeltett szükségletek kielégítése céljából egyre költségesebb és mind energiaigényesebb technológiákat vagyunk kénytelenek bevetni. Nem tudunk szabadulni annak a mítosznak a hatása alól, hogy az exponenciális gazdasági növekedésnek sohasem szakad vége. Konokul ragaszkodunk ehhez a célhoz, s drágán fizetünk érte. A következmény nem lehet más,

csak az, hogy bizonyos nyersanyagokból vagy termékekből hiány támad a piacon, emelkednek az árak, krónikus infláció tör ránk és monetáris káosz lesz úrrá a világon, mely körülmények pedig jószerivel csak a spekulációnak kedveznek, a megfontolt vállalkozókat viszont elkedvetlenítik.

A gazdagok és szegények közti aránytalanságnak, valamint az emberi munka leértékelődésének önmagukban is súlyos problémáihoz az infláció és recesszió társul. A gazdasági apokalipszis eme négy lovasa tipor az emberiségen, ficánkolásukkal felborítanak rendet, mindennemű egyensúlyt, és kergetik a népeket maguk előtt, hogy egyik ballépést tegyék a másik után. Eljutottunk oda, hogy alapvető gazdasági elgondolásaink teljes felülvizsgálatát nem halogathatjuk tovább. Újra kell gondoljuk a fogalmak teljes skáláját a jóléttől a termelésig, a jóléttől az értékig, hiszen valamennyinek megbomlott az összhangja korunk valóságával.

Orio Giarini vállalkozott arra, hogy a közgazdasági gondolkodás megújításának úttörői közé álljon. Tolla alól a közelmúltban került ki egy kötet, mely a Római Klub égisze alatt jelent meg *Párbeszéd a gazdagságról és a jólétről* címmel.* Rendkívül érdekes és jól dokumentált könyv ez, egy egészen új közgazdasági gondolkodás kifejeződése, s más hozzá hasonló kezdeményekkel egyetemben remélhetőleg elindít majd egy mélyreható vitát, amelytől nagy eredményeket várok.

Most és itt csak arra van lehetőségem, hogy szemelgessek Giarini főbb gondolataiból. Könyvét azzal indítja, hogy a természeti környezet gazdasági hátterét vázolja föl, de annak nyomatékos hangsúlyozásával, hogy gazdaság és természeti környezet egymástól elválaszthatatlanok és mindkettő egy-egy alkotórésze ugyanannak a nagy egésznek. Ökológiailag beteg világban — állapítja meg a továbbiakban — sem gazdagság, sem jólét nem képzelhető el. A gazdagság szaporításának bármiféle stratégiája szükségképpen ama felismerésre kell alapozódjék, hogy a földteke valamennyiünk közös öröksége és kincse. A gazdagság növekedése közben egyetlen pillanatra sem feledkezhetünk meg arról, hogy ezt a hagyatékot nem szabad eltékozolni és valameny-

* Orio Giarini: *A Dialogue on Wealth and Welfare*. New York: Pergamon Press, 1980

nyiünknek részesednünk kell belőle. A tényleges érték nem a termelés költségével azonos, hanem attól függ, hogy a termék, illetve szolgáltatás előállítására mennyi időt kellett fordítani, így az értéknek a használhatóság és tartósság a hordozója. Amennyiben a javak előállítását célzó tevékenység közös örökségünkben, a természetben kárt tesz, értéket nem képeztünk, hanem csökkentettünk. A gazdasági haladásnak párosulnia kell az ember fejlődésével, illetve emennek meg kell előznie amazt.

Fejtegetését a szerző azzal a gondolattal zárja, hogy a közgazdaságtanban forradalmian új látásmódra van szükség, sokkal inkább, mint általában a tudományban. Enélkül nem maradhat fenn az a birodalom, amelyet a modern ember oly sok eredetiséggel és akkora reménységekkel teremtett, s ha összeomlik, az emberi rendszer nagy részét szintén magával rántaná a pusztulásba.

Keresztre feszített emberiség

Nemzedékünk minden képzeletet felülmúló mértékig átalakította a természeti környezetet és életünket. Társadalmi és politikai szervezeteinkben azonban nem következett be hasonló fejlődés. Akár azt is mondhatjuk, hogy túlhaladottabbá és alkalmatlanabbá váltak olyannyira, hogy ez a lemaradás hanyatlásunk egyik legfőbb okozója.

A 20. században az emberiség jó néhányszor nekiveselkedett, bár hiába, hogy új világrendet alkosson. A nagyszabású elgondolások egyik példája a sorozatos marxista forradalmak. Ezek azonban mindmáig tökéletleneknek bizonyultak, vagy legalábbis jóval elmaradtak attól, amiek megvalósítására vállalkoztak. A „világmegváltással" adós maradt az első világháború is. A hatvan esztendeje létrehozott Népszövetség megbukott. Az 1929-ben bekövetkezett gazdasági világválság után a szélsőséges nacionalizmus térhódításával a népek acsarkodva szembekerültek egymással, és ez minden idők legvéresebb világégésébe, a második világháborúba vezetett.

Átalakult a hatalmi szerkezet, széthullott a gyarmati rendszer, és elemi igényként jelentkezett a világháború után, hogy új alapokon épüljön föl egy nemzetközi szervezet. Pompás újításnak tűnt, amikor létrejött az Egyesült Nemzetek Szervezete, de ma már, alig harminc évvel a megalakítás után, látjuk, hogy a kor követelményeitől ez is elmarad. A világ mai válsága részben ennek a rendszernek a válsága, bár az is kétségtelen, hogy egyéb okok szintén közrejátszanak a krízis kialakulásában. Említhetem az amerikai—szovjet szembenállást vagy akár a világ befolyási övezetekre bomlását, még akkor is, ha a hatalmi szférák léte ideig-óráig stabilizáló tényező volt a nemzetközi politikában. Sokan szerették volna, hogy a világ alakuljon sokpólusúvá, de ez nem következett be. Az ún. „el nem kötelezett" országok iparkodtak függetleníteni magukat a nagyhatalmaktól, úgy léptek színre, mint valamiféle semleges, harmadik erő. De ez az országcsoport túlságosan heterogén és túlságosan is megosztott a belviszályok következtében ahhoz, hogy az új világszerkezet kristályosodási folyamata indulhatott volna ki belőle.

A modern világ szerkezeti bajai az alapoknál kezdődnek, amelyek elavultak, nem megfelelőek. Az elkorhadt alapokon nyugvó nemzetközi rendszer szuverén nemzeti államok konglomerátuma. Ezeknek az államoknak az együttélését formalizált szabályok volnának hivatva biztosítani, a baj csak az, hogy még a tetszetős szabályokat sem tartják tiszteletben. Kivétel nélkül valamennyi ország, akár szocialista, akár liberális a rendszere, akár tekintélyuralmi, akár demokratikus, akár teokratikus a kormányformája, féltékenyen őrködik önnön szuverenitása fölött. Ámde manapság szinte nincs is a nemzeti szuverenitás elvénél nagyobb akadály, amely az emberiség egyetemes boldogulásának állna az útjában. A világhírű angol történetíró, Arnold J. Toynbee állapította meg néhány esztendeje, hogy a szuverenitást „legfőbb vallásukká emelték az emberek. Moloch-szerű főistenük oltárán készek föláldozni gyermekeik, önmaguk, embertársaik életét, ha egy hagyományos háború nukleáris háborúvá fokozódik."

Vessünk csak egy pillantást a nemzetállamra, amely felségterületének korlátlan ura. A feudalizmusból való kiemelkedés eszközeként termelte ki ezt az államtípust Európa, s a harmincéves háborúnak véget vető 1648. évi westfáliai békével öltött jogi

formát. Az európai földrészt akkortájt jobbára még erdők borították, az összeköttetést biztosító eszközök még nem léteztek. Csak kevesen utaztak és azok is rendszerint gyalogszerrel. Mindössze a kevés számú kiváltságos engedhette meg magának, hogy lovon járjon vagy kocsiba szálljon. Nem sokan tudtak olvasni, s ha naplemente után támadt kedve közülük valakinek az olvasáshoz, olajmécses pislogó lángjánál kellett vakoskodnia. Mindez régen a múlté, kivéve a területi szuverenitás kultikus tiszteletét. S legyen bármennyire meglepő, az űrkutatás és atomenergia korában még mindig a régmúlt időknek eme relikviája a világ politikai szervezetének funkcionális egysége, bár hátrányos következményei szemmel láthatók, mégis egyre nagyobb hangsúlyt kap, és senki nem emeli föl a szavát ellene.

A második világháború előtt körülbelül hatvanra rúgott a nemzeti államok száma, közülük néhány kiterjedt gyarmatbirodalommal rendelkezett. Ma 160-nál is többen vannak, s 155-en tagjai az Egyesült Nemzeteknek. A nemzeti határok előre-hátra tolódtak, folyvást változtak az elmúlt századokban. Olykor főurak óhaja szerint jelöltettek ki, máskor dinasztikus házasságok hozták a változást vagy titkos alkuk. Nem volt ritka eset az sem, hogy a gyarmatosító hatalmak érdekszféráit térképészeknek kellett megvonniok és ilyenkor szabadon csaponghatott a képzelet. Nincs ország, legyen az nagy vagy kicsi, patinás vagy ifjú, egy- vagy soknemzetiségű, amely határait ne nyilvánította volna szentnek és sérthetetlennek, és ne őrködnék féltékenyen önnön szuverenitása fölött. Ebből a szempontból nincs különbség, hogy melyik mennyire hitelt érdemlő történeti, etnikai vagy földrajzi érvekkel igazolja létjogosultságát, no meg jogcímét területéhez.

A hatalmak ezekkel az olykor érzelgős, máskor képmutató magyarázatokkal rendszerint csak el akarták palástolni a hátborzongató és keserves valóságot, be akarták csapni a közvéleményt. A kis országoknak a gyakorlatban mindössze névleges az önállóságuk mind a szuperhatalmakkal és az erős országokkal, mind pedig a nemzetközi vállalkozásokkal szemben. S talán nem rugaszkodunk messze az igazságtól, ha megállapítjuk, hogy még az egyébként legliberálisabb államok sem hajlandóak egyenlő mértékkel mérni: ha valaminő történelmi véletlen folytán etnikai

kisebbséggel vagy szubkultúrával kénytelenek megosztani területüket, semmi esetre sem adják meg nekik ugyanazt az önállóságot és az önazonosulás lehetőségét, amit önmaguk számára megkövetelnek.

Minden bűnök közül a legszörnyűbbeket éppen az önállóság nevében követik el. Egy-egy nemzet kebelében súlyos elnyomást alkalmaznak, kisebbségeket üldöznek, de a nemzetek közössége nem hajlandó, nem akar közbelépni, hiszen a beavatkozás útját eltorlaszolja a szuverenitás tabuja. Az amerikaiak vietnami, s a szovjetek afganisztáni közbeavatkozása között nem is telt el túl sok idő. De e rövid korszakban is igen sok országot sanyargattak olykor a középkort is megszégyenítő kíméletlenséggel. Különféle belharcok zilálják szét, vagy egyik a másikkal sodródott összeütközésbe állítólagos sérelmek miatt vagy elképzelt jogok érvényesítéséért. Laosz, Kambodzsa, Malaysia, Indonézia, India, Pakisztán, Bangladesh, Irán, Irak, Timor, Etiópia, Szomália, Szudán, Uganda, Zimbabwe, Rhodézia, Mozambique, Angola, Csád, Nigéria, Nyugat-Szahara, Libanon, Ciprus, Észak-Írország, Chile, Argentína, Bolívia, Nicaragua, El-Salvador — a lista nem teljes, és az elkövetkező években valószínűleg tovább fog bővülni.

A szuverenitás rajongó tisztelete olyannyira belénk ivódott, hogy eszünkbe se jut eltöprengeni, ugyan micsoda képtelenségeket szül vagy minő tényleges érdekeket szolgál és hosszabb távra milyen nagy árat kell fizetni miatta. Ám dőljünk hátra és nézzünk kicsit körül a világban, észre fogjuk venni, a földrészek hogyan trancsírozódnak kicsiny államokra, és miként próbálják szétaprítani a világtengereket, rájuk is kiterjesztve területi követeléseiket. És ha látjuk, hogy a szuverenitás haszonélvezői mit ki nem találnak az emberi család szétvagdosásának igazolása és szertetördeltségének állandósítása végett, bizony joggal szorul el az ember szíve.

Mi okozza vajon ezt az értelmetlen megosztottságot? Például a gigantomániás militarizmus, mely évről évre körülbelül hat százalékát falja föl mindannak, amit az ember a maga munkájával létrehoz. Itt van azután a diplomácia és a propaganda; mindkettőnek folyvást bővül a hatóköre és a világnak egyre nagyobb részére borítja rá hálóját. Hadd kérdezzem és kérdőjelezzem

meg, hogy egyáltalán van-e hasznuk? Hiszen a rádióból, a televízióból és a sajtóból szinte mindenki megtudhatja, hogy mi történik; a telefon, a távíró, a távgépíró, a légiforgalom behálózza az egész földtekét, fölötte a műholdak tucatjai keringenek és a hírlapírók mindenről tudatnak, ami akár a legcsekélyebb érdeklődésre tart számot. Talán eme szuperstruktúrák jóvoltából átalakul a közízlés, s a közvélemény észreveszi, mennyire felszínes és ugyanakkor milyen költséges dolgokért bolondult, midőn katonai bemutatók, parádék, felségjelek látványában vagy harsonák szavában lelt gyönyörűséget, vagy izgalomba jött titkos alapok, hátborzongató kémhistóriák okán. Létük értelme iránt senkiben sem maradhat kétség: valamennyi az uralkodó osztályok érdekeit szolgálta.

A világrend alapköve csak azért lehet a területi szuverenitás, és ez utóbbinak a cselvetéseihez azért kapcsolódhatnak példátlan előjogok, mert ez is, az is úgy kell a hatalmon lévőknek, akár a levegő, amit belélegeznek. Az önálló állam az ő királyságuk. Pompája, szóvirágai, önzése éppúgy ízlésük szerint való, miként az állami struktúrák és szuperstruktúrák. A szuverén jogok érvényesítésével saját helyzetüket erősítik, hol a haza és a hagyományok nevében, hol a haza és a forradalom nevében, másszor meg egyéb jelképekre hivatkozva. Az állam szinte korlátlan eszköz a hatalmasok kezében, módot ad nekik, hogy lélektanilag és politikailag befolyásolják a polgárokat, agymosásban részesítsék őket, felkorbácsolják bennük a nacionalizmus vagy sovinizmus szenvedélyét. Csakis ez az oka, hogy a hivatalos körök a legkonzervatívabb országtól a leghaladóbbig mindenütt egyöntetűen szembefordulnak azokkal, akik ki merik mondani a lázító igazságot, megfogalmazván, hogy a szuverén államhoz ragaszkodni nemcsak veszedelmes, de indokolhatatlan és szerfölött nevetséges is a mai modern korban.

Az emberiség sokszorosan megadta az árát, hogy görcsösen kapaszkodik ebbe a kafkai politikai szervezeti formába. Háborúkat volt kénytelen viselni eme ortodoxiája miatt, összeütközésekbe keveredett — két világháború vérzivatarán kellett átgázolnia miatta. De az ár békeidőben sem kevésbé borsos. Gondoljunk csak azokra a támogatásokra, amelyekben versenyképtelen állami iparvállalatokat részesítenek, gondoljunk a védővámos elzár-

kózásra, a gazdasági és szellemi autarkia-törekvésekre, a nacionalizmus mérgével átitatott közoktatásra vagy akár arra, hogyan próbálnak vakságot színlelni a világ dolgaival kapcsolatban. A mértéket nem ismerő versengés az önző államokat arra készteti, hogy csaljanak, meghamisítsák a történelmet, kényük-kedvük szerint befolyásolják a sajtót, dajkamesékkel bolondítsák a népet és elfogadtassák vele legfőbb jóként az „államérdeket", amely egyébként többnyire csak arra szolgál, hogy elrejtse a ki nem mondható szándékokat. Ez mind megmérgezi a nemzetközi légkört. A földkerekség lakóit képmutatókká változtatja, rákényszeríti őket, hogy féligazságok hálójába gabalyodjanak, eltorzítja jellemüket és kiöli belőlük az érzéket a valóság iránt.

Az égboltra félelmes és sorsdöntő kihívások kontúrjai rajzolódnak föl, s ilyen időkben tűrhetetlen, hogy az emberiség etikai és politikai árnyékzónába tévedjen. Azok a nemzetek, amelyek tehetetlenül állnak szemben önnön problémáikkal, már érzékelik e helyzet kínos következményeit. A bizonyság az a politikai bénultság, amely jó néhány országra rátelepedett. Említhetjük Lengyelország, Törökország, Irán példáját. Ennek a dermedtségnek szinte annyi a mértéke és megnyilvánulási formája, ahány országot érint. És még véletlenül se feledjük ki a felsorolásból Olaszországot. A kór, amely más európai országokat is kínoz, sőt jó néhányat utolért a fejlődők közül is, járványszerűen látszik terjedni. A politikai bénultság a nemzeti államokról már átterjedt nemzetközi térre is. Ilyen értelemben sem túlzás tehát megkockáztatni azt az állítást, hogy a nemzeti államok rendszere hasonlít a közismert klinikai lóhoz, rajta megfigyelhető minden elkorcsosulás, minden betegség, minden visszásság, ami a tagországok bármelyikére jellemző.

Alighanem ezzel magyarázható, hogy a sok kínban fogant és 1980 novemberében munkához látott madridi konferencia jószerivel csak az időt pocsékolta. Azért hívták össze, hogy az európai biztonságról és együttműködésről Helsinkiben és Belgrádban tartott konferenciákon elkezdett munkát folytassa és eredménnyel befejezze. A résztvevők valószínűleg azonban csak abban tudnak majd megegyezni, hogy érdemben nem tudnak megegyezni. Vagy itt vannak azok a tárgyalások, amelyek az ún. „világproblémák" tárgyában indultak az ENSZ-ben. Ezek szin-

tén arról tanúskodnak, hogy a nemzetközi rendszer sajnos nem hatékony és sem a lényeget illetően, sem az egyes részletekről pillanatnyilag nincs mód megegyezni. Az volt a terv, hogy a tárgyalásokon megállapodnak a „harmadik fejlesztési évtized" stratégiájában. Köztudott, hogy az első két évtizedre szóló fejlesztési stratégia papíron maradt, jószerivel kudarcba fulladt. Az eddigi tapasztalatok alapján a 80-as évekkel kapcsolatban sem igen táplálhatunk vérmes reményeket. Amikor e sorokat írom, már hosszas előkészítő konzultációsorozat és több hónapos „bemelegítés" van mögöttünk, de még az ügyrend és napirend kérdésében sem sikerült mind ez idáig egyezségre jutni.

Ismerjük be, hogy a világ jelen formájában szerkezetileg és politikailag egyszerűen kormányozhatatlan. A dolgok mai állása mellett teljességgel lehetetlen létrehozni a „világgazdaság új rendjét." Arra még kevésbé van mód, hogy „méltányos és működőképes" rendet teremtsünk, aminőről álmodozni szokás. Mao elnök szavaival élve a „nagy zűrzavar" az, ami földtekénk fölött uralkodik.

Egy lényeges kérdés vár megoldásra. Egyfelől itt vannak a befelé forduló nemzeti államok, másrészt korunk legfőbb parancsa, hogy az emberiség ügyeit világméretekben megfelelően intézzék. E kettő között ellentmondás feszül, s ezt az ellentmondást kell mindenekelőtt megszüntetni. Legyünk persze annyira reálisak, hogy belássuk: semmi értelme támadni a szuverenitás elvét, amennyiben nem tudunk mit javasolni helyette. Arról persze tudunk, hogy sok helyen foglalkoznak a témával, próbálják kigondolni a világpolitika új szervezeti modelljét, de minden ilyen tervezés hosszadalmas, sok időt kíván. A fokozatosságra kell tehát berendezkednünk. Nekem az a véleményem, hogy most a legsürgősebb és legfontosabb teendő a kormányozhatatlanság fő okait megszüntetni, lényeges strukturális átalakítás mellőzésével kormányozhatóvá tenni a világrendszert, azért, hogy sikert érjünk el, mert akkor nagyobb lesz a mozgásszabadságunk és akkor jobb feltételek között tehetjük meg a további lépéseket.

A világra jellemző politikai zűrzavar két okára és két következményére hívnám föl a figyelmet: az egyik a kelet—nyugati feszültség, a másik az észak—déli nagy egyenlőtlenség. Erre a

keresztre van fölfeszítve az emberiség. Már az is jelentős előrelépés lenne, ha rádöbbennénk, hogy változatlanul hagyva a dolgokat, képtelenség irányt szabni a világnak és a katasztrófa előbbutóbb bekövetkezik.

Tudjuk valamennyien, hogy a kelet—nyugati feszültség két tábor szembenállásában nyilvánul meg, a Szovjetuniót és az európai szocialista országokat tömörítő Varsói Szerződés néz farkasszemet az Atlanti Szövetséggel, melynek az Egyesült Államok a vezető ereje. Egyelőre ne foglalkozzunk a Távol-Kelet óriásaival, Kínával és Japánnal, behozásuk a képbe mit sem változtatna mondandóm lényegén.

A kelet—nyugati feszültség szuverén államok vetélkedésén alapszik, illetve osztályokén, nem pedig népek között. Az egyszerű néposztályok nagyon szeretnék, ha a feszültség megszűnnék és a belőle fakadó veszedelmeknek ne lennének kiszolgáltatva többé, s ezért akár még számottevő áldozatra is készek. Nem is nagyon értik, hogy kormányaik álláspontja miért olyan, amilyen, és hogy mi értelmük az ellenségeskedő intrikáknak, manővereknek. A legfőbb következtetés, amelyet levonhatunk, úgy hangzik, hogy amíg a Kelet és a Nyugat szemben áll egymással, amíg a szuperhatalmak és szövetségeseik, valamint híveik mással sem foglalkoznak, csak az ellenfél lépéseinek keresztülhúzásával, addig az emberiség igazi haladására nincsen remény. Ha pedig netán valakinek kételyei volnának e tekintetben, az vegye szemügyre 1980—81 eseményeit.

De ne engedjük félrevezetni magunkat az észak—déli kapcsolatok természetét illetően sem. Amióta csak figyelemmel kísérjük a gazdagok és szegények viszonyát, azt kell látnunk, hogy a szakadék mélyül, s — amint erről előzőleg már volt szó — a különbségek drámaian nőnek. Mind ez ideig hasztalan születtek e tárgyban ENSZ-határozatok, nem jártak eredménnyel a fejlődő országok erőfeszítései és nem vezetett célra egyes fejlett országok segélypolitikája sem. Valószínűleg azért nem, mert a szakadás strukturális jellegű és a mélyben gyökerezik, vagyis az észak és dél közti alapvető aszimmetria idézte elő, s pontosan ez az aszimmetria a felelős minden tényleges haladás lefékeződéséért.

A részarányosság hiányát szemlélteti rajzunk, mely jól mutat-

A kibillent egyensúlyú földteke

Északon maroknyi technológiai-gazdasági óriás, Délen több mint száz technológiai-gazdasági törpe vagy közepes ország

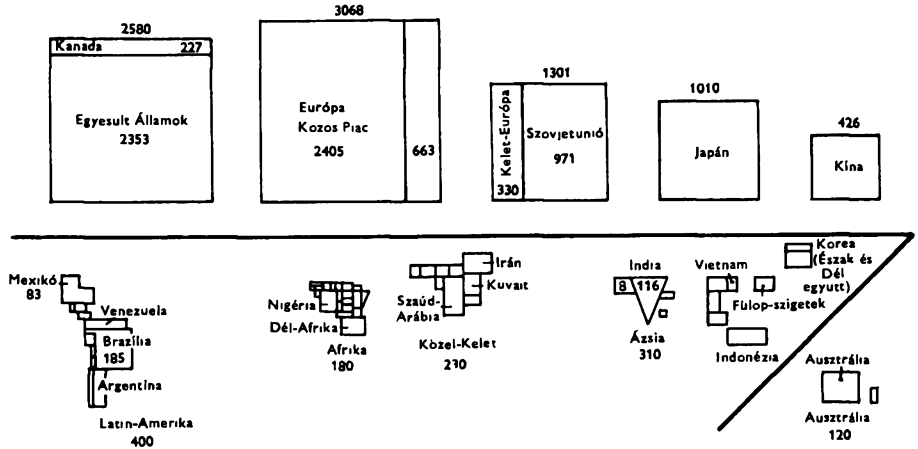

GNP milliárd dollárban (Világbank, 1977; OECD, 1979)

Forrás: Maurice Guernier-nek a Római Klub számára készült tanulmánya alapján (1980. decemberi)

ja, hogy északon óriásokkal van dolgunk, viszont délen olyan nemzetekkel, amelyeknek igencsak korlátozott a gazdasági és politikai hatalmuk, nem túl magas a technológiai színvonaluk. Északon négy technológiai-gazdasági kolosszus helyezkedik el, mindegyik az óriások logikája szerint jár el, elég nagyok és elég hatalmasok, hogy ne szoruljanak rá másokra és önerejükből fejlődjenek. Észak-Amerikáról (Egyesült Államok és Kanada), Nyugat-Európáról (lényegileg a kibővített Európai Közösség), a Szovjetunióról és szövetségeseiről (a Bulgáriából, Csehszlovákiából, Magyarországból, Lengyelországból, NDK-ból, Romániából és a Szovjetunióból álló KGST), valamint Japánról van szó. Ezek a csoportok jelentősen különböznek egymástól, de az egyes csoportokat közös nevezőre hozza az a körülmény, hogy bizonyos alapkérdésekben érdekük és magatartásuk megközelítően azonos. A négyes listát hovatovább egy ötödikkel egészíthetjük ki. Kína hamarosan egyike lesz az óriásoknak, sőt talán idővel az első helyre rukkol majd előre.

Délen összesen körülbelül százhúsz országot számlálhatunk össze. Némelyikükben óriási tömegű ember él, de technológiailag korlátozott képességű mind, gazdasági erejüket tekintve pedig közepesek keverednek gyengékkel, sőt parányiakkal is. Gazdasági szempontból Brazília és India áll közülük az élen. Ámde nemzeti összterméküK alig több, mint Spanyolországé és szembeszökően kevesebb Olaszországénál. Holott Spanyolország és Olaszország Nyugat-Európában sereghajtónak tekinthető. A GNP-t persze hiba volna fetisizálni, de valamit azért mégis megmutat. A mi esetünkben azt feltétlenül, hogy a fejlett országok és a harmadik világ között milyen kiáltó strukturális szakadék tátong.

A harmadik világ riasztó nehézségeknek néz elébe az elkövetkező pár esztendőben. A kilátásokat Maurice Guernier világítja meg éles reflektorfénnyel a Római Klub megbízásából írt jelentésében.* Más tényezőket is számításba vesz, nem csupán a népességrobbanást. Rámutat például arra, hogy a harmadik világ országainak jó része a trópusi zónában fekszik, s a forró égövi

* Maurice Guernier: *Tiers-Monde: Trois Quarts du Monde*. Paris: Dunod, 1980

körülmények nagyon kedvezőtlenül befolyásolják a mezőgazdálkodást. Említi, hogy ezekben az országokban kevés a szakember, nincs elegendő jól képzett vezető, a társadalom szerkezete hátráltatja a technológia fejlődését. Szóvá teszi, hogy még a legnagyobb körültekintéssel kimért nemzetközi segély is torzulásokat okoz a gazdaságban, s hogy a világkereskedelem szabadságának jelszavával a leghatalmasabb nemzetek szabják a törvényt. A fejlődő országok egyidejűleg kénytelenek felvenni a küzdelmet valamennyi megnevezett probléma ellen. És akármit is tesznek, ritka kivételeket leszámítva, ebben a küzdelemben mindig ők maradnak alul.

Sikerre egyetlen esetben nyílnék kilátás. Afrika, Latin-Amerika és Ázsia országainak össze kellene fogniok, egységesen kellene tevékenykedniök. Mert az kevés, hogy alkalmilag egyeztetik álláspontjukat, mielőtt tárgyalóasztalhoz ülnek, vagy egységesen szavaznak az ENSZ-ben. Ma a legnagyobb rákfene, hogy Európától „elkapták" a nacionalista fertőzést, őket is hatalmába kerítette a nemzeti önzés és szűkkeblűség mételye. Az érzelmi töltésű hazaszeretet a gyarmatosítás ellen folytatott felszabadító harcok idején éppúgy mozgosító erő volt a harmadik világban, akárcsak azokban az időkben, midőn önállóságukat kiharcolva politikailag meg kellett szerveződniök. Mára azonban a túlfűtött nacionalizmus súlyos tehertétellé lett, akadály, valahányszor politikailag próbálnak szervezkedni vagy koalíciót iparkodnak létrehozni, hogy közösen valósítsák meg azokat a célokat, amelyeket elérni egyenként kicsik és erőtlenek. A mikronacionalizmusok számlájára írható, hogy viszonylag autonóm társadalmi és gazdasági fejlesztésre képtelenek és nem tudnak az egyenlő fél helyzetéből tárgyalni északkal.

A témára még visszatérek. Gondolatmenetemet most hadd zárom egy nagyon egyszerű tétel megfogalmazásával. Nehéz és döntő korszak hajnalához érkeztünk, s hogy jövőnk legyen, nagy erőfeszítéseket kell tennünk. Egyelőre azonban divatjukat múlt politikai elgondolások és túlélt intézmények kötnek gúzsba, bénítanak meg bennünket, s az eredményes cselekvést meggátolja, hogy Kelet és Nyugat, Észak és Dél nem érintkezik és nem tud szót érteni egymással. Ilyen körülmények között elkerülhetetlenek a politikai és katonai összeütközések. A ma élő nemzedék

kötelessége, hogy a holtpontról kimozduljon, még mielőtt késő lenne, s megkönnyítse a földkerekség több milliárdnyi lakójának, hogy kormányozható és békés világközösségbe szervezze magát.

Hanyatlásunk gyökerei

Láttuk hanyatlásunk okait, megállapítottuk, hogy mind nagyon komoly, s nem hunyhatunk szemet ama tény láttán, hogy az emberiség lejtőre jutott és csúszik lefelé a katasztrófa irányában. Azt senki megmondani nem tudja, hol, mikor és hogyan kezdődik a katasztrófa és milyen méretű lesz, de azt világosan kell látni, hogy ha el akarjuk kerülni, akkor nem elegendő felületi kezeléssel próbálkozni vagy megelégedni azzal, hogy itt-ott valamit toldozunk-foldozunk ezen vagy azon.

Az emberiségnek útirányát kell megváltoztatnia, ennél kevesebbel nem érhetjük be. A hátralévő fejezetekben erről lesz szó. De már most szeretném aláhúzni, hogy teljes fordulat nélkülünk, emberek nélkül el nem képzelhető, így hát az emberi tényező az, amit tüzetes elemzésnek kell alávetnünk. Már láttuk, hogy planétánk túlnépesedett, s volt szó arról is, hogy a szüntelenül növekvő népszaporulatnak, akárcsak a lavinának, szerencsétlenség jár a nyomában. Megsokszorozza gondjainkat, hogy az uralkodó osztályok mindenütt a világon vaknak tettetik magukat, és sem a túlszaporodás tényét, sem az általa előidézett nehézségeket nem hajlandók észrevenni. A problémaérzékenység hiányát semmi jobban nem bizonyítja, mint azoknak a felszólalásoknak a jó része, amelyek az 1974. évi bukaresti ENSZ Világnépesedési Konferencián elhangzottak. Még beszélni is csak a legutóbbi egy-két esztendőben kezdtünk a népesedési gondjainkról, de bár nyilatkozataink őszintébbek, mint előzőleg, azért a félénkség és határozatlanság a jellemzőjük. Arról nem is szólva, hogy valahányszor politikusok és szakértők leülnek a népesedésről tárgyalni, az egész témát pusztán a számszerűségre szűkítik.

Ám gondoljuk meg, mi is az ember? Rendszerint azt mondják, hogy biológiai organizmus, gazdasági egység és legfőképpen fogyasztó. Eközben minden figyelmet anyagi követeléseire összpontosítanak, illetve azt fürkészik, hogy nem készül-e lázadni, nem tervez-e valamit a soron következő választásra, nem épít-e barrikádot, ha úgy érzi, hogy nem kapja meg, amit kíván. Pedig vannak az embernek kulturális és lelki szükségletei is, vannak ilyen természetű vágyai és reményei, ámde miután ezek nemigen szoktak felbolydulást, zűrzavart okozni, többnyire senki nem figyel rájuk. Mondhatnám azt is, hogy az embert problémák okozójának tekintik, nem pedig a problémák potenciális megoldójának. Egyszóval, a népesedés kérdésének minőségi vonatkozásai azok, amelyek helyet követelnek maguknak a képben, s amikor a közoktatásról vagy a szakképzésről vitatkozunk, még ha némileg békaperspektívából is, de azért ilyenkor mégis az emberi kvalitás gondolata tolul előtérbe.

Napjaink társadalmának látómezejéből szinte minden egyéb kiszorul, ami nem az anyagi célkitűzésekkel függ össze. Az embereket ebből következőleg főleg arra tanítják meg, hogyan állítsanak elő bizonyos javakat. Az iskolázást és a szakemberképzést is ennek a szempontnak rendelik alá. Viszont alig fordítunk időt, hogy megtanítsuk az embereket felelősen élni, összhangot teremteni életük és a mai világ valósága között. Nem adunk segítséget nekik, hogy fejlesszék személyiségüket, kiteljesítsék képességeiket. Másként kifejezve ugyanezt, a népesedéspolitika megfogalmazásakor éppen a legfőbb dologról feledkezünk meg, vagyis az emberi minőségről, az embernek ama tulajdonságáról, hogy válaszolni képes a legváratlanabb kihívásra és élni tud a legszokatlanabb lehetőséggel is.

Márpedig az ember nagy kalandja szemszögéből semmi nem olyan fontos, mint az emberi minőség. Akár valamely falu, akár egy nemzet, egy régió vagy a földkerekség sorsát latolgatjuk, ez a helyzet. Az emberi kultúra tette naggyá az antik Görögországot és szerzett dicsőséget a klasszikus kor Rómájának, ez állt a hátterében az iszlám tudományos és államszervezési sikereinek, ez ösztökélte Spanyolországot, hogy hódítsa meg Amerikát és a brit birodalom is belőle sarjadt. Vagy nézzük akár Japánt, népének legjobb tulajdonságai tették azzá, ami, s hogy valamely város

kellemes-e vagy elviselhetetlen, virágzik-e vagy rothad, ugyancsak attól függ, hogy miféle népek lakják. Még egy család boldogsága is azon áll vagy bukik, hogy tagjai milyenek. Végül is, bolygónk sorsát szintén ez határozza meg, vagyis rajtunk múlik, hogy a béke ver-e tanyát földtekénken vagy leöldössük egymást mind egy szálig, midőn öt- vagy hatmilliárdnyian kellene hogy megférjünk egymással.

Nyilvánvaló, hogy másmilyen tulajdonságokra volt szükség annak idején, amikor a tét az volt, hogy társaink fölött arassunk diadalt, hogy létrehozzunk valaminő civilizációt vagy úrrá legyünk gondjainkon és megint másmilyenekre ma. A népek napjainkban eltérő kulturális, társadalmi és politikai miliőben élnek, s belőlük mint különféle színű kövekből rakódik össze az emberiség mozaikképe. Minden helyzetre másként és másként kell reagálni, ám mégiscsak léteznie kell valaminő közös nevezőnek, amely a tulajdonságok sokféleségének mintegy az esszenciája. Körülbelül ez az, amit emberi minőségnek nevezhetünk.

Embernek lenni a szó teljes értelmében sosem volt könnyű. Eleinte annyit jelentett, hogy az egyén rendelkezett bizonyos készségekkel és képességekkel, valamint néminemű ügyességgel. S ahogy egyre fejlettebb társadalmakat alkotott, úgy finomodtak eme tulajdonságai. Utóbb a munka egyre összetettebb lett, s hogy elvégezhesse, szakértelemre és a korábbiaknál kifinomultabb képességekre kellett szert tennie. Enélkül nem tudott volna megbirkózni a nehézségekkel, de a kínálkozó alkalmakat sem használhatta volna ki. Embernek lenni ma még nemesebb hivatás, nevelést igényel és egészen magasrendű képességeket. Az emberi fejlődés ilyen magaslatára még nem jutottunk föl, bármi legyen is a helyzetünk. Ha azokhoz a követelményekhez mérjük magunkat, amelyeket a kor támaszt velünk szemben, ha tulajdonságainkat a betöltendő szerepkörünkhöz viszonyítjuk, legföljebb azt mondhatjuk, hogy bizony középszerűek vagyunk mi emberek. Ezért is nem tudunk mit kezdeni a látszólag megoldhatatlan problémákkal.

Az igazság az, hogy a mai ember bizonyos irányú tehetségét és képességeit növeszti, tökéletesíti, másokat viszont elhanyagol. Valamennyiünkben egyidejűleg két kultúra lakozik tehát, de csak egyiknek vagyunk megszállottjai. Kibillentünk egyensú-

lyunkból, összezavarodtunk, következetlenekké váltunk cselekedeteinkben, akárcsak azok, akiknél tudathasadást diagnosztizálnak. Hatalmunk és bővülő tudományos ismereteink éppúgy elszakadtak egymástól, mint ahogy ellentmondásba került technikai jártasságunk, eszköztárunk, gépparkunk, hipermodern felszereltségünk, a hírközlésnek, a termelésnek és a pusztításnak a rendszere azzal, hogy korszerűtlen a felfogásunk a biztonság, a szuverenitás, a gazdasági növekedés, sőt a jövendő mineműsége tekintetében, továbbá azzal, hogy divatjukat múlták intézményeink is. Ősi tabukat és totemeket tisztelünk, babonás szokásoknak és szertartásoknak hódolunk, s abban reménykedünk, hogy ha hozzájuk fohászkodunk, akkor lesz igazság, lesz fejlődés vagy demokrácia.

Megraboltuk a természetet, elorozván tőle az atomhasítás titkát, ámde ezt a tudást jobbára úgy kamatoztatjuk, hogy futószalagon bombát állítunk elő. Kiderítettük egy sor betegségről, hogyan gyógyíthatók és az átlagéletkort kétszeresére nyújtottuk. Csak éppen annak nem jöttünk a nyitjára, hogyan szabályozhatnók saját fajtánk „újratermelődését". Példátlan mennyiségben állítjuk elő a legkülönbözőbb termékeket, ámde míg egyes tájak bőségben fulladoznak, mások a bibliai hét szűk esztendő nyomorúságától és ínségétől senyvednek. Miután bekebeleztük a földet, nekikezdtünk a világűr meghódításának, viszont igazán még azt sem tudjuk, hogyan intézzük a dolgokat saját bolygónkon.

Az egyensúlyhiány és az ellentmondások gyökérzete bennünk magunkban van, és igen mélyen ágyazódott belénk. Magunk alatt vágjuk a fát azzal, amit nap nap után szinte öntudatlanul teszünk, bukásunkat készítvén elő ily módon. A homo sapiens már nem a régi, már nem az, aminek rendszerint képzeljük. Allegorikus rajzunk ezt a gondolatot kívánja alátámasztani.

Felül arányos termetű alak látható, mely tökéletesen illik a természeti környezetbe. Leonardo ábrázolta az embert és világát ekként. Alatta áll a modern idők embere, eltorzítottan és megnyomorítottan egy szeszélyesen átalakított keretben. S ahogy az idő múlik, a torzulat — alaké és kereté — egyre erőteljesebb. Ahogy növekszik hatalmunk és vele büszkeségünk, úgy válik mind valószínűbbé és mind fájdalmasabbá bukásunk.

Mint mondottam, minden baj alfája és ómegája mi magunk

A Homo Sapiens eltorzulása

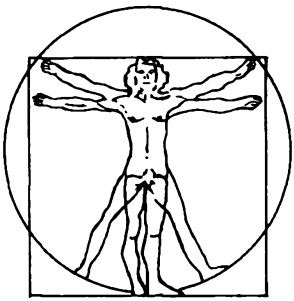

Leonardo da Vinci a római atléta alakját vette mintául és két szabályos geometriai ábrába, körbe. valamint négyzetbe illeszthetőnek ábrázolta az embert.

A szabálytalan keretben torz figura helyezkedhet csak el. Ámde a valóság sokkal szabálytalanabb, sokkal deformáltabb, mint amilyennek rajzunk ábrázolja.

Forrás: Robert Giudicci, *La Societa Impazzita*, Rizzoli, Milan (1980)

vagyunk. S ha ez így van, akkor rajtunk áll az is, hogy helyreállítsuk megbillent belső egyensúlyunkat és visszahozzuk a harmóniát a világegyetem ember lakta csücskébe. Senki és semmi mástól nem függ, csak tőlünk, hogy helyesen gondolkozva és helyesen cselekedve munkánkból hasznunk származzék, ne pedig kár és pusztulás.

A probléma bennünk van, nem a környező világban. Éppen ezért megoldani is mi vagyunk hivatottak, nekünk kell meglelni az utakat és a módokat, hogy földtekénken boldogulhassunk.

II. RÉSZ
EGYENES ÉS KESKENY ÖSVÉNY AZ ÚJJÁSZÜLETÉSHEZ

A sorsdöntő évtized

A Római Klub elindítja a vitát

A Római Klubról szólva el kell ismerni, hogy 1968-ban, azaz megalakulása pillanatában világosan látta azoknak a problémáknak a körvonalait, amelyek a tudás és a hatalom magaslatára emelkedett emberiség jövőjét beárnyékolták. A klub nyilvánosságnak szánt első üzenetéről már tettem említést. A növekedés határai címmel 1972-ben közzétett szöveg az akkori adatokból merítve és mindenki számára érthető logikával vette célba az ipari társadalom közhelyeit, rámutatván, hogy a minden áron való és egyre növekvő költségekkel járó gazdasági növekedés nem lehet öncél. A növekedés erőltetése végzetes összeütközésbe kergeti a társadalmat a saját korlátaiba és korlátozottságába bezárt természeti és emberi rendszerekkel. Leleplezni az anyagi növekedés mítoszát és kesztyűt dobni a fogyasztás elvét valló társadalom arcába bátor tett volt. A könyv meg is kapta a magáét, eretneknek, botrányosnak bélyegezték, heves bírálatok és tiltakozások kereszttüzébe került. Ettől függetlenül azonban az a figyelmeztetés, amelyet tartalmazott, nagyon is szükséges és jótékonyan időszerű volt.

Ma már alig akad valaki, aki a 60-as években olyannyira divatos „növekedés, tekintet nélkül mindenre" elvnek a pártját merné fogni. 1979-ben még a konzervatív beállítottságú, mellesleg közgazdász Valery Giscard d'Estaing, francia köztársasági elnök is így nyilatkozott: „Mindig az volt az érzésem, hogy a fogyasztói társadalom sem Franciaországhoz nem illik, sem a franciákhoz. Jórészt letarolja tengerpartjainkat, hegységeinket,

városainkat, pusztává teszi életmódunkat, kultúránkat s roppant nagy rombolást okoz. Úgy gondolom, hogy amire mi törekszünk, vagyis a mértékkel élő társadalom — inkább való Franciaországnak."*

A Római Klub erről a témáról, valamint a már említett világproblematikáról kezdeményezett vitát, belekapcsolva mindazokat a szempontokat, amelyek az emberi alternatívákra vonatkoznak. A vita viharos gyorsasággal bontakozott ki, de ismertetésébe e helyt nem tudok belebocsátkozni. Hadd húzom alá viszont, hogy serkentőleg hatott magára a Római Klubra, mely egyremásra tette közzé jelentéseit. Valamennyi a klub fő célkitűzését kívánta elősegíteni, vagyis azt, hogy állítsuk meg és fordítsuk vissza a hanyatlás tendenciáját emberi dolgainkban. Olvasóim tájékoztatására mellékelem kiadványaink címlistáját.

Könyvek százai, tanulmányok ezrei követték ezeket a legkülönbözőbb nyelveken, s aligha akadt közöttük akárcsak egy is, amelyet ne a mi kiadványaink ösztönöztek volna vagy ne hozzájuk kapcsolódtak volna.

Az eddigiekben felsorakoztatott érvek szintén ugyanezt a célt kívánták előmozdítani. Sok mindenről ejtettünk szót, de alighanem az volt a leglényegesebb felismerésünk, hogy a ma élő nemzedékek elveszítették az egész iránti érzéküket. S bárhonnét vizsgáljuk a dolgot, az áttekintés hiánya fájdalmas veszteség, kétségtelen visszaesés — kiváltképpen most, midőn éppen az a jellemző, hogy az al- és főrendszerek, régi és új rendszerek kitágulnak és egyúttal egymásba ékelődnek, összefonódnak, létrehozván egy rendkívül sokrétű, világléptékű hatalmas metaszisztémát. Ez pedig lényegileg egységesíti az emberiséget, akár akarja, akár nem. A korszerű politikai cselekvésnek ilyen körülmények között nem lehet más kiindulópontja, csak az, hogy érzékeli bolygónk és a világegyetem új harmóniáját, mely minden bölcselet és minden vallás jellemzője, és amelyre a tudomány öröktől fogva törekedett. Ezt az érzést kell meggyökereztetni és kibontakoztatni napjaink társadalmában.

Vegyük például korunk alapproblémáit: az arab—izraeli konfliktust, Európa, Latin-Amerika vagy Japán fejlődésének tényle-

* Az idézet a Paris-Match 1979 szeptemberi számából való.

A Római Klub számára készült jelentések

Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jorgen Randers, William W. Behrens, *The Limits to Growth*. Universe Books, New York — New American Library, New York, 1972.

Mihajlo D. Mesarovic — Eduard Pestel, *Mankind at the Turning Point*. E. P. Dutton, New York — New American Library, New York, 1974.

Jan Tinbergen (szerk.), *Reshaping the International Order*. E. P. Dutton, New York — New American Library, New York, 1976.

Dennis Gabor — Umberto Colombo, *Beyond the Age of Waste*. Pergamon Press, New York, 1978.

Ervin Laszlo, *Goals for Mankind*. E. P. Dutton, New York — New American Library, New York, 1978.

Thierry de Montbrial, *Energy: The Countdown*. Pergamon Press, New York, 1979.

James W. Botkin, Mahdi Elmandjra, Mircea Malitza, *No Limits to Learning*. Pergamon Press, New York, 1979.

Maurice Guernier, *Tiers-Monde: Trois Quarts du Monde*. Dunod, Paris, 1980.

Orio Giarini, *Dialogue on Wealth and Welfare*. Pergamon Press, New York, 1980.

Bohdan Hawrylyshyn, *Road Maps to the Future*. Pergamon Press, Oxford, 1980.

Kiegészítő kötetek

Aurelio Peccei, *The Chasm Ahead.* Macmillan Publishing Co., New York, 1969.

Dennis L. Meadows — Donella H. Meadows (szerk.), *Toward Global Equilibrium.* Wright-Allen Press, Inc., Cambridge, Massachusetts, 1973.

Aurelio Peccei, *Quale Futuro?* Mondadori, Milan, 1974.

Aurelio Peccei, *The Human Quality.* Pergamon Press, New York, 1977.

Ervin Laszlo, *The Inner Limits of Mankind.* Pergamon Press, Oxford, England, 1978.

Alexander King, *The State of the Planet.* Pergamon International Library, Oxford, England, 1980.

ges alternatíváit, a nemzeti célokat, amelyeket — tekintet nélkül arra, hogy milyen a kormánya — az Egyesült Államok állít maga elé. De említhetném akár az ifjúság nevelését is, mármint azt, hogy e téren mi lenne a legcélravezetőbb. A dolognak az a lényege, hogy valamennyit a világ társadalompolitikai fejlődésének dinamikus összefüggésébe kell helyeznünk. Látnunk kell továbbá azt is, hogy leküzdeni az éhínséget, elejét venni a polgári személyek körében vészesen terjedő erőszakcselekményeknek, megszüntetni a terrorizmust, a repülőgéprablásokat, gátat vetni a kábítószer-fogyasztásnak csak úgy lehet, ha abból indulunk ki, hogy mindezek azért léteznek, mert zűrzavar uralkodik a világ-

ban és a társadalomban, s a világközösség és a nemzeti közösségek működése diszfunkcionális. Az imént felsorolt jelenségek a tágabb problematika részei, s megoldani is csak úgy lehetséges őket, ha a rendet általában helyreállítjuk. Emberi világunk bajai összebogozódtak, egy gombolyaggá tekeredtek, éppen ezért az ember létállapota a maga teljességében szorul tüzetes vizsgálatra. Ez, és csak ez a mai jelenvalóság és a jövendő fejlődésének kulcsa.

Megbocsáthatatlan hibát követünk el tehát, ha az emberi lényről szólván, vagyis problémáinak gyökérzetét, reményeink forrását felkutatni kívánván, kizárólag közvetlen vagy anyagi szükségletekről beszélnénk és nem látnánk túl a politikai és társadalmi élet szűkös korlátain. II. János Pál pápa, hivatalának teljes tekintélyével ismételten beszélt erről. Hogy példát is hozzak, 1980 júniusában az UNESCO konferenciáján szólalt fel, s kijelentette: „Van egy fundamentális dimenzió, amely képes alapjaiban megrendíteni az egész emberi világot, de egyben arra is képes, hogy egyént és közösséget megszabadítson az őket veszélyeztető egzisztenciális fenyegetettségtől. Ez a fundamentális dimenzió nem más, mint az ember, az ember a maga teljességében, aki egyidejűleg foglalata materiális és spirituális értékeknek." Sajátos ötvözet az emberi személyiség, szükségletek és törekvések vegyülete, s hogy megértsük, meg kell kérdeznünk, vajon mennyire tudja kielégíteni szükségleteit és törekvéseit, miközben megvalósítja önmagát, valamint azzal a kétellyel is szembe kell néznünk, hogy az emberi fajta nem szaporodott-e el túlságosan, nem vagyunk-e máris többen, mint amennyien természetes képességeinket ki tudjuk élni. Ez utóbbi kérdést illetően mindazzal, amit eleddig elmondtam, valószínűleg nem nagyon sikerült eloszlatnom az olvasóimban élő bizonytalanságot.

A Római Klub tisztában volt azzal, hogy az emberiség kóros állapotát pontosan diagnosztizálni és a megfelelő terápiát előírni csak úgy lehet, ha gondolkodásunkban a teljesség szemléletét, az „egészlátást" helyreállítjuk. Részben a mi erőfeszítéseinknek is köszönhető, hogy e tekintetben sikerült valamelyest előbbre jutni. Ma már van valami sejtésünk arról például, hogy milyen természetű nehézségekkel állunk szemben. Megkezdtük a gaz-

daság összekapcsolását az ökológiával, a nemzetbiztonságét a társadalmi problémákkal, felismertük, hogy az energiaválság korábbi politikai hibáinkkal függ össze és azt is, hogy ha a földteke egymástól távoli tájain történik valami, azért van összefüggés közöttük.

A Római Klub azt is észrevette, hogy a ma élő nemzedékek a technológia diadalmenete láttán el vannak telve önmagukkal, éppen ezért hívta föl a figyelmet arra, hogy — miként már utaltam rá — elengedhetetlenül szükséges ismét kifejleszteni a felelősségtudatot. Ezen a ponton álljunk meg egy pillanatra.

Egy ideje azt látjuk, hogy az új helyzet parancsára és a társadalom félresiklásainak kiigazítása végett egész sor szervezet létesül, az ügyek iránt érdeklődést tanúsító személyek önkéntes egyesületeket alapítanak, s e szervezetek vagy egyesületek tevékenységében egyike a legfőbb indítékoknak a felelősségérzet. Egész légiónyi csoport alakult a legkülönbözőbb területeken és a legeltérőbb célokból. Közéjük sorolhatjuk a békemozgalmakat, a nemzeti felszabadító törekvések támogatóit, a nők jogainak szószólóit, valamint azokat, akik a születésszabályozás követelését írták föl zászlóikra. Szerveződtek azután egyletek a kisebbségek védelmében, vagy az emberi jogok, a szabadságjogok megóvása végett. Csoportképző eszme az is, hogy „tegyük emberszabásúvá a technológiát" és humanizáljuk a munkát. Kezet fogtak szociális gondozók és közéleti személyek, hogy előmozdítsák a társadalmi változásokat, ugyanígy tettek a természetvédők és az állatbarátok, a fogyasztói érdekek védelmezői, sőt azok is, akik az erőszakmentes tiltakozásnak az apostolai vagy lelkiismereti okokból vonják ki magukat bizonyos tevékenységekből. Rendszerint kis létszámú csoportokról van szó, de időről időre számottevő tömeget tudnak maguk mellé állítani, férfiakat és nőket, ifjakat és véneket, akik mind készek sikraszállni a köz javáért és akik minden egyébnél fontosabbnak tartják erkölcsi elkötelezettségüket.

Sajátos népi összefogást képviselnek, amolyan lehetséges vagy valóságos hadsereget, melynek nagyjából ugyanaz a rendeltetése, mint az élő szervezet biológiai ellenanyagaié: megtámadni és legyűrni a betegség kórokozóit. Mi egyébről is tanúskodnék e sporadikusan alakult, ösztönös mozgalmak, egyletek és csopor-

tok sokasága, ha nem társadalmaink életképességéről, s ez a szemmel látható vitalitás az ellenpontja napjaink válságának. Egy szép napon talán eljutunk oda, hogy összpontosítjuk, egyesítjük ma még nem egységes erőfeszítéseinket és valamennyit egyetlen cél szolgálatába állítjuk.

E rövid kitérő után hadd kanyarodom vissza a Római Klub célrendszeréhez. A klub tevékenységének indítékai között fontos helyet foglal el, hogy fajtánk öntudatát felébressze. Egy nagyon ősi és ösztönéletünk mélyáramából előtörő erő ez, az élővilág ősforrása, mely azonban visszafojtódott a saját magunk teremtette mesterséges és védett környezet hatására. Azután civilizációnk két elvont termékének szüntelen harca következtében még mélyebbre temetődött. Gondolok az ún. nemzeti, illetve osztálytudatra és a kettő küzdelmére. A szuverenitás mítosza táptalaja lett az előbbinek, amint ezt volt már alkalmunk látni. Az utóbbinak, vagyis az osztálytudatnak az ipari társadalmak a szülői, egészen pontosan az, hogy az elnyomott osztályok síkraszálltak a kiáltó társadalmi igazságtalanságok megszüntetéséért. Az osztálytudat újabb időkben újjáéledt, glóbusz mértékűvé transzponálódott és abban a követelésben nyilvánul meg, hogy teremtődjék új, a korábbinál igazságosabb világgazdasági rend. Ez az áttételeződött, internacionalizált osztálytudat fűti az Arnold Toynbee által „külső proletariátusnak" nevezett tömegek harcát, melyet a gazdag országok általi kizsákmányolásuk ellen folytatnak.

A fajtaöntudatot most egész sor új körülmény élesztgeti. Egyrészt az a felismerés, hogy feltámadóban van a hagyományos nemzeti érzés, de rögtön torz formát is öltvén, súlyos nemzetközi összetűzéseknek válik a táptalajává. Másrészt, az osztályharc egyre költségesebb és egyre kevesebb a haszna. Még a kirekesztettek is felmérik, hogy az osztályrészükül jutó társadalmi és gazdasági igazságtalanságokon kívül fejük fölött lebeg egy félelmetes apokalipszis Damoklész kardja, s ha lesújt a világra, ők lesznek a legelső áldozatok. Amennyiben a közös veszélyt és bizonyos érdekek egybeesését felfogják, akkor a politikai és társadalmi választóvonalakat áthidaló szolidaritás előnyeit is látni fogják, s akkor könnyebben éled föl a fajtaöntudat. Erre pedig

nagyon nagy szükség van egy olyan pillanatban, midőn az emberiségnek válaszolnia kell a jövő kihívására.

A további haladás alapjai tehát már le vannak rakva. A Római Klub mégis arra törekszik, hogy a téma vitája kiszélesedjék. Azon túl, hogy hangsúlyozza az univerzális látásmód nélkülözhetetlenségét, az emberi fejlődés távlatát és problematikáját állítja előtérbe. Összes teendői közül ennek szenteli a legtöbb energiát, és ennek tulajdonítja a legnagyobb fontosságot. A kézzelfogható jelek azt mutatják, hogy a helyzet minden tekintetben folytonosan és gyorsuló ütemben romlik, az emberi tényező viszont jó irányban látszik alakulni. Mintha már kezdenénk túljutni az anyagiak iránti mértéktelen rajongás, majd a rá következő fatalisztikus feldühítettség fázisán, s megvilágosodóban van az emberek előtt, hogy az emberiség: minden nemzet, minden egyén előmenetele a leglényegesebb. Erről a pontról már el lehet indulni, ki lehet bontakoztatni a pozitív tartalmú fejlődést. Lassan, de biztosan tudatára ébredünk, hogy a valóság milyen meghökkentő, s noha sodródunk az árral, iparkodunk úgy kormányozni magunkat, hogy ne nyeljen el az örvény. Cselekedeteinkben az vezérel minket egyre inkább és reményünket is abba vetjük, hogy ha együttműködünk, képesek vagyunk sorsunkat kedvező mederbe terelni.

A nyolcvanas évek küszöbén itt tart az emberiség. Telve vagyunk aggodalommal, felkészültségünk nem tökéletes, de az már földereng előttünk, hogy helyzetünkön változtatnunk kell. Most minden azon áll vagy bukik, hogy fel tudjuk-e mérni, milyen a valóság és hogy intelligenciánkat, valamint jártasságunkat maradéktalanul ki tudjuk-e majd fejteni.

Az emberiség utolsó esélye?

Induljunk ki abból, hogy mennyi mindent tudunk. Tudjuk például, hogy a jövőt képtelenség előre látni, de igenis lehetséges bizonyos határok között és nagy vonalakban befolyásolni oly módon, hogy modelleket készítünk, újításokat vezetünk be és a

jövő felé mutató dolgokat csinálunk. Azt is tudjuk, hogy a mából kibontani a jövőt lényeges és életfontosságú lenne, de nem utolsósorban azért nehéz vállalkozás, mert embermilliók közös erőfeszítését követeli meg. A mai viszonyok alapján megtervezni a jövőt ugyanakkor kétes dolog, mert hiszen nem látjuk előre a későbbi nehézségeket. De hogy a ma kitapintható trendeket ismerve ilyenekre számíthatunk, az bizonyos. Mindebből következőleg jól eszünkbe kell vésnünk, hogy a legfontosabb a szóban forgó állapotokon javítani és a lehető leggyorsabban módosítani a trendeken.

A legnagyszerűbb újítás abból áll, ha megtanulunk olyan helyzetet teremteni, amelyben az emberi tevékenységek és magatartások összessége holnapra a jelenleginél jóval kedvezőbb állapotokat hozna létre. Azt is tudjuk, hogy ennek kulturális változásnak kell lennie. Más fajok esetében a genetikai fejlődésnek az a menete, hogy környezetük megváltozásához utólag alkalmazkodnak biológiailag, s az életben maradás ténye bizonyítja, hogy kiállták ezt a próbatételt. Az ember kulturális fejlődése viszont előzetes alkalmazkodásból áll, enélkül képtelenek lennénk életben maradni a változások sokadalmában, amelyeket egyébként jórészt mi magunk idézünk elő.

Újra és újra kérdéseket teszünk föl magunknak, s ezek jórészt megválaszolatlanul maradnak, mert fő céljuk az, hogy gondolkodásra késztessenek bennünket. Most eljött azonban annak az ideje, hogy föltegyük a végső kérdést, mely így hangzik: a jövő érdekében kinek mit kell tennie és mikor?

Hogy ki az, akinek cselekednie kell, a tekintetben nincs semmi kétség. Az emberi faj kulturális fejlődése csak akkor lesz hatékony, ha kivétel nélkül mindenkire kiterjed. Tegyük sietve hozzá, hogy persze a terhek nem egyenlően oszlanak meg, mint ahogy befolyásolni sem mindenki képes a jövőbe mutató alternatívákat. A társadalmi piramis aljára szorult nyomorúságos csoportoknak még csak az sem adatik meg, hogy a jövőről, a saját jövőjükről gondolkodhassanak, így azután sokat tőlük a jövő szempontjából nem várhatunk. Ők azok, akiknek a holnapját mások határozzák meg, mondhatni: a jövő akarat nélküli rabszolgái, foglyai ők. Már szóltam arról, hogy ez a helyzet mennyire tarthatatlan politikailag. Legsürgetőbb feladataink egyike te-

hát, hogy számunkra, a társadalom peremére szorult emberi lények számára lehetőséget teremtsünk valamiképpen részt vehetni a jövő alakításában.

A társadalmi piramis csúcsán elhelyezkedő osztályok, rétegek ezzel szemben döntéseikkel megszabják a jövendő események menetét, és nekik a katonai kaszt, továbbá a tudósok, közgazdák, valamint más értelmiségiek rétege ad tanácsokat, inti óvatosságra vagy bátorítja őket, ha szükséges. A dolgok alakításában ezeknek a bizonyíthatóan szűk látókörű hivatalnokoknak fontos szerep jut, mondhatni, hogy ők a jövő hályogkovácsai. Hiszen nem tanúsítottak előrelátást napjaink valóságának formálásában, ám annál nagyobb a hozzá nem értésük, s még csak sejtésük sem volt előzetesen arról, hogy korunk milyen nyavalyáknak esik áldozatul, így megelőzésükről sem gondoskodtak. Jórészt tehát az ő bűnük, hogy a társadalom lejtőre került, az emberiség pedig a hanyatlás útjára. Ma sem másmilyenek a döntéshozók, így ma is fennáll az a veszély, hogy az emberiség jövőt illető reményeiben mélységesen csalatkozik. A döntéshozók nem tanultak semmit, nem látnak tovább az orruknál, s ugyanabban a mederben terelgetik az eseményeket, amelyikben eddig. Következésképpen, legelsősorban e potentátok és nagyvezérek gondolkodásmódjában és tevékenységében kellene drámai változásnak végbemennie.

Mi a feltétele annak, hogy a társadalom „krémje" kulturálisan előrelépjen, a mélységben lakozó formátlan tömeg pedig rehabilitáltassék? Mindenekelőtt az, hogy az átlagpolgár felértékelődjék. Hiszen a jövő igazi kovácsa az emberiség maga. A társadalom fejlődésének váltói csak akkor állítódnak a megfelelő irányba, ha az emberek a maguk összességükben felemelkednek, ha tudatosul bennük, hogy létállapotunkat új alapokra kell helyezni és hogy mindezért őrájuk hárul a legfőbb felelősség. A válságok terhéből az egyszerű emberek sokkal nagyobb részt cipelnek, mint az uralkodó osztályok, éppen ezért a reformok szükségét is ők érzik a leginkább. Pontosan tudják, hogy megújulás nélkül nincs és nem lehetséges sem nagyobb egyenlőség, sem több biztonság, sem szilárdabb béke. Náluknál senki sem érdekeltebb abban, hogy a társadalom alapvető elvei ismét visszahelyeztessenek jogaikba. Készek akár személyesen is átalakítani önmagukat,

kulturálisan felnőni ahhoz a küldetéshez, hogy megnyitni új horizontokat kell. Megvan bennük a hajlam, hogy a dolgok mélyére hatoljanak, hogy higgyenek, hogy tökéletesedjenek és hogy elvégezzék, ami a dolguk. Nem hiányzik belőlük a szükséges erő, hogy megújuljanak. Egyszóval, ők az új kultúra eleven forrása, a holnap reménysége.

A jövővel kapcsolatos problémákból következik, hogy az embereknek mindenütt és minden szinten el kell kötelezniök magukat és a főszerepet kell vállalniok. Létfontossága van annak, hogy az egyszerű emberek teljesítsék, amit teljesíteniök kell. Ami az elitet illeti, fontos hivatás vár rá, mint élcsapatra, mint motorikus erőre, mint úttörőre. De ne feledjük, hogy az elit vissza is élhet élcsapatjellegével. Gondoljuk meg, hány zsarnokot termelt ki a történelem, s ma is mennyi sok diktatórikus rendszer létezik. Ha tudósok egy csoportja egy kellően fel nem készített társadalmat drámai felfedezésekkel szembesít, a hatás katasztrofális és jóvátehetetlen lehet. S már egy maroknyi egyén is képes rá, hogy reánk szabadítsa a világvégét. Megakadályozni, hogy rossz döntések szülessenek vagy hibás tettekre kerüljön sor, csak körültekintő és éber polgárok képesek, s csak ők írhatják meg egy olyan jövő forgatókönyvét, amelyben lehet majd élni. Arról szintén ne feledkezzünk meg, hogy egy olyan rendszerben, amelyben minden mindennel összefügg és amelyben a műveltség emelkedik, a mobilitás erősödik, az informáltság nő, az érintkezések sűrűsödnek — a hatalmi struktúra sem maradhat változatlan. Már csak azért sem, mert az egyszerű emberek ráébrednek saját felelősségükre és erőteljesebben óhajtják hallatni hangjukat. El kell sajátítaniok ennélfogva a kormányzás és az önkormányzat művészetét.

A fentebb megfogalmazott kérdés második része arra vonatkozott, hogy mit kell tenni. Varázsformula, előre elkészített csodaterv a jövőre nincs, s ezt jó, ha tudjuk. Terápiai előírást nem kapunk senkitől, s vezérfonalat sem. Arra is hasztalan számítunk, hogy laboratóriumban kikísérletezünk valamit, amit aztán egy az egyben alkalmazni lehet a való életben, mégpedig az egész glóbuszra szóló érvénnyel. Mindent újra kell kitalálni, beleértve még a módszereket is. A jövő előkészítésének ez az egyedül célravezető módja.

Már utaltam rá, hogy legelőször is azt kell megérteni, milyen változások mennek végbe napjainkban az ember környezetében. Ez a kiindulópont. Azután legyünk meggyőződve arról is, hogy a jövő igenis megtervezhető. Ha ebben nem hiszünk mélységesen és hitünk nem értelmünkből fakad, akkor eleve kudarcra van ítélve minden próbálkozásunk.

A volt francia elnököt, Giscard d'Estaing-t idézem ismét: „A világ boldogtalan, mert nem tudja, merre menjen, vagy ha netán az a kényszerképzete támad, hogy tudja, egykettőre rájön, hogy a legjobb úton van a katasztrófa felé." Hétéves elnöki ciklusának kezdetekor nyilatkozta ezt, s diagnózisa találó volt. Abban viszont nem volt igaza, hogy ne lenne kiút a jelenlegi helyzetből. S nem volt igaza abban sem, hogy a teljes kilátástalanság sugalmazásával kimondhatatlanul is azokat igazolta, akik a társadalmi bajok iránt teljes vakságot tanúsítanak. Jómagam ennek pontosan az ellenkezőjét szeretném elérni könyvemmel, azon túl, hogy gondolkozásra akarom késztetni olvasóimat, észérvekkel próbálok meggyőzni mindenkit, hogy igenis van megoldás, még akkor is, ha kiötleni sem könnyű, hát még a gyakorlatban megvalósítani milyen nehéz. A hatvanas évek eufóriáját a tudás és a hatalom táplálta bennünk. A tudás és hatalom aduját ma is a kezünkben szorongatjuk, sőt ez ma erősebb tromf, mint korábban bármikor. A tudás és a hatalom tekintélyes, ám némiképpen elegyes örökség, mely gyorsan, de egyúttal egyenlőtlenül szaporodik. Úgy sáfárkodunk vele, hogy nem vagyunk eléggé megfontoltak, hogy gondatlanság és pazarlás jellemzi magatartásunkat. Sokkal értelmesebben, sokkal átgondoltabban kellene és lehetne is élnünk mindkettővel. Más szavakkal úgy fogalmazhatnék, hogy tudásunkat és az előrejutás eszköztárát hasznosítsuk legalább az optimálist megközelítő módon, ha az optimális felhasználás túlzott kívánalom lenne is, ne pedig úgy, ahogyan manapság tesszük: szinte a lehető legrosszabbul.

Teljesen nyilvánvaló, hogy különböző területeken milliónyi a tennivalónk. Hogy pontosan mi, azt azon a szinten kellene eldönteni, ahol a cselekvés tere nyílik. Ha helyi ügyről van szó, akkor helyi szinten határozandók meg a teendők, ha nemzeti ügyről, akkor nemzeti szinten. De ezenközben figyelemmel kell lenni az általánosabb regionális vagy globális követelményekre

is. Hamarosan rátérek, hogy a nemzeti léptékű cselekvéskor mire kell ügyelni. Hadd bocsátok előre azonban két megjegyzést.

Az egyik a megközelítési módra vonatkozik. Régi igazság, hogy igen fontos, mi az, amit vizsgálunk, de nem kevésbé fontos, hogy milyen nézőpontból vizsgálódunk. Ha a világhelyzetet csak bizonyos szempontból szemléljük, miközben jó néhány egyéb szempontot figyelmen kívül hagyunk, akkor óhatatlanul beszűkül vagy eltorzul a látásmódunk. Ez esetben jó néhány összefüggés rejtve marad előttünk és a távoli horizont elködösül. Pontosan ez a bajunk most. A problémákat régi beidegzettségű szempontok szerint értelmezzük és próbáljuk elintézni. Mindig nemzeti érdeket, gazdasági fejlődést, energiaellátottságot, katonai erőegyensúlyt tartunk szem előtt. Ez a sztereotip megközelítés óhatatlanul oda vezet, hogy ítéleteink súlyosan hibásak. A modern társadalom problémái azonban olyannyira összetettek, hogy valóságos mivoltukban csak akkor mutatkoznak meg, ha minden szempontból vizsgálatnak vetjük alá azokat. Én ennek a megközelítési módnak vagyok a híve, ezt ajánlom alkalmazásra mindenkinek.

A második megjegyzésem egy olyan tételre vonatkozik, amelyet gyakran emlegetnek. Arra gondolok, hogy közkeletű vélekedés szerint tudjuk, mit kellene tenni, csak éppen a politikai akarat nincs meg, hogy amit kellene, azt meg is cselekedjük. Mint rögtön rátérek, van ebben az állításban némi igazság. De azért szeretném azt is leszögezni, hogy az esetek nagy részében nem egyéb ez kényelmes kibúvónál. Előfordul, hogy önmagukban nagyszerű tervekből, programokból, elképzelésekből nem lesz semmi. Nem azért, mert a politikai akarat nincs meg hozzájuk, hanem azért, mert vagy a szükséges újítói elszántság hiányzik, vagy az alapok nem fektetődnek le, a feltételek nem teremtődnek meg. Eredményesen megoldani valamit csak úgy lehet, ha a mai társadalmak alapzatát megkérdőjelezzük. Erre viszont rendszerint nem vagyunk hajlandók, sőt még csak beszélni sem szeretünk róla. Szemérmességünk számos oka közül egyet említenék e helyt. Azt tudniillik, hogy a nemzeti szuverenitás dogmáját kellene elvetni vagy legalábbis ortodox felfogását módosítani. Ámde mindkét esetben oda lyukadnánk ki, hogy féltve őrzött előjogokat tennénk ezzel kockára.

Nézzük ezek után, mi a teendő. Mindössze a leglényegesebb és legáltalánosabb szempontokat említeném, amelyeknek cselekvésünket vezérelniök kell. Politikai és kulturális alapkövetelményekről van szó, nélkülük, teljesítésük nélkül nincs organikus, koherens világközösség, nincs felelősségteljes együttműködés, amely a jövőre irányulna.

Ezek az alapkövetelmények külön-külön is rendkívül sokrétűek és ezenkívül szorosan egybekapcsolódnak. Három címszó alá foglalhatók, s egymásutániságuk egyben fontossági sorrendjüket is mutatja:

— Globális politikák és stratégiák alkalmazása.
— A világ kormányozható állapotba hozatala.
— Megtanulni a világ kormányzását, aminek előfeltétele, hogy megtanuljuk önkormányzásunkat.

Heroikus erőfeszítésre, nagy elszántságra és arra van szükség, hogy az emberiség önmagát győzze le lelkileg, mert különben a hármas követelménybe foglalt és még soha nem volt létviszonyok nem teremthetők meg. Nem titkolhatjuk tovább önmagunk elől, hogy miközben hitünk szerint a diadalok diadala felé törtettünk, valójában botrányos állapotokat alakítottunk ki. Elveket és feltételezéseket kell feladnunk, amelyeket pedig eddigi gyakorlatunkban glória övezett, érvényteleníteni kell azt a magatartást, amelyet eleddig az előrehaladás egyedüli zálogának tekintettünk, ama szokásainkkal egyetemben, melyeknek jómódunkat és kényelmünket tulajdonítjuk. Ami a bölcsesség pillérének számított a konvencionális felfogásban, túl kell tenni magunkat azon is. Legyünk őszinték önmagunkkal szemben és lássuk magunkat végre olyanoknak, amilyenek tényleg vagyunk. Úgy kell eljárnunk, hogy legyen hitele annak, amit teszünk. Szigorral vonjuk kérdőre jelenünket, vizsgáljuk kíméletlenül, s amikor a jövőről gondolkozunk, merjünk szembenézni minden rendű és rangú nehézséggel, illetve veszéllyel. Más módot el sem tudok képzelni, hogy világosan és becsületesen megjelölhetők legyenek a lehetséges gyógymódok.

Láttuk, hogy ki az, aki cselekedni köteles, s beszéltünk arról, hogy mi a teendő. Hátravan az alapkérdés ama részének megválaszolása, amely az időtényezőre vonatkozik. Vagyis, mikor válik időszerűvé, hogy az emberiség a döntő cselekvésre elszánja ma-

gát. A felelet részemről nem lehet kétséges. Az események kérlelhetetlenül kényszerítőek. Akármilyen hosszadalmas a megújulás folyamata, bármennyire nehezen oszlatható el a félelem és bizalmatlanság, melyeket a változás vagy megújítás hív életre, az általam körvonalazott teendők elvégzésével tovább már nem várhatunk. A Föld elnevezésű űrhajón helyre kell állítani a rendet, mielőtt a dolgok teljesen kicsúsznának a kezünk közül.

Nagyszabású feladatunk teljesítéséhez nincs sok időnk. De hát mégis, mennyi? Talán a század végéig van haladékunk? Nézetem szerint ez a két évtized sem áll már a rendelkezésünkre. Sorsdöntőnek a nyolcvanas évtized ígérkezik. És nagyon valószínű, hogy a nyolcvanas évek első felében jórészt el is dől az emberiség jövője hosszú-hosszú időre.

Egy sajátos türelmi időt kaptunk, néhány olyan évet, amikor fajtánk maga határozhatja meg, hogy veszedelmes helyzetéből kitör-e vagy sem. Szinte egyszeri, soha vissza nem térő alkalom ez számunkra, hogy a spirál leszálló ágában megálljt parancsolhassunk és visszafordulhassunk a bukás végzetes útjáról.

Globális politikák és stratégiák

A jelenlegi válságból való kiemelkedés első feltétele, hogy az emberiség globális érdekeihez igazodó politikát és stratégiát alkalmazzunk. Ne feledjük, hogy mindaddig, amíg a társadalmak szuverén államokba szerveződnek, az emberi tevékenységet nemzeti szinten kell szabályozni. Ámde több mint 150 nemzet önző és egyedi érdekeit megfelelőképpen és konstruktív módon összehangolni szinte lehetetlenség. Minden ország megy a saját feje után, „szent" céljaitól vezérelteti magát, s nem sokat törődik a többiekkel, még ha tevékenységével keresztezi is azok érdekeit.

Azt is látnunk kell, hogy a földteke politikai építményének alapegységét alkotó nemzeti államot egyik percről a másikra nem lehet megváltoztatni. A feladat tehát abból áll, hogy a nemzeti államot megfelelő irányba fejlesszük és tegyük olyanná, hogy a jövőbeli világstruktúrába pontosan illeszkedve beépíthető le-

gyen. A józan ész is azt diktálja, hogy ne indítsunk frontális támadást ellene, amíg gondosan elő nem készülünk rá. Bármennyire szeretnénk is elérni célunkat, a kapkodó, megfontolatlan lépésektől ajánlatos megtartóztatni magunkat.

Mindenekelőtt fel kellene ébreszteni a népekben a világméretű szolidaritás nélkülözhetetlenségének a tudatát. Ehhez mások és önmagunk nevelésére, az eszmék és vélekedések szabad áramlására volna szükség. Az általam is használt érveket kellene részleteikben kimunkálni, kritikailag megrostálni, módosítani, ha indokolt, és közkinccsé tenni. A közvéleménytől csak abban az esetben várhatjuk el, hogy a politika alapvető megváltoztatását elfogadja és főként támogassa, ha előzőleg sikerült felismertetni vele, hogy planétánk valóságát mi is jellemzi. A tényállás megismertetése sokkal célravezetőbb, mint az a módszer, hogy az emberek fejét előítéletekkel tömjük tele, amelyekről egykettőre kiderül, hogy nincs valóságtartalmuk. Az embereket meg lehet győzni arról, hogy ami jó a világnak, az jó általában a nemzeteknek és jó a saját nemzetünknek is.

A nemzetállam szuverenitásába vetett meggyőződést kell lélektanilag gyengíteni. Ezzel párhuzamosan a legerősebb nemzetek jó példával járhatnának elöl és lemondhatnának szuverenitásuk bizonyos ismérveiről. De még ha az ilyen kezdemények elmaradnak is, egészen gyakorlatias módon lehet erősíteni a globális társadalmi rendet, amely a természeti ökoszisztéma és a technikai metaszisztéma mellett a harmadik glóbusz léptékű nagyrendszer. Máris létezik egész sor nemzetközi egyezmény, amelyek nem közvetlenül és nem kizárólag nemzeti érdekeket védelmeznek, hanem sokkal inkább egyetemes célokat szolgálnak. Az ilyen egyezményeket, illetve rendszerüket lehetne szaporítani, erősíteni.

Jó módszer a regionális összefogások szorgalmazása — erről még lesz mondandóm —, további önkéntes tömörülések elősegítése, melyekben közös célok érdekében nemzetek meghatározott köre fog össze egymással. Ennek a témának önálló könyvet szenteltem *The Human Quality* címmel.* E helyt csupán arra szorít-

* Aurelio Peccei: *The Human Quality*. Oxford: Pergamon International Library, 1977

kozom, hogy az új nemzetközi struktúrák mellett felhozható érvekből említek néhányat, aláhúzván, hogy mi szól e struktúrák mellett, amelyek ha egyszer kialakultak, szinte öntörvényűen fejtik ki jótékony hatásukat. Például kedvező változásokat idéznek elő a nemzetközi magatartásban, a nemzetközi jogban, a világközvéleményben, s mindegyik pontosan azt a fajta mélyreható átalakulást mozdítja elő, amelyről az előbbiekben szóltam. Ebből a szempontból tanulságos megnézni, hogy mi történt az ENSZ-ben.

Általános vélemény, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete elefantiázisban szenved, túlbürokratizált és túlpolitizált, s végeredményben működése nem eléggé hatékony. Ennek ellenére megállapítható, hogy a világproblémákra leginkább az ENSZ irányítja rá a figyelmet, sokkalta nagyobb mértékig, mint bármely egyéb testület. Szuverén államokat foglal magában, mégis képesnek bizonyult arra, hogy a nemzeti államok érdekeinek szűkkeblű védelmezőivel szembeszálljon. Ezt az eredményt elsősorban az ENSZ által szervezett nemzetközi konferenciáknak köszönhetjük. E konferenciák listáját mellékelem.

A legkülönbözőbb földrészekről összegyülekezett ezernyi ember kapott jóvoltukból lehetőséget, hogy elmondja véleményét. De talán nem is önmagukban a konferenciák a fontosak, még kevésbé az ott elhangzott beszédek, melyek elsősorban a távoli haza hallgatóságához szóltak, sem nem a sok tízezer oldalra rúgó dokumentumok, amelyeket néhány hivatalos személyen kívül aligha vesz kézbe bárki más. Mindezeknél sokkalta nagyobb jelentőséget tulajdonítok e konferenciák atmoszférájának, még pontosabban annak a körülménynek, hogy e konferenciák előtérbe állítottak jó néhányat a legsúlyosabb és legsürgetőbb globális problémák közül. Rádöbbentették a világközvéleményt, hogy nem elegendő csak azt meglátni, ami már a szemünket kiszúrja, hanem messzebbre kell tekinteni. Végül azt is megértették vele, hogy a globális problémák csak közös erővel gyűrhetők le, és hogy megoldásukat nem szabad tovább halogatni. Az ENSZ konferenciái az első lépést jelentették ezen az úton.

Egész sor új elgondolásra van szükség, enélkül sem a megfelelő tervek vagy programok nem készíthetők el, sem a szükséges eszközök és intézmények nem hozhatók létre. Az ENSZ szerve-

A legfontosabb világkonferenciák az ENSZ szervezésében

1972 — ENSZ-konferencia az emberi környezetről, Stockholm

1974 — ENSZ Világnépesedési konferencia, Bukarest

1975 — Az UNIDO (ENSZ Ipari Fejlesztési Szervezet) második általános konferenciája, Lima

1976 — ENSZ Településügyi Konferencia, Vancouver

1977 — Apartheid-ellenes Világkonferencia, Lagos

1978 — Világkonferencia a Fajgyűlölet és Fajüldözés ellen, Genf

1979 — Tudományos és technológiai fejlesztési ENSZ-konferencia, Bécs

1980 — Világkonferencia az ENSZ által meghirdetett nők évtizede tárgyában, Koppenhága

zetei csakúgy, mint a kormányoktól független egyletek, társaságok ontják a javaslatokat, amelyeknek egy része jól használható, más részük kevésbé jól. A legtöbb új elgondolással persze azok az egyletek vagy társaságok állnak elő, amelyeket a társadalom antitestjeinek neveztem. S ha az indítványokat egyszer elkezdik megvalósítani a gyakorlatban, akkor egyre merészebb ötletek születnek és kerülnek alkalmazásra. Csupán két javaslatot emelnék ki a sok közül. Mindkettőt olyan munkacsoportok dolgozták ki, amelyek különböző nemzetiségű független magánszemélyekből állnak, s mindkettőnek az észak—déli viszony a tágabb témája. Azért íródtak, és a javaslatok is azért fogalmazódtak, hogy elősegítsék a mainál tisztességesebb és kielégítőbb világrendszer kiépítését.

Az összekapcsolódó javaslatok első csoportját az a jelentés foglalja magába, amely 1976-ban készült a Római Klub égisze alatt a világhírű Jan Tinbergen holland közgazdász irányításával. Címe: *Reshaping the International Order* (A nemzetközi rend újjáformálása), de többnyire úgy szokták említeni, hogy „RIO-jelentés". A témák tág körét tárgyalja és egész sor előterjesztést tesz arra nézve, miként lehetne a világban fellelhető egyenlőtlenségeket fokozatosan csökkenteni, illetve hogyan biztosíthatnánk „tisztes életet és szerény jólétet az egész emberiség számára". A dokumentum nem fél kimondani, hogy olyan célkitűzést állít a világ elé, amelyet csak hosszas, szívós és sokrétű erőfeszítéssel lehet megvalósítani. Az ajánlásokból három „csomag" készült további megvitatásra.

— A javaslatok egy része arra vonatkozik, hogyan lehetne csökkenteni a jövedelem-elosztásban és a gazdasági lehetőségekben világméretekben fennálló kiáltó egyenlőtlenségeket.

— A javaslatok második csoportja a világgazdasági rendszer kiegyensúlyozott növekedését kívánja előmozdítani.

— A javaslatok utolsó csoportja a világméretű tervezés alapjait próbálja lerakni.

A második dokumentum 1980 februárjában került nyilvánosságra *Észak—Dél: Az életbenmaradás programja* címmel.* Egy

* Willy Brandt: *North—South: A Program for Survival.* Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1980

bizottság készítette az anyagot, s mivel Willy Brandt volt az elnöke, ezért a publikációt rendszerint a Brandt-bizottság jelentéseként szokás emlegetni. A szerzők csaknem kizárólag a gazdasági fejlődés kérdéseivel foglalkoznak. Emiatt azután érték olyan bírálatok a jelentést, hogy túlságosan egysíkú, hogy megfeledkezik az ökológiáról és az egyén szempontjairól. Ennek ellenére sokrétű és részletes javaslatokat tartalmaz, s jól felismerhető rajta a RIO-jelentés, valamint a téma legújabb irodalmának a hatása. Négy főcím alá foglalva körvonalazza az 1980—1985-re szóló sürgős teendőket:

— Az erőforrások nagyszabású átcsoportosítása a fejlődő országokban.

— A nemzetközi energiastratégia.

— A világ élelmezési programja.

— A világgazdasági rendszer átfogó reformjának kezdete.

A Brandt-bizottság jelentésében nézetem szerint az a legérdekesebb pont, hogy mozdítsuk ki a holtpontról, mégpedig politikai eszközökkel, az észak—déli kapcsolatokat. A szegény és gazdag országok, közös érdekeiket felismerve, aktív együttműködést kezdenek egymással. Szerepel a javaslatok között az is, hogy tartsanak egy vagy több észak—déli csúcstalálkozót. Az ilyenfajta magas szintű találkozó módot adna arra, hogy a keleti országcsoport vezetői is bekapcsolódjanak az észak—déli párbeszédbe. Amikor e sorokat írom, az első csúcstalálkozó időpontja már ki van tűzve. Eszerint 1981. október 22—23-án a mexikói Cancunban jönnek össze az érdekelt országok vezetői. Az északi országokból 10 állam- és kormányfő részvételére számítanak, a délieknél valamennyivel többre. Jose Lopez Portillo mexikói elnök és Bruno Kreisky osztrák kancellár vállalta az elnökséget és Pierre Elliot Trudeau kanadai miniszterelnök szintén fontos szerepet kíván játszani.

Az említett politikusok jelentik a garanciát, hogy Cancunban nagy erőfeszítések történnek majd és komolyan megpróbálkoznak a világot fenyegető válság elhárításával. A napirenden sok nehéz és bonyolult téma szerepel. Kell-e egyebet említeni, mint hogy tárgyalni kívánnak a nemzeti önzés megfékezéséről, valamint arról, milyen intézményi reformokat kellene megvalósíta-

ni, hogy a létező, illetve a létrehozandó nemzetközi szervezetek jobban összhangban legyenek a kor valóságával és megfeleljenek a mai idők követelményeinek.

Észak—déli csúcstalálkozót szervezni — kitűnő elgondolás, feltéve, hogy a résztvevők és közülük is a legbefolyásosabbak átérzik, mit vár tőlük a világ. A várakozásoknak természetesen csak akkor felelhetnek meg, ha az emberiség előtt álló alternatívákat és választási lehetőségeket gondosan tanulmányozzák, és ha partnerekként, nem pedig nemzeteik önös érdekeinek szószólóiként viselkednek majd, a partneri elfogulatlanságnak pedig az az ismérve, hogy ki-ki az egyetemes érdeket, a világméretű közjót tartja szem előtt és érte munkálkodik. Sőt, még ennél is többről van szó. Arról, hogy mindazok, akik a közjó szolgálatába szegődnek, ugyanebben a szellemben készítsétek elő a nemzetközi tanácskozásokat és erre nevelik a majdani tanácskozások előkészítőit, résztvevőit. Lélektanilag és politikailag egyaránt kellemetlen visszahatása lenne, ha a tervezett csúcstalálkozók nem hoznák meg a kívánt eredményt, és ha puszta rutinmegbeszélések szintjére süllyednének.

Ne is próbáljuk tagadni: a színtiszta, mezítelen igazság az, hogy az emberiség nem elégedett a vezetőivel. S erre minden oka megvan. Veszélyt szimatol és az az érzése, mint mikor az embernek közelgő vadállat forró lehelete csapja meg a tarkóját. Akár tartanak csúcsszintű találkozókat, akár nem, akár hoznak határozatokat az ENSZ-ben, akár nem, akár kötnek egyezségeket nemzetközi tárgyalásokon, akár nem, s függetlenül attól, hogy sok-e avagy kevés a retorikus elem ezekben, az embereket valamennyinél sokkal jobban érdekli, hogy hová, merre tart az emberiség. Elege van az érdemi kérdésekben megegyezni képtelen államférfiakból, belefáradt abba, hogy a nemzeti, nemzetközi hivatalok és hivatalnokok minden problémát és gondot különös tehetséggel söpörnek a szőnyeg alá, s torkig van azzal, hogy semmi lényeges ügyben nincs megoldás. Úgy érzi az emberiség, itt az idő, amikor a hatalmat birtoklóktól meg kell követelni, hogy vezetőkként járjanak el. Felhatalmazta őket, hogy legyenek a döntések hozói, s joggal várja el, ha nem is valamennyiüktől, de legalább néhánytól közülük, hogy magasodjék a harcban állók fölé, mutassa az irányt, az utat, jelölje meg, mekkora vér- és

könnyáldozatba, mennyi verítékes munkába kerül, hogy a mai válságos állapotból kitörjünk végre.

Néhány lappal előbb szóba hoztam a nemzetek önkéntes koalícióit, hadd térjek vissza néhány mondat erejéig ehhez a gondolathoz. Az efféle összefogások békés ellenpontjai lehetnének a katonai szövetségeknek. Államok bizonyos csoportjai szabadon és önként vállalkozhatnának rá, hogy az egyes nemzetek önös céljain túlmutató közös célok érdekében együttműködjenek. Még csak az sem számít, hogy kötnek-e erre formális egyezményt vagy sem, a döntő a gyakorlati együttműködés. A résztvevők kötelezettséget vállalnának, hogy a közös érdekekkel összhangban álló és a magasabb rendű törekvéseknek megfelelő normák szerint alakítják hosszú távon a politikájukat, s ezzel egyben nemzetekfölötti szinten alapoznák meg az új világrendet.

Bizonyos szektorokban és kérdésekben már kidolgozták a technikai részleteket, és megvan a kellő egyetértés is, más esetekben meg jelentkezik az igény, így a koalíciók összehozását máris megkezdhetnők. Keretben említek néhány olyan kezdeményezést, amelyek az összefogás szervező elveként fungálhatnának.

Példák a globális érdekeket szolgáló politikákra és stratégiákra

— Megóvási világstratégia. Korábban már hivatkoztam egy e témába vágó részletes vizsgálat anyagára, mely különböző területeken javaslatok sorát tette. A cél itt az lenne, hogy az élő források gondos kezelése és tartósítása alapján biztosítsuk a gazdaság távlati fejlődését.

— Az éhség és rosszultápláltság megszüntetése. 1974-ben a Világélelmezési Konferencia Általános nyilatkozatban összegezte a tennivalókat, de javaslatai nem valósultak meg. A FAO és a Világélelmezési Tanács világos és részletekbe menő terveket és stratégiákat dolgozott ki, állami politikává kellene ezeket tenni. A lényeg az, hogy minden rendelkezésre álló forrást, földet, energiát, vizet, technológiát, tőkét, éghajlatot okosan kellene hasznosítani, mind nemzetileg, mind pedig nemzetközileg. Olyan mechanizmusok kialakítására volna szükség, hogy a bibliai hét szűk esztendő ne törhessen ránk.

— Soknemzetiségű energiapolitika. A termelő és importáló országok megállapodására van szükség, minimum regionális keretben. A cél, hogy a partneri szellem kialakuljon, s hogy irányelveket dolgozzanak ki arra, miként térhetünk át az energiabőség és az olcsó energia szakaszából a szűkös és drága energia korszakába. Olyan eljárásra van szükség, amely minden lehetséges eszközzel előmozdítja az energiatakarékosságot, a pótlólagos források feltárását és ezzel egyidejűleg maximális védelemben részesíti a természeti környezetet.

— A tervezés tökéletesítése. Minthogy bolygónk térbelileg meghatározott és természeti kincsekben készletei korlátozottak, az egyes nemzeteknek és régióknak tekintettel kell lenniök egymásra, midőn céljaikat kitűzik és midőn cselekszenek. Tökéletesíteni kell a konzultációk, a közép- és hosszútávú tervezés metodikáját.

— Más területekről további példák említhetők. Gondolok a nemzetközi pénzügyi rendszer reformjára, a nemzetközi pénzáramlás szabályozására, a leszerelésre és a leszereléssel kapcsolatos technikai intézkedésekre, a nemzetközi fegyverkereskedelem ellenőrzésére vagy megszüntetésére.

— Ilyenfajta egyezményeket nyélbe ütni nem egykönnyen lehetséges. De ha képtelenek leszünk rá, az élet elviselhetetlen lesz a Földön.

Nem feltétlenül fontos, hogy az összes természetes partner azonnal és egyidejűleg csatlakozzék. A lényeg, hogy kezdjünk hozzá, az első fecskéket majd követik a többiek, csak tartsuk nyitva a csatlakozás lehetőségét a számukra.

Kissé hosszúra nyúlt fejtegetésemet annak nyugtázásával zárom, hogy a regionális és globális stratégiák, valamint politikák koordinálását célzó előkészületek máris milyen reményteljesen haladnak. Megemlíthetem Bohdan Hawrylyshyn szerfelett hasznos munkáját, amely a Római Klub jelentése gyanánt látott napvilágot, s amely azt a kérdést vizsgálja, hogy a jövőhöz vezető átmeneti szakaszban a legnagyobb társadalmak működése mennyire hatékony, illetve mi jellemzi működési módjukat.

A speciális tanulmányok sorából véleményem szerint messze kimagaslik a *Global 2000** című kötet. 1980-ban készült el és átfogóan vizsgálja, hogy 2000-ig terjedően milyen globális trendek érvényesülnek a népesedésben, a természeti források terén és a természeti környezetben. Úgy készült az anyag, hogy az Egyesült Államok elnöke felkért tizenhárom minisztériumot és kormányhivatalt a közreműködésre és Gerald O. Barneyt bízta meg a csoport irányításával. Ahhoz kérte a segítségüket, hogy javítani lehessen a kormány hosszú távra szóló elemző és tervező tevékenységén és ezáltal vezérfonalat adjanak a napi döntések meghozóinak kezébe. A tanulmány őszintén leszögezi, hogy a kormányzati elemző és tervezőmunka nem elégíti ki a politika irányítóit. Mint az anyagban olvasható, „az Egyesült Államok kormányának végrehajtó szervei nem képesek pillanatnyilag arra, hogy az elnöknek belső konzisztenciájú összegezést adjanak arra nézve, vajon az elkövetkező két évtizedben miképpen fognak alakulni a népesedési, erőforrásbeli és környezeti világtrendek". Tartok tőle, hogy nem csak az Egyesült Államok van ebben a helyzetben. A *Global 2000* jól példázza, milyen gondok kezdik hatalmukba keríteni a fejlett országok vezetőit. Bátorító fejlemény, hogy országok egész sorában, beleértve Japánt, Kanadát, Kínát és Spanyolországot, már hozzákezdtek a jelzett problémák

* Gerald O. Barney: *The Global 2000 Report to the President: Entering the Twenty-First Century*. 3 kötet Washington, D. C.: U. S. Government Printing Office, 1980

tanulmányozásához, összevetvén a *Global 2000*-ben kirajzolódó trendeket saját nemzeti igényeikkel.

Hat nappal utóbb, 1981 januárjában egy kiegészítő jelentést tettek közzé. A külügyminisztérium és az elnök környezetvédelmi tanácsa irányította a kutatómunkát, melynek eredményét *Global Future* (A világ jövője) címen hozták nyilvánosságra. Tizenhárom területet vettek szemügyre és meghatározták, hogy a *Global 2000*-ből következőleg ezeken a területeken mit kell tenni. A nemzetközi politikától az energiamegóvásig, a népesedéspolitikától a vízgazdálkodásig, a trópusi erdők állapotától a közoktatásig terjed a vizsgálat alá vont területek spektruma, s hozzájuk kapcsolódik az a kérdéskör, hogy milyen intézményi változtatásokra van szükség. Az amerikai kormánynak e két jelentését behatóan tanulmányozza az adminisztráció, s már konkrét lépések is történtek. Létesült például egy magánkonzorcium, ebben félszáz amerikai szervezet vesz részt, csupa olyan, amelynek valami köze van ahhoz, hogyan alakul a nyersanyagkészlet, a népmozgalom, a természeti környezet, illetve amelyek valamilyen formában azzal foglalkoznak, hogyan tehetnék előrelátóbbá az Egyesült Államokat. A neve Global Tomorrow Coalition, magyarul ez körülbelül annyit jelent, hogy Összefogás a világ holnapja érdekében. Ha a benne részt vevő különféle csoportok taglétszámát összeadjuk, akkor kiderül, hogy több mint ötmillió amerikai tömörül bennük. Sok ilyen egyesülésre lenne szükség, mely a jövőre függeszti tekintetét és független a kormányoktól. Meg kell mondanom, hogy ilyenek már több országban is alakulóban vannak.

Most már talán jobban látják olvasóim, mire gondolok, amikor azt mondom, hogy a nemzeti államokban megtestesülő, de divatjukat múlt értékeket és primitív „törzsi" magatartási mintákat félre kell söpörni, hogy helyet csináljunk a tágan értelmezett globális szolidaritásnak. S ma már ennek a világméretű összetartozástudatnak hatékony politikai cselekvéssé kell szerveződnie. Szép számmal vannak a mi korunkban olyan emberek, akik átérzik a változtatás fontosságát és szükségességét. Az ő kötelességük, hogy a döntéshozatali központokra erőteljes nyomást gyakoroljanak, és hogy az emberiség javát szolgáló tervek előtt az utat egyengessék, még azon az áron is, hogy nemzeti

keretben bizonyos áldozatokra szólítanak föl. Végeredményben a mérleg csak a jó oldalra billenhet. Mert ha a világban kialakul a kívánatos rend, ha biztosítható, hogy életben maradjon a föld népessége, beleértve azokat is, akik ezután fognak megszületni és felcseperedni, és ha ezekkel a célokkal összhangba kerül a politika, akkor az elképzelhető legnagyszerűbb vállalkozásban jártunk sikerrel, sőt mi több, akkor időnket, tehetségünket, reménységeinket a lehető legjobb ügybe fektettük.

Két politikai parancsolat

A boldogulás útja nem sima: zötyögős, kitérőkkel és akadályokkal van telehintve. Jó néhányat ki kell próbálni közülük, míg rátalálunk arra, amelyen a legsimábban előrejuthatunk. Az útkereséskor egyike a legfontosabb dolgoknak, hogy — mint erre már rámutattam — legyen globális áttekintésünk, midőn gondolkodunk, vagy cselekszünk. Ettől elválaszthatatlan az a követelmény, hogy iparkodjunk kormányozhatóvá tenni az emberi rendszert, amelyet ma — mint láttuk — a kelet—nyugati feszültség és az észak—déli strukturális egyensúlyhiány terheli. Korunk elsőrendű politikai parancsa, hogy ettől a két tehertételtől megszabaduljunk. A kettő ezernyi szállal kapcsolódik egymáshoz, s csak elméleti vizsgálatuk teszi megengedhetővé, hogy külön kezeljük őket.

A kelet—nyugati vízszintes tengelyről szólva szeretném leszögezni, hogy a jelenlegi helyzet tartósításával, a detente-vel, a békés egymás mellett éléssel vagy akár a feszültségek megszüntetésével sem elégedhetünk meg. Kevés az, hogy a politikai vagy lélektani légkörön javítsunk. A világhelyzet annyira nem kielégítő és oly rohamosan rosszabbodik minden szakaszon, hogy ezt az irányzatot csak összehangolt, széles fronton végzendő beavatkozásokkal lehet visszafordítani. Nélkülözhetetlenül szükséges ezért, hogy kialakuljon az aktív együttműködés Kelet és Nyugat között. Igaz, hogy a Kelet és a Nyugat politikája eltérő, ideológiájuk ellentétes, mégis az a meggyőződésem, hogy együttműkö-

désük lehetséges. Erre van mód, függetlenül attól, hogy milyen érvekkel próbálják igazolni a mostani feszültséget. A téma egyébként megérdemli, hogy kissé tüzetesebben vegyük szemügyre.

Az általunk előszeretettel szabad Nyugatnak vagy nyugati demokráciáknak nevezett országcsoport jóval gazdagabb és jóval termelékenyebb a szocialista országoknál. Az Egyesült Államok, Kanada és az Európai Közösség nemzeti összterméke együttesen az egész világénak a felét teszi ki és háromszorosa az ún. szovjet blokkénak, s ebbe sem Japánt, sem az OECD más országait nem számoltuk bele. A szocialista országok Achilles-sarka a mezőgazdaság: nem tudnak annyi élelmet előállítani, hogy a lakosság növekvő szükségletét kielégítsék. A Szovjetunió nemzeti összterméken körülbelül 12 százalékát fegyverkezésre költi és a szovjet védőpajzs árnyékában a szovjet tömb elérte, hogy katonailag legalább azonos szintre kerüljön a nyugattal, ha nem fölénybe vele szemben. Ugyanakkor az is jellemzi ezt az országcsoportot, hogy a jövő érdekében kész áldozatokat hozni. A szocialista rendszerek a mai világrend megváltoztatásának szószólói, s e tekintetben a kezdeményezések többnyire tőlük indulnak ki. A világ elégedetlenjeinek táborában nekik van több barátjuk, s híveik elszántabbak és fegyelmezettebbek azoknál, akik a nyugatot követik. A Varsói Szerződésben és az Atlanti Szövetségben testet öltő két országcsoport végeredményben kiegyenlíti és ily módon képes semlegesíteni egymást. Csakhogy az így keletkezett holtpont bénító hatást gyakorol a világrendszerre.

Bár a vezetés mindkét oldalon jól látja ezt a helyzetet, mindegyik arra törekszik, hogy túljárjon az ellenfél eszén és minél több előnyt szerezzen magának a másik rovására, de anélkül, hogy katonai összeütközésbe sodródnék miatta. Tisztában vannak ugyanis azzal, hogy egy erőpróba nukleáris mérkőzésbe torkollanék, még ha az eredendően távol is áll a szándékaiktól. Egy nukleáris párbajt a két szuperhatalom bármelyike kiprovokálhat, de az így felidézett pokolban védtelenül állna mindegyik. Pillanatnyilag az erők kiegyenlítettsége elrettent, de ki tudja, mi lesz holnap, arról nem is szólva, hogy az erők szüntelen egyensúlyban tartása módfelett költséges mulatság. Meggyőződésem szerint mindkét fél eljutott arra a pontra, hogy hajlandó legyen

megragadni a kínálkozó alkalmat és keresni az érdekérvényesítésnek a mainál kevésbé veszélyes, ám annál konstruktívabb módozatait.

Jómagam több mint három éve azon fáradozom, hogy közvetlen vagy közvetett kapcsolatokat teremtsek a keleti és a nyugati országokban, s érintkezéseim révén próbáljam kifürkészni a lehetőségeket. Jó okom van feltételezni, hogy Keleten és Nyugaton gondolatilag sokkalta tovább jutottak már, mint amit a készség tekintetében a hivatalos nyilatkozatokból kiolvashatni. A párbeszédet megszakította ugyan a szovjetek benyomulása Afganisztánba. De a kapcsolatok finom szövedéke újraszőhető, amint Afganisztánban helyreáll a többé-kevésbé „elfogadható" rend, feltéve persze, hogy újabb nemzetközi zavar nem lép föl, és az élet ismét visszatér a „normális" kerékvágásba. A kapcsolatokra ugyanis ma sokkal nagyobb szükség van, mint korábban bármikor. Ezenkívül az emberek jó része pontosan érzékeli, hogy milyen súllyal nehezedik a válság terhe a világra, s szabadulni szeretne, kiutat akar találni, míg nem̨ késő.

Már szóltam arról, hogy az idő nem a mi szövetségesünk, s a legközelebbi néhány döntő esztendőben kell elválnia, vajon nem fordul-e rosszra a sorsunk. Mielőtt tehát a demográfiai, ökológiai, gazdasági helyzet tovább romlik és a társadalmi viszonyok tovább zilálódnak olyannyira, hogy helyrehozatalukra többé gondolni sem lehet, haladéktalanul mozgásba kell hozni és egyesíteni kell a Kelet és a Nyugat erőit. Csakis a közös erőfeszítéstől várhatjuk, hogy az emberi társadalom visszanyerje életerejét. Sietnünk kell, iparkodjunk megfelelő alkalmakat teremteni, illetve közülük egyet sem szabad elszalasztani, a kelet—nyugati együttműködésnek még ebben az évtizedben meg kell valósulnia, mert utána talán már késő lesz.

A terv nagyon egyszerű, és ugyanolyan kézenfekvő, mint volt korábban. Az együttműködési folyamatot azzal kezdhetnők, hogy a Kelet és Nyugat különböző területekért felelős személyiségei magas szintű, kötetlen eszmecserére összeülnének. Valamennyien a saját nevükben beszélnének. Kölcsönösen tájékozódnának és véleményt cserélnének a világ dolgairól. Közösen készíthetnének tanulmányokat a legösszetettebb témakörökből, ügyelve arra, hogy megállapításaik legyenek objektívek és men-

tesek mindennemű előítélettől, megjelölvén továbbá, hogy miben nincs egyetértés. Alkalmasak volnának ezek a közös vizsgálódások arra is, hogy feltárják korunk dinamikáját és kirajzolják a jövő távlatait úgy, ahogy a történelem mostani fordulópontjáról megítélhetők. Mindebből természetesen következtetések is levonhatók. Például meghatározhatnák, hogy az emberiség általában, illetve jelesen a keleti és nyugati országok vagy meghatározott embercsoportok milyen politikát folytassanak, ha azt akarják, hogy a helyzet közös érdekeikhez igazodóan megváltozzék.

Közösen értékelhetnék tehát glóbuszunk állapotát és szabhatnák meg azokat a módozatokat, amelyeknek segítségével — a keleti és a nyugati felfogás szerint — az állapotok megjavíthatók. Minden bizonnyal ki is alakulna ilyen módon az együttműködés. Különböző jövőforgatókönyvek készülhetnének és azt is megállapíthatnák, hogy milyen jövő a kívánatos, továbbá, hogy az elképzelhető változatok közül milyen nemzeti és nemzetek fölötti politikát válasszanak, amely a leginkább szolgálná ezt a jövőt.

Az alapeszme az, hogy ekképpen körülbelül kialakuljon, vajon a jövőváltozatok közül melyek lennének a legjobbak, illetve melyeknek az útját kellene együttes erővel elreteszelni, s talán minden egyébnél lényegesebb, hogy a világ jövőjének elgondolásakor keleti és nyugati részről egyaránt pontosan behatárolják, milyen téren találkoznak az érdekek és esnek egybe a célkitűzések. Hiszen nyilvánvalóan mindkét fél akkor jár jól, ha összehangolja politikáját ahelyett, hogy külön-külön cselekedne és hátráltatná a másikat. Egy sor olyan probléma van ma, amelyek súlyosan nehezednek ránk és amelyek a kelet—nyugati kapcsolatok elmérgesedettségét jelképezik. Hogy néhány példát említsek: a katonai és politikai helyzet a Perzsa-öböl térségében, a félelem, hogy váratlanul nukleáris támadást kezd valaki, vagy az a körülmény, hogy a szemben álló felek egyike a világ valamely pontján megkísérli aláaknázni a másik állásait — ezek hevessége csökkenthető, sőt esetleg el is vesztenék jelentőségüket, ha sikerülne a bensőséges érintkezést állandósítani. Ez esetben a szembenállást felválthatná az együttműködés, gazdaságban, tudományban, kultúrában egyaránt. Egyik pozitív lépés követné a másikat, mígnem lehetségessé válnék, sőt az lenne a természetes, hogy a

legfontosabb emberi ügyekben lefektessék a világméretű közös fellépés alapelveit.

Szeretném azt hinni magamról, hogy idealista vagyok, ámbár negyven év tapasztalatai, amelyeket mint ipari vezető szereztem, megtanítottak arra, hogy két lábbal a valóság talaján álljak. Mégis, szilárd meggyőződésem, hogy egész sor létfontosságú világprobléma tekintetében közel hozható egymáshoz a szovjetek, illetve az európaiak és az amerikaiak nézete, s a lehetőségek határán belül van az is, hogy együtt keressenek megoldásokat rájuk. Azt mondhatnák erre egyesek, hogy ily módon a szuperhatalmak vetnék közös uralmuk alá a világot, márpedig ez tűrhetetlen lenne. Hadd felelek erre a bírálatra, hiszen be kell látni, hogy bizonyos mértékig máris uralkodnak. Másrészt, a szóban forgó kelet—nyugati kezdeményezésbe más nemzetiségű tudósok és kutatók akár azonnal is bekapcsolódhatnak. Arról nem is szólva, hogy már az is önmagában bizonyos garancia lenne, ha legalább átmenetileg sikerülne csökkenteni a kelet—nyugati feszültséget. A legtöbb haszon persze abból származnék, hogy a nagyhatalmak félretéve ellentéteiket, őszintén beszélnének egymással, ezt látná az egész világ, a közvélemény. A nyíltságnak pedig szinte felmérhetetlenül jó hatása lenne kulturálisan, politikailag és lélektanilag egyaránt. A nagyhatalmaknak érdemes lenne vállalniok a kockázatot, hogy megkíséreljenek az emberiség tényleges alternatíváiról szót váltani egymással, ennek ők maguk is alighanem komoly hasznát látnák.

Nem említettem Kínát és Japánt. Ezt azzal tudom magyarázni, hogy mindkét világháború Európában tört ki és a lehetséges nagy konfliktusok epicentruma a háború utáni időkben is az Atlanti- és az Indiai-óceán között elterülő stratégiai térség maradt. Ez az a színtér, ahol a helyzet a legkritikusabb és az állandósult hatalmi vetélkedés itt öltötte a legfenyegetőbb méreteket. Persze, kétség nem férhet hozzá, hogy a világra vonatkozó eszmecserébe és vizsgálódásba alkalmas időpontban be kell kapcsolódnia a Távol-Kelet két nagyhatalmának, már csak azért is, mert ahogyan kölcsönös kapcsolatukat elrendezték, azzal példát mutattak jóakaratból és bölcsességből az egész világnak. Hosszú időn át élesen elkülönültek, hevesen szemben álltak és harcoltak egymással, de ezt a korszakot lezárták, és példa nélkül álló

együttműködés útjára léptek. A világ kooperációjában való közreműködésük éppoly értékes lesz, mint az általuk mutatott jó példa.

Ha jól meggondoljuk, sajátos kerekasztalt lehetne felállítani ily módon, s akik körülülik, az emberiség távlatait vitatják. Ezt a fajta kerekasztalt akár az eljövendő világ embrionális alakzatának is tekinthetnők. Nem lenne hivatalos jellege, mégis befolyásolná a kormányok politikáját. Bővíthető lenne, egyre többen ülnék körül, mígnem az egész világ köréje telepednék. Szeretném azonban ismételten aláhúzni, hogy a kezdeményezés a Kelet és a Nyugat dolga, mégpedig ama feltételekkel, amelyeket fentebb vázoltam. Végtére is a Kelet és a Nyugat gyakorolja a legerőteljesebb befolyást a világfolyamatokra, s azt se feledjük, hogy ha ők merészen elindulnak egy „másmilyen jövő" felé, ezzel másokat is arra késztetnek, hogy ugyanerre az útra lépjenek. Mindezt tudva, vajon nem a Kelet és Nyugat országaira vár-e, hogy félretegyék értelmetlen és veszedelmekkel teli ellentéteiket és megmutassák: elszánták magukat, hogy képességeikhez méltó módon és a világ sorsáért viselt felelősségük mértékében lépjenek a jövő útjára? Csak vezetniök kell, s a többiek követni fogják őket.

A planetáris kölcsönhatás erősödésének idején létfontosságú kérdés, hogy az Észak—Dél kapcsolatrendszerét jellemző aszimmetrikus szerkezetnek mi lesz a sorsa. A jelenlegi körülmények közepette — amint erről már beszéltem — a világrendszer riasztóan kibillent egyensúlyából és maga a világ alig kormányozható. Emberi dolgainkat csak úgy tehetjük rendbe, ha a Dél fogalomkörébe sorolt országokat sikerül szervesen beépíteni a világrendszerbe. Elengedhetetlenül szükséges tehát, hogy a Dél segítsen önmagán, és ezzel egyidejűleg segítséget kapjon a strukturális elmaradottságának leküzdéséhez. Ámde mindaddig, amíg a Dél szétaprózott és amorf, képtelen csökkenteni kiszolgáltatottságát az Északnak, és sem saját, sem az összemberiség érdekeiért sokat nem tud tenni.

Sok mindenen változtatnia kell tehát. Eddigi elemzéseinkből azonban talán elég világosan kitetszik, hogy mi az, amit minden további lépés nélkülözhetetlen előfeltételének tartok. Mindazoknak, akik a földteke déli felén ilyen vigasztalan feltételek közepette vívják harcukat az életben maradásért, egyvalamit

meg kell érteniök, azt tudniillik, hogy amikor válogatnak a gazdasági és politikai szerveződés lehetséges modelljei között, azt kell választaniok, amely minden szempontból a legjobb a számukra: jól funkcionál, megfelelő a mérete és a teljesítőképessége. Ha ezt elmulasztják, örökös függőségre kárhoztatják magukat, soha nem jutnak olyan helyzetbe, hogy gyümölcsöző párbeszédbe elegyedhessenek az északi óriásokkal, de azt a lehetőséget is elszalasztják, hogy autonóm belső fejlődésüket biztosítsák vagy hogy kultúrájukat felvirágoztassák és tehetségüket kibontakoztathassák. A gyarmati rendszer széthullását követő korszakban olyan feladatok várnak megoldásra, amelyekhez a feudalizmust követően Európában jó háromszáz éve kialakult nemzeti állam nem nyújt alkalmas keretet.

Jó néhány elvbarátom és a harmadik világ egynémelyik vezetője ugyanazt vallja, amit én. Úgy véljük valamennyien, hogy a jelenlegi időszűkében reális megoldásokat csak akkor találhat a fejlődő világ, ha különböző regionális alakzatokba szerveződik. Maurice Guernier azt írja a Római Klub részére készített tanulmányában, hogy az ilyen tömörülést azoknak a szomszéd államoknak találták ki, amelyek között „sok az azonosság, amelyeknek közös a sorsuk, de úgy kívánnak összefogni, hogy nemzeti jellegüket ne kelljen feláldozniok, viszont közös erővel gyürkőzhessenek neki mindama feladatoknak, melyeket egyénileg nem lennének képesek elvégezni, értve ezeken a régió, a világ ügyeit, illetve azokat, amelyek az emberiség életben maradása szempontjából a leglényegesebbek". A regionális összefogás lehetne az összekötő kapocs a nemzeti állam és a világrendszer között. Egy afrikai kiválóság, Albert Tévoédjré ezt a gondolatkört kiegészíti még valamivel, szerinte az Észak—Dél kapcsolatrendszer kereteiben csakis olyan egyezségeket lenne szabad kötni, amelyek a kölcsönös szolidaritáson és a felek egymás iránti tiszteletén nyugszanak, bármi is a konkrét tárgyuk, legyen szó akár gazdasági megállapodásról, akár egyébről. Szavait idézve ezt nevezhetnők „a különbségekre alapozott organikus szolidaritásnak",* nem a puszta hasonlóságok, hanem ez a fajta együttérzés

* Albert Tévoédjré: *La Pauvreté: Richesse des Peuples.* Paris: Les Editions Ouvrieres, 1978

adna igazán lendületet a fejlődésnek egy adott társadalmon belül csakúgy, mint az egybekapcsolódó társadalmak nagyobb közösségében.

Talán nem is kell külön mondani, hogy a regionális összekapaszkodás ösztönzőleg hatna a Dél autonóm fejlődésére, de félre ne értsen senki, a szolidaritási megállapodások vagy országcsoportokat egybefogó egyezmények a legkevésbé sem arra szolgálnának, hogy fölöslegessé tegyék az északi országok által folyósított segélyeket, hogy helyettesítsék a velük való gazdasági, technológiai, ipari, pénzügyi vagy kereskedelmi együttműködést és nem is arra, hogy az Északot a segélynyújtás vagy kooperáció kötelezettsége alól fölmentsék. Éppen ellenkezőleg, az Észak—Dél kapcsolatokat szorosabbra fűzni, nem pedig lazítani kell. A csoportkapcsolatokra alapozott megoldások pontosan azt segítik elő, hogy az Észak—Dél-viszony szélesebb felülettel tapadjon a hosszú távú célkitűzésekhez. Ezáltal a kevésbé fejlett országok olyan helyzetbe kerülnének, hogy az északiak által rendelkezésükre bocsátott eszközöket hatékonyabban hasznosíthatnák, s kikerülvén a politikai és magánérdekek kétoldali szerződések révén teremtődő bűvös köréből, nyugodtabban és nyíltabban versenghetnének egymással.

1980-ban a Római Klub két kutatóintézettel — az ENSZ égisze alatt működő UNITAR-ral (United Nations Institute for Training and Research, New York), valamint a harmadik világhoz kötődő CEESTEM-mel (Center for Economic and Social Studies of the Third World, Mexico City) — közösen nemzetközi konferenciát hívott össze az ENSZ székhelyére, New Yorkba. Azt a témát tűzték napirendre, hogy milyen lehetőségekkel és milyen előnyökkel járna, ha a világgazdaság új rendjét, vagyis az új világrendet regionális és régiók közti szempontból közelítenők meg, nem pedig a hagyományos nemzeti szemszögből. Noha az Egyesült Nemzetek szuverén nemzeti államok fóruma, mégis teljes volt az egyetértés az újfajta megközelítés indokoltságát illetően. S ez szorosan összefüggött azzal, hogy mind az Észak—Dél-párbeszéd holtpontra jutott, mind pedig az új világrend létrehozását célzó erőfeszítések megfeneklettek, viszont ebből a zsákutcából a világ ki akart jutni. A regionális és régiók közti megközelítés eszméje a legjobb pillanatban jött.

Az általa kínált lehetőségeket persze tüzetesen meg kellene vizsgálni. De az teljesen nyilvánvaló, hogy számtalan előnye lenne, ha az emberiség ezen az alapon szerveződnék. Mindössze tucatnyi, de legföljebb 15 régiót vagy regionális alrendszert kellene összekapcsolni, nem pedig tízszer ennyi többé-kevésbé szuverén nemzetet. A nemzeti szuverenitás vírusos fertőzését jórészt csírájában elfojthatnánk ekképpen. A Kína vagy India méretű tömörülések az egyes államoknál sokkalta könnyebben megbirkóznának azzal a feladattal, hogy egyeztessék ellentétes törekvéseiket, hiszen nagy kiterjedésű és változatos felségterületükön nem kell másra támaszkodniok, csak saját magukra, és a kölcsönös függőségben rejlő minden jótétemény érvényesülhet. Az egyazon közösségbe fogott nemzetek saját kebelükben oldhatnák meg egymás közti problémáikat, s ellentéteik nem helyeződnének át a világpolitikára, nem okoznának globális szinten zavarokat, miként napjainkban. A világ helyzete megszilárdulna, kevesebb gondot és nyugtalanságot okozna a jelen, s a jövőre összpontosíthatnók minden erőnket. A társadalmi, politikai és gazdasági fejlődés kitörne a nemzeti önzés és szűkkeblűség béklyójából. S végre kezdetét vehetné a civilizációk igazi párbeszéde, a civilizációké, melyeknek mindegyike a saját természetes térségében bontakozhatna ki és járulhatna hozzá az emberiség fejlődéséhez.

A kelet—nyugati és észak—déli tengely kereszteződési pontján helyezkedik el Európa, minden szempontból páratlan helyzetben, mely — miként erre már az előbbiekben rámutattam — fontos szerepet kölcsönöz földrészünknek. Európa saját jogon is, de meg középponti fekvésénél fogva jelentős és jótékony befolyást gyakorolhat az események menetére. Ámde erre a szerepkörre megfelelően fel kellene készülnie és el is kell szánnia magát, hogy elfogadja a kihívást. S legfőképpen hathatós egységbe kell tömörülnie, először gazdasági közösséggé szerveznie önmagát, majd politikaivá.

Elsősorban az önérdek írja elő Európának, hogy rálépjen erre az útra. „Napjaink Európájáról máris elmondhatjuk, hogy ha nem teszünk semmit vagy éppen csak valami keveset teszünk, akkor a jövőt kiengedjük a kezünk ügyéből és tétlenkedésünkkel teremtjük meg azt a tragikus helyzetet, amelynek a gazdasági

függés, munkanélküliség, valamint társadalmi feszültségek a jellegzetességei."* Ebben a mai súlyos válságban Európának erkölcsi és politikai kötelességei vannak a világ iránt. Ilyen helyzetben mindenki köteles cselekedni, aki csak képes rá. S Európának nem szabad elfeledkeznie arról, hogy ha csődöt mond, ha az emberi létállapotok megjavítására nem tesz meg mindent, ami hatalmában áll, akkor előbb vagy utóbb a történelem elmarasztaló ítéletét vonja saját fejére.

Rendbe tenni az ügyeket az emberi rendszer kelet—nyugati és észak—déli tengelyén, méghozzá az általam készített vázlat alapján, olybá tűnhet, mint egy szép új világ utópiája — ami sohasem valósulhat meg, mivel a mai világ képtelen az átalakulásra. Ezt a kritikát azonban visszautasítom. Azzal persze tökéletesen tisztában vagyok, hogy a nélkülözhetetlen átalakításokat milyen nehéz lesz elvégezni és még mennyivel nehezebb, hogy amit megváltoztattunk, az működjön is. Sokat gondolkoztam mindezen, és sok vitám volt e tárgyban. Végül arra a meggyőződésre jutottam, hogy bármi merész, bármennyire is eszményi, amit elgondoltunk, s akármennyire is lehetetlennek látszik megvalósítani, mégis igazi esélye van annak, hogy ezek az elgondolások a holnap világának valóságaként testet öltsenek. A dolgok mai állása mellett csak azt tarthatjuk igazán realistának, aki nem riad vissza az utópiától. Amit reálpolitikának neveznek, az régen elveszítette létjogosultságát, s ma nekünk egy új reálutópiára** van szükségünk.

* Andre Danzin: *Science and the Renaissance of Europe.* New York: Pergamon Press, 1979.

**Ezt a kifejezést Ernst Bloch német bölcselőtől kölcsönöztem.

A hatalmas rejtett tartalék

Tanuljuk megteremteni a jövőt

A harmadik alapkövetelmény, hogy tanuljuk meg irányítani a világunkat alkotó társadalmak nagy tömegét és a rendszereket, melyek igen sokrétűek és sokszorosan egymásba ékelődnek. Ezt megelőzően és ennek érdekében mindenekelőtt önmagunk kormányzását kell megtanulnunk. Olyan követelmény ez, amely — miként jó néhányszor már kifejtettem — elsöprő erejű kulturális fejlődést ír elő. Sürgető parancs tehát, hogy előmozdítsuk az egyén tökéletesedését. Az ember újraformálása mindennemű előmenetel, minden politika, minden jövőre vonatkozó tervezet sine qua non-ja, enélkül az emberiség képtelen lesz megállni azon az úton, amely fajtáját a szakadékba viszi. Hadd vonok le mindebből néhány következtetést.

Amit mi „haladásnak" nevezünk, az a gyakorlatban szenvedélyes felbolydulás, mely mechanikusnak, mesterkéltnek, kérlelhetetlennek és előre nem láthatónak mutatja magát — ennélfogva kicsúszott az ellenőrzésünk alól, s mi több, valódi jelentősége is elhomályosult előttünk. Helyzetünk a szó szoros értelmében drámai. A való világtól, mely valamikor otthonos volt a számunkra, de időközben idegenné lett, egyre nagyobb szakadék választ el bennünket. Emberileg olyannyira csődbe jutottunk, hogy képtelenek vagyunk különbséget tenni, mi az, ami ront és mi az, ami javít helyzetünkön. Így azután valósággal elveszítettük a fejünket és esztelenül cselekszünk. Ha létünk és lényünk mélyrétegeiben nem lelünk menedéket, ahol biztonságban tudhatjuk magunkat, akkor hamarosan reménytelenné válik helyze-

tünk. Mindenki úgy születik, hogy képes a dolgok megértésére, hogy van képzelőereje és alkotókészsége, ámde ezt a benső kincsesbarlangot elfeledtük és nem hasznosítjuk. Erkölcsi erőforrás is buzog bennünk, de nem merítünk belőle, noha meríthetnénk. Van választásunk abban a tárgyban, hogy lenni vagy nem lenni, hogy életben maradni vagy elpusztulni, illetve emberhez méltóan élni vagy pusztán vegetálni, választásunk csak akkor lehet szerencsés, ha a bennünk rejlő természetes értékeinket mozgásba hozzuk és működtetjük.

Vessünk csupán futó pillantást a világra, máris észrevesszük, hogy a modern ember nem befejezett alkotás. Látványos sikert halmozunk sikerre, tudásunk, hatalmunk és befolyásunk elérhetetlennek hitt magaslatokra emelkedett, de közben azzal áltatjuk magunkat, hogy örök időkre szólóan megteremtettük a bőséget és a jólétet, s azt hisszük, hogy minden kényelmetlenség vállalása és a legkisebb erőfeszítés megtétele nélkül alkalmazkodhatunk azokhoz a nagy változásokhoz, amelyeket mi magunk idézünk elő. Így azután fejlődésünk megtorpan és messze mögötte maradunk a valóság támasztotta újabb és újabb követelményeknek. Lemaradásunkat behozni és felzárkózni egyetlen módon lehetséges: ha a kívánatos mértékben tökéletesítjük önmagunkat, nagyszerű képességeink működtetése révén, más szavakkal kifejezve ugyanezt: tanuljunk meg összhangba kerülni és összhangban élni az új, fantasztikus, félig mesterséges világgal, amely a mi művünk.

Ami ránk vár, az nem egyéb, mint hogy egyik kultúrkorból átlépjünk a másikba, vagy még inkább korokat szeljünk át. A múltból be kell lépni a jelenbe, de úgy, hogy megállás nélkül folytatjuk utunkat a jövőbe. Ezt a feladatot sokszorosan bonyolítja, hogy a világ különböző tájain élő emberektől nem ugyanazt követeli ez a fajta evolúció, s ha vannak is azonosságok, de az eltérések az uralkodók. Ilyesmivel a múltban soha nem próbálkoztak eleink, s nem is voltak rákényszerítve. Most a körülmények rendkívülisége az, ami miatt ebbe a roppant bonyolult, rendkívül nagyszabású vállalkozásba vagyunk kénytelenek belebocsátkozni. Ne feledjük viszont, hogy eszközeink sem mindennapiak. Bármennyire kivételes is tehát a feladat, a kihívás, mégsem teljesíthetetlen.

Úgy készülhetünk föl és úgy tehetjük alkalmassá magunkat a legjobban erre a szerepre, hogy mindenütt a világon és minden szinten kezdeményezések egész sorát indítjuk el. Biztosítani kell, hogy ebben a nagyszerű kalandban család, iskola, egyház, város és falu, üzleti élet, szakszervezet, üzem, nemzetközi szervezetek, tömegtájékoztatás, ifjúsági szövetség, politikai párt, sportegylet, egyszóval minden olyan társadalmi alakzat, mely interperszonális kapcsolatok foglalata, kivegye a maga részét. A legfontosabb az egész dologban, hogy hozzálássunk, mégpedig szerencsés kézzel lássunk hozzá.

A Római Klub és a köréje tömörült barátok köre egész sor dolgot talált ki és javasolt. Röviden ismertetem ezeket abban a reményben, hogy kedvet csinálok olvasóimnak hozzájuk. Gondolom, lesznek, akik bekapcsolódnak a munkába vagy legalább elmondják véleményüket arról, amit tervezünk. Három fő célkitűzést fogalmaztunk meg:

— Induljon mozgalom, a lehető legszélesebb alapon, az alkotó tanulás elterjesztésére.

— A fiatalok és a bennük szorult alkotó energiák mozgósításával dolgozzunk ki minél változatosabb jövőképeket.

— Ösztönözzük a gondolkodásmód alapvető megújítását.

A Római Klub 1976-ban kezdeményezte az alkotó szellemű tanulás programját, s ennek nyomán széles körben indultak kutatások és készültek programok e tárgyban. 1979-ben jelent meg az első összegező tanulmány *No Limits to Learning: Bridging the Human Gap** címmel. Ebből mindenki fogalmat alkothatott magának, hogy miről is van szó, milyen elgondolás, milyen cél vezérelte az eredeti programot. Röviden úgy szokták emlegetni, hogy Tanulási Tervezet, s ez az elnevezés világosan megmutatja mindazok teendőit, akik szívükön viselik a jövőt.

Meglehetősen paradox dolog az, hogy annyi sok mindenről oly sok mindent tudunk, csak éppen arról nem tudunk szinte semmit, miként tanuljunk, vagyis hogy a tanulási folyamatot szabályozó, ismeretlen és láthatatlan értelmi mechanizmust mi

* James W. Botkin—Mahdi Elmandjra—Mirzea Malitza: *No Limits to Learning: Bridging the Human Gap*. New York: Pergamon Press, 1979

módon tökéletesíthetnők. Azt véletlenül tudjuk, hogy valamely átlagos agy sokkal többre képes, mint amire használják. Sőt, kellően ösztönözve, intellektuális teljesítménye felfokozható. Tudjuk azt is, hogy a tanulás a teljes személyiség bevonását követeli meg és hogy az emberi szervezet megfelelő pszichofizikai állapotát tételezi föl, vagyis azt, hogy jól táplált és egészséges legyen. Fontos szerepe van annak is, hogy milyen volt az illető embrionális fejlődése, csecsemő- és gyermekkora, továbbá hogy milyen „kulturális" kapcsolat fűzte a gyermeket egyrészt az anyjához, másrészt a többi gyerekhez. Részletekbe azonban nem bocsátkozom, mert nagyon eltérítene eredeti témámtól.

Legyen elég annyit mondani, hogy a tanulás összetett célrendszereket és sokrétű folyamatokat ölel fel, így azután nem egyszerűsíthető kizárólag a nevelésre. A nevelés lényeges összetevője és nélkülözhetetlen eszköze a tanulásnak és az emberformálásnak általában. De jó, ha észben tartjuk, hogy a nevelés, természeténél fogva konzervatív, és a nevelők mindig feszengenek, amikor a megújulás igénye felmerül. A nevelés a múltba ereszti horgonyát, a szülők azok, akik gyermekeiket, a tanárok, akik a diákokat nevelik, a szülők és a tanárok adnak át, és a gyermekek, diákok azok, akik átvesznek. Ezzel szemben a tanulás spontán dolog, nincsenek eleve meghatározott szabályai, s sokkal inkább a fiatalságot ragadja magával, semmint a felnőtteket. Gyakran ugyan a felnőtteknek sem ártana, ha rászánnák magukat a tanulásra, de nemigen teszik, kiváltképp, ha hatalom van a birtokukban, mert ennek nyilvánvalóbb a haszna számukra, mint a tanulásé.

A tanulás szempontjából nagyon lényeges a kézzel végzett munka és a társas tevékenység. A tanulás célja korántsem merül ki abban, hogy az egyén írástudást és műveltséget szerezzen. Legalább ilyen lényeges, ha nem lényegesebb, hogy megtanuljon másokat megérteni és elviselni, hogy becsülni tudja a természetet, legyen bensőséges kapcsolata vele és a természetfölöttivel, hogy legalább akkora fontosságot tulajdonítson a jövőnek, amekkorát a jelennek. A tanulás magában foglalja annak elsajátítását, hogy el tudjon igazodni a bonyolult dolgok útvesztőjében, és a legbonyolultabb dolgot is egyszerű, érthető nyelvre fordítsa, hogy könnyedén alkalmazkodjék a legváratlanabb helyzetekhez,

a legszokatlanabb térformákhoz, a soha nem próbált sebességhez, valamint a viharos változásokhoz. S hogy véletlenül se hagyjam ki a felsorolásból, amiről már előzőleg beszéltem: legyen az illetőnek valamelyes kulturális horizontja is. Mindezt meg kell tanulni, ha azt akarjuk, hogy javuljon az élet minősége, és az életben maradás esélyeit szintén javíthassuk. S aláhúznám, hogy minden azon múlik, milyen az egyén „minősége", emezt pedig jórészt az határozza meg, hogy mennyire tanulékony, hogy mivé tud lenni és válni. Láthatjuk tehát, hogy csupa olyasmiről szóltam, ami az emberi problematika szívéhez visz el bennünket.

Valóban úgy van, ahogy az imént hivatkozott tanulmány megállapítja: a viharos gyorsasággal átalakuló tömegtársadalomban a tanulás alapja a participáció és anticipáció, a részvétel és előzetes belátás vagy előrelátás. Az emberek egymás iránti együttérzésének két megnyilvánulási formáját említettem, nélkülük érett és felelős társadalom nem létezhet — az előbbi a jelenre vonatkozik, az utóbbi a jövőre. A tanulmány aláhúzza, hogy tanulniok kell a közösségeknek és a társadalmaknak is, mert különben nem teljesíthetik rendeltetésüket és az új világban elvesztik fejlődőképességüket. Csak azt ne higgye senki, hogy a közösségi, társadalmi tanulás az egyének által tanultak puszta számtani összegével lenne egyenlő.

Végső soron az idézett anyag semmi olyat nem fedezett föl, amit már eddig is ne tudtunk volna, s a benne megfogalmazott serkentő hatású eszmék így vagy úgy már korábbról jól ismertek voltak. A tanulmánynak mégis az kölcsönzött jelentőséget, hogy közérthetően tálalta mondanivalóját a legmegfelelőbb pillanatban.* Talán fölriasztja a vonakodó döntéshozók alvó lelkiismeretét és az elpuhult közvélemény szemét rányitja arra az értékre, amelyről eleddig alig-alig vett tudomást. A napenergián kívül az emberi képességek a legnagyobb kincs, amit birtokolunk — a baj csak az, hogy mindmostanáig parlagon hagytuk vagy rablógazdálkodást folytattunk vele, illetve mélyen elásva tartottuk abbeli félelmünkben, hogy e rejtett képességek radikális társadalmipolitikai eszmék formájában törhetnek a felszínre. Márpedig a

* Ugyanezt elmondhatjuk a Római Klub belső jelentéséről, *A növekedés korlátai* című

maga nemében egyedülálló természetes erőforrásról van szó, hiszen soha ki nem merülnek, az idő függvényében felszaporíthatók, s nem csupán megújíthatók, végül pedig képessé tesznek bennünket arra, hogy mai kóros állapotainkból kikászálódjunk. Ha továbbra is elhanyagoljuk ezt a kincset, ezzel a legveszedelmesebb ostobaságot követjük el, ami felér az öngyilkossággal.

A már növekvő érdeklődést azzal tehetnők még erőteljesebbé, hogy az eredeti kezdeményezést különböző irányokban továbbvisszük. Az UNESCO például késznek mutatkozott, hogy a 80-as évekre szóló programjait a tanulásra orientálja és gazdag eszköztárát is rendelkezésre bocsátja. A Római Klubbal közösen kutatási programokat állított össze és terepkísérleteket helyezett kilátásba. Közülük kettőt említek csupán:

— Az első egy nemzetközi, több évre szóló program, melynek az a célja, hogy idegfiziológiai, társadalomlélektani és pedagógiai szempontból megvizsgálják a tanulási folyamatot, és ajánlásokat tegyenek a tanulási mechanizmus megjavítására. A résztvevők széles körét tételezi föl ez a projektum. Élvezi az UNESCO és más nemzetközi szervezetek támogatását és nemzeti keretben folyó kutatások is kapcsolódnak hozzá. Kizárólag tudományos szervezetek vesznek részt a munkálatokban, mentesen mindennemű bürokráciától. Azt várjuk ettől a programtól, hogy segítségünkre lesz kiemelkedni a mai alávetettségből és hasznos tanácsokat ad majd arra nézve, miként lehetne meggyorsítani a fejlődést és javítani az emberiség teljesítményét.

— A második egy sor helyszíni kísérlet. A harmadik világban kiválasztottak bizonyos falvakat arra a célra, hogy fejlesztési programokat valósítsanak meg, s ennek érdekében önkormányzattal ruházzák fel őket. Olyan falvakat jelöltek ki, amelyek hajlandók önként fejleszteni a mezőgazdaságukat, a közegészségügyi ellátást és a közoktatást. Agronómusokat, orvosokat és pedagógusokat küldenek a terepre, hogy irányítsák a falvakban a munkát. De más módon is segítik a helyszínen folyó, összehangolt fejlesztési erőfeszítéseket. Úgy tervezik, hogy ha a kísérlet sikerrel jár egy vagy néhány falu esetében, akkor a programot ki lehet terjeszteni nagyobb területre. Talán nem szükséges külön hangsúlyozni, mennyire fontos lenne, hogy a terepkísérletek eredménnyel járjanak. Mint már említettem, a világ összlakossá-

gának fele falun élő paraszt, és a harmadik világ valamely országa a hazájuk. Nem kényszerülnének rá, hogy elhagyják szülőföldjüket, hanem ott tanulhatnák meg, miként alakíthatják ki a tisztes élet feltételeit a maguk számára.

Jó néhány országról tudunk — például Franciaországról, Ausztriáról és Spanyolországról —, ahol a közoktatásügyi minisztérium olyan tervekkel foglalkozik, melyeket minden külső segítség nélkül, kizárólag az érintett pedagógusok közreműködésével meg lehet valósítani. A harmadik világ egyes országai szintén készülődnek ilyesvalamire, Venezuelában minisztériumot szerveztek az emberi értelmi képesség fejlesztésének irányítására, ez a minisztérium egyebek között azt vizsgálja egy nagyon érdekes külön program keretében, hogy különböző feltételek között, eltérő korú emberi lények értelmi tulajdonságait hogyan lehet a leghatékonyabban fejleszteni — tanulmányozzák ebből a szempontból az iskolásokat, a családokat, az újoncokat, a közalkalmazottakat, és a vizsgálatok az ország különböző területeire terjednek ki. Nemrég indult be a „tanuljunk gondolkodni" program. Ebbe 40 ezer pedagógust és több mint egymillió 9—12 éves korú diákot szándékoznak bevonni. Ezeket a kísérleteket nagy figyelemmel kísérik Kínában, ahol máris létrehoztak egy szervezetet, hogy megfelelő körben készítse elő a venezuelai módszer hazai kipróbálását.

Ma még korai lenne azt mondani, hogy célba értünk, de azt máris leszögezhetjük, hogy a tanulás kardinális gondolattá emelkedett. S ez nagy szó, amikor a világ egyelőre félhomályban botladozik és még csak keresi a boldogulás útjait-módjait. Még kell néhány év ahhoz, hogy mérlegre rakhassuk, mit sikerült elérni. De addig is módot kellene találni, hogy aki akar, kivegye a részét a munkából. Jó tudni, hogy például az amerikai postát is magával ragadta a tettvágy. 1980-ban bélyeget adott ki, melynek szövege így hangzik: A tanulás sosem ér véget. Valóban, ezen az úton kell végigmennünk.

Végül is, milyen jövőt kellene kitalálnunk? Nem arra gondolok, hogy kezdjünk fantaziálni és valamiféle fantáziaképet nevezzünk ki jövőnek. A jövőről gondolkodva ne csak olyasmit képzeljünk el, ahol lehet élni, hanem olyat, ami megvalósítható, felépíthető. Azt persze sokszorosan egyszerűbb eldönteni, hogy milyen az a jövő, amelynek nincs realitása vagy amelyet soha nem kívánnánk, ám sokkal nehezebb körülírni azt a jövőt, amely megvalósulhat és egyben kívánatos is a számunkra.

Nézetem szerint az ember nagy kalandjának az az igazi célja, hogy olyan világot teremtsünk, amelyben virágba szökkennek legjobb tulajdonságaink, miközben kölcsönös megértés uralkodik az emberek között és eggyé válunk a Természettel. Mások valószínűleg másként határoznák meg a jövőt, de afelől már egyáltalán nem vagyok bizonyos, hogy mindenki olyan jövőre gondol vagy olyat kíván utódainak előkészíteni, amely jobb a jelennél. S kivált akkor nem, ha a maitól különböző holnap érdekében áldozatot is kell hozni.

Elképzelhető természetesen az ellenkező véglet is. Egyikmásik demográfus, közgazdász vagy műszaki ember műhelyéből kikerültek már olyan — úgymond — tárgyilagos jövőképek, amelyekből azonban nem nehéz bizonyos embertelen felhangokat kihallani. Mintha csak a tudományos-fantasztikus irodalom lapjai elevenednének meg, automatizált robotok világa rajzolódik elénk, gépek működtetnek gépeket, s a gépeket is gépek állítják elő, teljesen fölöslegessé téve az embert. Az emberi lények tömegét az atomfizika, a komputertudomány, a génmanipuláció és az informatika „felszentelt főpapjai" ellenőrzik, ezek szabják meg, mire van szükségük amazoknak és gondoskodnak a többiek fizikai jólétéről. Ennek az új világnak a védelmére tökéletes és tündökletes fegyvereket sorakoztatnak föl, melyek azonban kozmikus hadviselés céljaira készültek, mert a Földön alkalmazhatatlanok.

A jövőnek e csodavilágát 10—12 milliárd ember népesítendi be, vagy tán még több, egy részük a tenger fenekén vagy mesterséges bolygókra telepítve él. Csak olyan növényféleségeket és

zöldségféléket termesztenek, melyeknek gazdasági hasznuk van, és a háziasításra alkalmatlan állatfajokat kiirtják, illetve néhány példányt belőlük rezervátumokba terelnek. Arra a kérdésre egyelőre nincs válasz, hogy a rovarokkal és mikrobákkal mi történjék. A vadon világa, amely maga az élet fáklyája, elveszti eredetiségét és légkondicionált laboratórium falai közé helyeződik. Kutatóközpontokra bízzák, hogy az ember nagyobb dicsőségére és hasznára az élet új formációit hozzák létre. A társadalmi igazság címszó alatt uniformizálják az embereket, szigorúan előírják a munkaidőt és a munkavégzés módját, gondosan kimérik a szabadidőt, nagy teljesítményű számítógépek kidolgozta modellekhez igazítva rendelik el, ki hova mehet, ki mikor léphet a zöldövezetek valamelyikének területére, kit milyen oktatás, milyen kulturális lehetőség illet meg.

Szent meggyőződésem, hogy a világ soha nem lesz ilyen. De ha netán mégis valami ilyesféle hangyabolyformát öltene, akkor akik benne élnek majd, gyűlölni fogják, még ha holtra zabálhatják is magukat és kényelemben élhetnek. Mert végképp megfosztatnának attól, amit természetes és természeti környezetnek nevezünk. Ezt a csodát lélektelen, mesterségesen létrehozott, robotokkal zsúfolt miliő váltaná föl, amelyben mindennemű jólét illuzórikus lehet csupán. Az emberi lények között az elemi érintkezést is szétszakítanák a mechanikus és elektronikus szerkezetek, az önjáró masinák, az automaták és a telekommunikációs készülékek, s a csömör, amelyet ragályként terjesztenek. A kézzel végzendő munka szinte teljesen kiküszöbölődnék, így azután elszakadnának a tetszetős és használható formájúvá alakítható anyagtól. Kielégületlenség lenne az osztályrészük és mindennemű tényked̈ésükből kivonódnék a társadalmi hasznosság nélkülözhetetlen eleme. Úgy éreznék, hogy emberi valójuknak egy részétől rabolták meg őket.

Visszautasítom ezt a forgatókönyvet. Igen ám, de mit ajánlok helyette? Általánosabban szólva, van-e, kifundálható-e alternatív forgatókönyv, amely egyúttal valóra is váltható 2000-ig vagy utána? A jövőre vonatkozó forgatókönyvek manapság rendkívül divatosak, ámde nagyon nehéz olyat készíteni, aminek világos és érthető a nyelvezete. Még az elkészítésük technikáját sem dolgoztuk ki jószerivel, s a jövőtervezésnek bizony egyelőre nem

vagyunk mesterei. Azután ne feledjük, hogy a forgatókönyv csak a kezdet kezdete, mindössze hevenyészett vázlata a megtervezett jövőnek, s legföljebb csak azt tartalmazza, hogy a holnap koherens valósága milyen helyzetek, politikák és magatartások egybejátszásából kerekedhet ki, csak célkitűzés az ilyesmi, anélkül, hogy megvalósíthatóságáról megbizonyosodtunk volna.

A holnap új világát, mely felé kormányozni szeretnők az emberiséget, nagylélegzetűen és tág keretben kellene elgondolni, meghatározni és megtervezni. Pillanatnyilag félig tréfásan azt mondhatnám, hogy nem tudjuk, mifelé tartunk, csak azt tudjuk, hogy megyünk — de hátrafelé és teljes sebességgel. Holnapra célszerű lenne valamivel pontosabban megfogalmazni, hová szeretnénk eljutni, s meg kellene találni a legjobb utakat-módokat, hogy rendben el is jussunk oda, továbbá mérjük föl azt is, hogy céljaink oltárán minő áldozatokat kell hoznunk.

Lássuk, ki tudjuk-e fürkészni valamivel tüzetesebben, hogy milyen terepen mozgunk előre. Sokszor halljuk manapság azt a panaszt, hogy a legfontosabb döntések már meghozattak, mégpediglen jómódú fehér férfiak által. S akik ilyesmit állítanak, azoknak eszük ágában sincs, hogy tréfálkozzanak, bár van ebben a megítélésben egy adag szarkazmus és bizonyos tiltakozás is, mert a helyzet ugyanis tényleg az, hogy akik nem fehérek és nem gazdagok, azok a főbb emberi dolgok eldöntésében nem kapnak szerepet és nincs igazán szavuk a nőknek sem. Tegyük hozzá, hogy a mai világ a meglett korúaké, ők irányítanak. Viszont a fiatalok ki vannak zárva a „felnőttek játékaiból". Még csak a véleményükre sem kíváncsi senki, holott a döntések a távoli jövőben fejtik ki a hatásukat, s ezeket a hatásokat a mai fiatalok, nem pedig a mai felnőttek érzik majd a saját bőrükön.

A világ összlakosságának túlnyomó többsége fiatal. Harminchat százalék még nem érte el a 15. életévét és csaknem hatvan százalék 30 év alatti. Ezért aztán már csak az igazság és demokrácia okán is meg kellene hallgatni, mit mond az ifjúság, kivált, hogy a távoli jövőt miképpen ítéli meg. Más érvek is szólnak emellett. Például az, hogy az ifjúság érdekeltsége a jövőt illetően mindenki másénál nagyobb, meg hogy az ő sajátjuk az a fajta rugalmasság, amely nélkül nincs önmegújítás, holott a szemünk előtt változó világhoz csakis önmagunk megújításával igazodha-

tunk hozzá. Azt se feledjük, hogy új eszméik megvalósítására ott áll előttük az egész élet. Ők a legkritikusabbak a mai társadalommal szemben, s bár a meglévőben élnek, mégis szabadon szárnyaltatják alkotó képzeletüket, hogy a helyébe másmilyent képzeljenek el. A szívük még romlatlan és tisztán tör föl bennük az érzés, hogy a jelenleginél igazságosabb, becsületesebb, emberibb világot kell teremteni. A civilizáció új koncepciójának ők az igazi hordozói.

Ami a mai felnőtteket illeti, egyelőre nem nagyon adták tanújelét annak, hogy a jövő megalkotásának terhét magukra kívánnák venni. Így azután kézenfekvő az a gondolat, hogy bízassék ez a feladat fiatalok e célra kiválasztott csoportjaira. Három vagy négy éve már, hogy különböző barátaimmal ezt az eshetőséget latolgatjuk. Az a tapasztalatom, hogy tetszik nekik az ötlet, csak kivihetőségében kételkednek. Ennek ellenére már kezd határozott körvonalakat ölteni az a tervezet, melynek elnevezése: Forum Humanum.

Legfőbb célja, hogy mindenkit ráébresszen arra, milyen „másfajta" jövőnek van valódi esélye és mit tehetnénk az érdekében. Ne csodálkozzék senki, hogy e sorsdöntő téma megvitatását, a vita elindítását fiatalokra szándékszunk bízni. Amit az imént mondottam, abból is látható, hogy erre sokkal alkalmasabbak a már meglett korúaknál. S az is nagyon valószínű, hogy egy olyan kulturális lendületet, amely az emberiséget új utakra ragadhatja, leginkább egy nemzedékváltás képes elindítani. Aligha tekinthetjük véletlennek, hogy az evolúciós lökések más fajták esetében is a nemzedékek cserélődéséből fakadnak, és jobbára a fiatal nemzedékkel köszönt be a változás. Ezeknél a fajoknál biológiai evolúcióról lehet csak szó, a genetikai üzenet a megtermékenyítéskor adatik át és a szaporodásban kizárólag a fiatal egyedeknek van szerepük.

A Forum Humanum ötletét alaposan meghánytuk-vetettük, majd különböző nemzetiségű fiatalok, az ifjú emberek színevirágából való fiúk és lányok vállalkoztak rá, hogy az emberiség szolgálatában részt vesznek ebben az ígéretes vállalkozásban. Létrejött egy előkészítő társaság, tagjai ígéretet tettek, hogy a világ különböző országaiból toboroznak húsz-harminc év körüli fiatalokat és így bővítik ki a programban részt vevők körét.

Egyszerű, ám annál merészebb elgondolással van dolgunk. Kezdetben kutatóintézetek, tudományos műhelyek kapcsolódnának be, vitákat rendeznének, tanulmányokat készítenének, javaslatokat állítanának össze az emberiség jövőjének témakörében, s az egész tevékenységet kizárólag fiatalok irányítanák. Minél több ország intézeteinek bevonását tervezzük, hogy a vitára kerülő kérdéseket minél több szempontból és minél több kultúra szemszögéből világítsák át. Azt vizsgálják majd, hogy milyen legyen, illetve reálisan milyen lehet a világ állapota 2000 táján, szó lesz különböző alternatívákról és arról, hogy milyen politikát, stratégiát, eszközöket alkalmazhatnak. A készülő tanulmányok interdiszciplináris jelleget viselnének, kitérnének a társadalom életének valamennyi lényeges összefüggésére — kezdve az intézmények rendszerével, folytatva azzal, hogy az anyagi erőforrásokat miképpen hasznosítsuk, milyen viszonyt alakítsunk ki a természethez, milyen legyen a lakóhelyi környezetünk, hogyan érvényesíthetnők az emberi jogokat és az ember felelősségtudatát miként növelhetnénk, mi módon szervezzük gazdálkodásunkat és a közoktatást, miképpen szerezhetünk érvényt a társadalmi igazságnak és hogyan gondoskodjunk az emberek biztonságáról, egészen odáig, hogy az élet minősége miként emelhető a kívánt szintre. A programot szeretnénk 1985-re tető alá hozni, az ENSZ ezt az esztendőt nyilvánította ugyanis az ifjúság évének.

A program pénzbe kerül és megvalósításához anyagi támogatásra van szükség. Költséges dolog kutatóintézeteket létesíteni vagy fenntartani a harmadik világ országaiban. Kis titkárságoknak kell működniök a nemzetközi hálózat stratégiai csomópontjain, s ehhez szintén pénz kell. A kutatóknak időről időre össze kell jönniök egymással, hogy összeismerkedhessenek, hogy egybevessék elgondolásaikat, eszmét cseréljenek és a különféle elképzelések végül homogén egésszé összegeződjenek, márpedig az utazás sincs ingyen. Mindeddig nem sikerült előteremtenünk az anyagi fedezetet. Pedig nagy veszteség lenne, elkedvetlenítené és kiábrándítaná a fiatalokat, ha azt látnák, hogy jó szándékú törekvéseik, mint már annyiszor, ez esetben is meghiúsulnának a „piszkos anyagiak" hiányában. A Forum Humanum olyan terv, amely ennél sokkal jobb sorsra érdemes. Mégis, a szervezé-

se nehezen indult és vontatottan halad. Négy előzetes összejövetelt vettünk tervbe 1981-re április és november között. Rómát, Caracast, az ausztriai Salzburgot és a spanyolországi Santandert jelöltük ki színhelyül. Addigra elkészül egy ismertetés és felhívás, s nemzetközi méretű gyűjtést akarunk indítani.

A fiatalokra apellálunk elsősorban, de ez nem azt jelenti, hogy a felnőtteknek ajtót mutatunk. Ellenkezőleg. Szép számban vagyunk meglett korúak — beleértve jómagamat is —, akik készséggel segítjük az ifjakat és mindenben támogatjuk programjuk sikerét. S nincsenek kirekesztve a felelős beosztásban dolgozó felnőttek sem, illetve nem feltétele az ő részvételüknek, hogy leköszönjenek vezető állásaikról, ezt egyébként sem tennék meg. A kérdés lényege különben sem az, hogy kik hozzák a döntéseket, hanem az, hogy hogyan hozzák és milyeneket hoznak, illetve hogy a társadalmi hatalom mire használtatik.

Félelmetes kihívásnak kell tekinteni azt, hogy a sok milliárd főből álló emberi családot alkotó, ne pedig pusztító célok felé vezéreljük. Olyan nemzeti politikák és olyan nemzeti magatartások igényeltetnek, melyeket áthat a realitások világos felismerése, a glóbuszunk dolgainak értő érzékelése, a jövő iránti felelősségtudat és a fajtaöntudat. Olyan tulajdonságok ezek, amelyeket sajnos manapság hasztalan keresünk. Talán a fiatalok majd elültetik bennünk ezeket, talán ők majd meggyőznek bennünket, felnőtteket, hogy milyen üdvös tulajdonságok ezek és a ráfordításhozam kedvező aránya folytán mérhetetlen hasznunk származnék belőlük.

Előbb ezt a fajta alapozást kell elvégezni, s ha ezzel készen vagyunk, akkor kerülhet sor arra, hogy a kívánatos jövő felépítésébe fokról fokra minél nagyobb embercsoportok belekapcsolódjanak, mígnem az egész emberi közösség beáll az építők sorába. Minden egyes embernek van teendője, szükség van mindenkinek a közreműködésére, s az eredményben kivétel nélkül valamennyien osztozni fogunk.

Hadd zárom ezt a gondolatsort azzal, hogy a lehetséges jövőt fürkészve jó néhány tanulságot fogalmazhatunk meg a magunk számára. Az első talán az, hogy mai gondolkodási és cselekvési módunk hihetetlenül hibás és elégtelen. Egy jobb jövőben csak akkor bízhatunk, ha mindenekelőtt önmagunkat és tevékenysé-

günket tökéletesítjük. A másik, hogy metamorfózis jellegű változások idején újítókészség nélkül nem megyünk semmire. Végül, jó lenne felismernünk, hogy a politikai bölcsesség a kormányzás művészetének tökéletes elsajátítását parancsolja, s a kormányzás művészete egyebek között azt is jelenti, hogy teret nyitunk a fiatal nemzedékek képzelőereje és törekvései előtt.

Az ember forradalma

Talán közhely, de igaz, hogy szilárdan meg kellene alapozni elvileg az újító kedvű politikákat és tevékenységeket, ha az általunk eddig tárgyalt eszméket és távlatokat valóra akarjuk váltani. Az is tagadhatatlan, hogy mai gondolkodásmódunkban múltbéli ideológiák és tapasztalatok tükröződnek. Így azután mély szakadás van egyfelől az értelmi tevékenységünket irányító meggyőződéseink, értékrendjeink, elveink, normáink és vonatkoztatási pontjaink, másfelől a mai kor követelményei, illetve e követelmények milyensége és nagysága között. Bárhogy is forgatjuk, nagy tehertétel ez rajtunk. Azt se feledjük, hogy óriási felelősséget hordunk a vállunkon.

Ez a felelősség arra kötelez, hogy ássuk elő ismét ember mivoltunkat, melyet jórészt elveszítettünk a „haladás" ürügyén végzett eszeveszett rohanásban. Vallási inspirációink szemlátomást kihunytak, hiszen ezek az inspirációk a Természet és a Világegyetem nagy misztériumai láttán fakadtak föl bennünk, ámde az egykori titkok jó részét a természettudományok megoldották. Lelkünket nagy megrázkódtatások érték, de hát történhetett volna-e másként, amikor arra kellett rádöbbennünk, hogy minden tudásunk, illetve az általunk megismert mindenség a mozdulatlan anyagtól az élőlényekig, nem egyéb, mint eltérő formába és különböző összetételűvé szervezett energia. Az energiát a lélekkel összeegyeztetni éppúgy nem könnyű, mint a vallással a tudományt. A lelki dolgoknak és a vallásnak ésszerű magyarázata nincs, ez éppoly képtelenség, mint azt állítani, hogy az energiának vagy a tudománynak lelke van.

A modern ember reményei, törekvései és cselekedetei mind az anyagi szférára összpontosulnak. Mai világunk természetéből következik, hogy más választása, egyéb lehetősége nincs. Alig van értéke vagy teljesen értéktelen számára mindaz, ami nem számszerűsíthető, nem mérhető, pénzben ki nem fejezhető, vagy nem alakítható át adattá, ábrává, képpé a képernyőn. Ami megfoghatatlan, kívül esik az értékelhetőség körén. Idő hiányában nem bonyolódhatom bele annak a kérdésnek a vizsgálatába, hogyan enyésztek el a nem anyagi értékelvek. Csupán azt húznám alá, hogy a bármire is törekvő, modern ember kizárólag olyanokat tekint példaképeinek, akik megfogható dolgokkal foglalkoznak, akik értik a számítógépek, készülékek, gépek „nyelvét", akik légkondicionált és mesterséges fénnyel megvilágított épületekben dolgoznak, élik le életüket. Egyszóval, csak olyanokra néz föl, akik több száz lóerős autókban száguldoznak hajmeresztő sebességgel, akik otthonosan mozognak bonyolult gépek és készülékek között, akik számítógépekkel beszélgetnek és a tudományos-fantasztikus regényekből jól ismert épületmonstrumokba járnak ki meg be, s akik csak azért hajszolják repülőgépeiket, autóikat és önmagukat, hogy egyre újabb tévékészüléket vehessenek, hűtőszekrényüket telezsúfolják és sűrűn cserélgethessék.

Ez a fajta eszményi típus sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít az általa létrehozott és létrehozni szándékozott mesterséges világnak, mint a természetes világnak, mely viszont az ember szülője. Csak az érdekli, amit gyártani, amin utazni, amit igazgatni lehet. Étele konzerv, fagyasztott, palackozott, mesterséges úton előállított, tartósított. A természettől nagyon messzire szakadt, és ami a természet fölött van, az eszébe sem jut. Nem törődik embertársaival. Valamennyi teljesen egyforma, arc nélküli, s immár annyian vannak, hogy nem személyek többé, csupán számok. Érintkezni velük nehéz, de nem is érdekes, s különben is annyira elfoglaltak, hogy meg sem hallják, ha szólnak hozzájuk. Mindenki magányos, mindenkinek van valami hatalma, vagyona és jártassága a legkülönfélébb felszerelések működtetésében. Így valamennyien űrt éreznek magukban, s szeretnék, ha ismét rendbe jönne az életük, ha nagyobb súlyt kapna a személyük, meg az, amit csinálnak. Egyszóval vágynak az emberi melegségre és a meghitt kapcsolatokra. De hasztalan

sóvárognak, létük mai állapota mindebből kizárja őket és hibás körben mozgó gondolkodásuk nem segíti elő törekvéseik megvalósíthatóságát.

Alapvetően új gondolkodásmódra van szükség: olyanra, hogy a technológiai kor embere, akiből amúgy is van elég, számában ne lépje túl az egészséges mértéket, és hogy minden teljes értékű élőlény elegét tehessen a kihívásnak, beteljesítse szerepét, amire hatalma és kötelessége predesztinálja. Ez a gondolkodásmód egyben mélységesen humanista. Azt a fajta már-már csodát, amire szükségünk van, hogy az emberi szellem újjászülethessen, csak egy új humanizmus hozhatja meg nekünk.

Ez a humanizmus felel meg korunknak, ez söpörné el és váltaná föl új elvekkel, új normákkal a maiakat, amelyekről már elmondtam, hogy milyenek, vagyis hogy makacsul továbbélnek, alkalmatlanok és nincsenek összhangban célunkkal. Ez a humanizmus új értékrendet gyökereztetne meg, helyreállítván belső egyensúlyunkat, s adna új lelki, erkölcsi, bölcseleti, társadalmi, politikai, esztétikai és művészi indításokat, hogy üressé lett életünk ismét megteljék tartalommal, így ismét képesek leszünk a szeretetre, a barátságra, a megértésre, az együttérzésre, az áldozathozatalra, vidám társasági életre. Egykori becses benső kincseink felfénylenének és ismét kiteljesednének ama jó tulajdonságaink, amelyek az élővilág változatos formáihoz éppúgy közelebb hoznának minket, mint idegen ég alatt élő embertársainkhoz, sokat nyernénk, ha a megszakított kapcsolatok újból helyreállítódnának.

Legyen ez az új humanizmus erős és rugalmas, hogy az anyagi forradalmaknak, amelyek most rajtunk uralkodnak, mi kerekedhessünk fölébe, bátorítson és vezéreljen bennünket, hogy az emberi rendszerekben végigviharzó társadalmi-politikai forradalomnak, melynek most az erőszakos kitörései sanyargatnak, békés és konstruktív irányt adhassunk, így talán azt is megértjük, hogy a lélek elsődleges voltáról soha többé meg ne feledkezzünk. Legyen az új humanizmus egyetemes jellegű, ne csak egyes nemzetek vagy osztályok vélekedésében és magatartásában idézzen elő változást, hanem váljon sajátjává a világ népessége java részének. Végső soron tehát győzze meg fajtánkat, hogy kiemelt helyzetére csak akkor jogosult a Földön, ha megújító,

mérséklő és védelmező elemet képez az élet áramában, s nem tulajdonítja magának azt a jogot, hogy korlátlanul bíráskodjék elevenek és holtak fölött, s hogy saját kényére-kedvére, válogatás nélkül hagyjon életben vagy taszítson a halálba minden fajt.

Forradalmasító ereje van tehát az új humanizmusnak, melynek etikai-morális pillérei az ember lelkiismeretéből erednek. Ha erről az új humanizmusról beszélünk, akkor valóságos emberi forradalomra gondolunk. Sikere a végső feltétele annak, hogy a reánk köszönő súlyos időkben az emberiség életben maradjon. Sikerre vitele a nagy kihívás, amellyel szemben a modern embernek állnia kell a sarat.

Tagadhatatlanul nehéz, fájdalmas, megpróbáló és ellentmondásokkal teli feladat hárul ránk. Katasztrófa és mély sötétség árnyéka vetül a világra, de itt-ott mintha halovány jelei mutatkoznának annak, hogy a változás csírái már megeredtek. A jelek értelme világos: az ember forradalma igenis lehetséges, amennyiben az emberi család legfogékonyabb, legképzeletdúsabb, legalkotóerejűbb részei összefognak, a szétszórt, bátortalan erőket egybegyűjtik, működésbe hozzák. Hadd zárom könyvemet azzal, hogy a bölcsesség tengeréből kimerek néhány cseppet, melyek megtermékenyíthetik az új humanizmus termőtalaját, és gyümölcsöző vitára, kritikára serkenthetnek.

A 80-as évek hajnalán nincs okunk a kétségbeesésre. Még mindig nem késő, hogy mi, a világ polgárai saját kezünkbe vegyük sorsunk intézését és közösen fogjunk hozzá jövőnk megformálásához. Még ha netán önismétlés gyanújába keveredek is, hadd húzom alá újfent, hogy mi az a három dolog, amit a legesleglényegesebbnek vélek. Mindegyikről részletesen szóltam könyvem utolsó fejezetében. Úgy sorakoztatom őket egymás alá, hogy belülről haladok kifelé, vagyis első helyen azt említem, ami szerintem a jövő sarokköve:

1. Az ember forradalma. Mindennemű fejlődés középpontjában az ember helyezkedik el, s köteles emberi jó tulajdonságait, képességeit tökéletesíteni, felelősségtudatát fejleszteni.

Röviden a következőkről van szó:

— Az egyetemes gondolkodás megújítása etikai, filozófiai és humanisztikus szempontból.

Tágabb értelemben, egyéb kulturális jellegű tökéletesedésre is szükség van ahhoz, hogy az új humanizmus felerősödjék. Kettőt említenék:

— Megterveztetni a jövő lehetséges és kívánatos változatait azokkal a fiatalokkal, akik vállalkoztak arra, hogy egy ilyen munkában közreműködjenek.

— Széles népi alapon és világot átfogó méretekben megszervezni az alkotó tanulás mozgalmát.

2. A társadalom és az emberi rendszerek politikai-társadalmi fejlesztése, kormányozhatóvá tétele.

Két elemi követelményt állítanék előtérbe:

— A kelet—nyugati feszültség aktív együttműködéssé alakítása.

— A Dél átstrukturálódása, hogy szervesen bekapcsolódjék a világrendszerbe.

3. Globális politikák és stratégiák életbe léptetése.

Ez a feladat nemzetek önkéntes koalícióira vár és megalakítható szisztematikus, általános tervek nélkül is.

Előbb vagy utóbb el kell válnia, hogy megvan-e a vezetésre való képesség és megfelelő-e a politikai akarat. A próbakő a következő:

— Csúcsszintű Észak—Dél-tanácskozás. Az elsőnek az időpontja 1981 ősze. A cél az, hogy a világ a nemzetközi együttműködés új formáinak keretei közé vezettessék.

Azok a nemzedékek, amelyeknek rendeltetése a történelem mostani válságos korszakában élni, nem maradhatnak tudatlanságban a tekintetben, hogy milyen kór gyötri az emberiséget, s azzal is tisztába kell jönniök, hogy választásuktól, cselekvésük irányától függően milyen jövő vár rájuk. Ha a népek és nemzetek, kivétel nélkül mind, közösen lépnek föl, intelligensen és felelősen cselekszenek, akkor az emberi kaland legfelemelőbb pillanatai várnak ránk.

De jó irányba csak akkor tudunk elindulni a 80-as években, ha lesz, aki magára vállalja a kezdeményezést és megszervezi a globális távlatok témaköréről folytatandó vitát.

Őszintén remélem, rövid könyvem ezt a célt fogja szolgálni.

...és a vég?

Az emberiség megtalálta a tudományos módszerét annak, hogy véget vessen önnön pályafutásának.

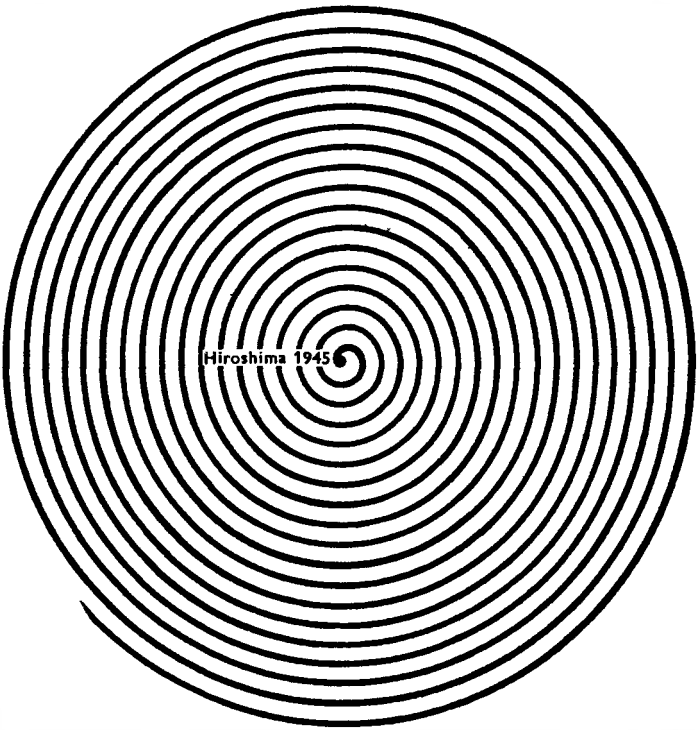

1945-ben atombombát dobtak Hiroshimára, pusztítóereje 15 kilotonnával volt egyenlő.

A stratégiai és taktikai atomfegyverek száma ma nagyobb 50 ezernél, szerte vannak szórva az egész világon és együttes rombolóképességük körülbelül 15 millió kilotonnára tehető. Többszörösen elpusztítható velük a földkerekség minden egyes városa.

A rajzot a *World Military and Social Expenditures 1980* című, Ruth Leger Sivard szerkesztette kiadványból vettük és a kiadó engedélyével közöljük (World Priorities, Leesburg, Virginia, 22075, USA)

Csöppek a bölcsesség tengeréből

— A nemzés a legmagasabbrendű emberi kifejezésforma, melyet szigorú társadalmi erkölcstan kell szabályozzon.
— Ha választani kell a terhesség megszakítása vagy a között, hogy a világra hozandó gyermek élete nyomorúságos lesz, illetőleg éhínség, háború viszi sírba, senki nem választhatja a második lehetőséget.
— Egy olyan világban, ahol a túlnépesedés planetáris problémákat okoz, a nemzeti népesedéspolitikákat összhangba kell hozni az emberiség általános érdekeivel.
— A népesség milyensége fontosabb, mint a népesség mennyisége, s csak az előbbi hatástalaníthatja a népességrobbanást.
— Az embereknek képeseknek kell lenniök megoldani a maguk teremtette problémákat.
— Az egyén nem azonos elemi szükségleteivel. Mivel van értelme, lelke, talentuma, alkotóképessége, vannak álmai és örömei, igényei nem merülnek ki elemi szükségleteivel.
— Általánosságban szólva, szükségletnek csak az nevezhető, amit az egyén vagy a közösség számára ki tudunk elégíteni.
— A természet megóvása és az élet egyéb formációi iránti tisztelet — nélkülözhetetlen feltétele az emberi élet fenntartásának és az életminőség biztosításának.
— Ugyancsak életfontosságú, hogy megóvjuk az emberiség kulturális örökségét.
— Senkinek nincs kizárólagos joga a természeti erőforrásokra: ezeket meg kell óvni, lehetőleg egyenlően kell elosztani, bárhol van is a lelőhelyük.

— Ugyanez vonatkozik az információkra, az ismeretek és know-how-k összességére, ami mind az emberi haladás és jólét céljait szolgálja, bárki is a jog szerinti tulajdonosuk.
— Minden nemzedék köteles az övénél jobb világot hagyni örökül az utókorra.
— Minél többet tudunk és minél nagyobb a hatalmunk, annál nagyobb a felelősségünk és annál nagyobbak a kötelezettségeink utódaink és az élet más formációi iránt.
— A fajtaöntudat előbbre való, mint az osztály- vagy nemzeti tudat.
— Előbb jönnek az ember kötelességei és felelőssége, a jogok csak azután.
— Új „társadalmi szerződésben" kell rögzíteni a polgárok jogainak, a társadalom kötelezettségeinek, valamint ezek biztosítékainak minimumát, s ugyancsak ez a szerződés tartalmazza a polgárok kötelességeit és a társadalom jogait.
— A társadalmi minimum természetes kiegészítéseképpen meghatározandó a társadalmi maximum felső határa.
— A területi szuverenitás leküzdhetetlen akadálya a békének. Fokozatosan kell korlátozni és átalakítani, végül megszüntetni, jó példával a leghatalmasabb nemzeteknek kell elöljárniok.
— A világközösség előmenetelét nemzetek fölötti és nemzetek alatti, transznacionális és a-nacionális döntések csokra segítheti elő.
— Átmeneti szakasz lehet, hogy regionális és szubregionális csoportosulások, szövetségek, tömörülések alakulnak, a helyi autonómia egyidejű tiszteletben tartásával.
— A szó teljes értelmében „globális", nem pedig csak nemzetközi vagy gazdasági új rendre van szükség, továbbá arra, hogy lefektessük az együttélés szabályait, valamint a világközösség jogait és kötelességeit.
— Elemi szükséglet a biztonság, melyet csak az egyén és társadalom kulturális érettsége garantálhat, a fegyverzet nem.

— A társadalmak akkor lesznek egészségesek és életképesek, ha a világközösségben érvényesül a társadalmi igazság és szolidaritás.
— A legszegényebb régióknak úgy kell fejleszteniök önmagukat, hogy élvezzék a más régiókkal való széles körű együttműködés előnyeit, ez a világközösség számára elsőrendű feladat.
— Ismerjük föl a gazdaság és az ökológia közti kölcsönös függőséget.
— Mivel a fizikai erőforrások folyvást fogyatkoznak, a még meglévőket hasznosítsuk optimálisan, így szolgálják a legmesszebbmenően a világ harmonikus fejlődését.
— Midőn megfogalmazzuk gazdasági elgondolásainkat, vegyük kellőképpen számításba a javak és szolgáltatások hasznosságát, és legyünk tekintettel arra, hogy a még meglévő természeti erőforrásokat ne pocsékoljuk.
— A túlfogyasztás mítoszát váltsa föl a mértéktartás erkölcse.
— A növekedést mint célt és mint logikát cseréljük föl a dinamikus egyensúly célkitűzésével és logikájával.
— Minthogy a külső rendszerek önszabályozó képessége meggyengült, építsük be az önszabályozást az emberi rendszerekbe.
— A különböző társadalmak célrendszerében és tevékenységében nem nélkülözhető a konzisztenciának legalább a minimuma, s világunkban egyidejűleg kell kialakítani a konzultációk és tervezés közép- valamint hosszú távra szóló módozatait, illetve maximális autonómiát biztosítani helyi és regionális szinten.
— Időről időre vizsgáljuk felül és hangoljuk össze a tervezés, magánvállalkozás és alulról kiinduló kezdeményezés együttesét a gazdálkodásban.
— Lévén, hogy az emberi rendszerek egyre összetettebbek, minden szinten, a helyitől a globálisig, hozzáértő és hatékony vezénylést igényelnek.

— A technikai-tudományos tevékenység radikális reorientációra szorul, hogy ne szektoriális, hanem egyetemes emberi érdekeket szolgáljon.
— Az emberiségnek nincs magasabb rendű célja annál, mint hogy az ember kiteljesedjék, s ez a szó legtágabb értelmében előbbre való minden más fejlesztési célkitűzésnél.
— A genetikai evolúciótól, amelynek a reagálás és alkalmazkodás a fő ismérve, az emberi kiteljesedés abban különbözik, hogy nem rögtönzött, hanem előre kiszámított, s az kell jellemezze, hogy az ember felkészül rá.
— A felépítendő új társadalomnak szellemi, etikai-morális, társadalompolitikai és kulturális erényekre, illetve értékrendre kell alapozódnia.
— Fejlesztésének fő eszközei a nevelés, a kutatás, a tanulás és az elmélkedés, s ezek együtt alakítják ki a részvételt, az előrelátás, a szolidaritás és az egyetemesség szellemét.

A szerző életrajza

Aurelio Peccei 1908-ban született Torinóban. 1930-ban közgazdaságból szerzett doktorátust, és fiatal éveiben végzett kutatásai alapozták meg későbbi gondolatvilágát. A tehetséges fiatalember a Fiat cégnél vezetőállásba került, s cége megbízásából 1938-ig Kínában működött. Hazatérvén Olaszországba, nyomban bekapcsolódott az antifasiszta mozgalomba, és az Olasz Újjászületés nevű szervezet tagjaként részt vett a fegyveres ellenállásban. 1944-ben letartóztatták és körülbelül egy esztendőt töltött a fasiszták börtönében.

A felszabadulás, majd Európa újjáépítésének megindulása új lehetőségeket nyitott meg Aurelio Peccei előtt is. Évekig a Fiat cég olaszországi vállalatának felső vezetésében tevékenykedett, majd ennek a konszernnek lett a latin-amerikai vezérképviselője. Argentínában gyárak egész sorának alapításában működött közre, s közben módja volt alaposabban megismerkedni azzal a kérdéssel, milyen az emberiség helyzete a világon, és megbizonyosodni afelől, hogy problémái milyen bonyolultan ziláltak.

Sokat utazott a fejlődő világban és jó néhány fejlődő országban dolgozott is. Ezek a tapasztalatai késztették arra, hogy elmélyedjen a gazdasági segélyezés témakörében és ennek hatékony módszereit kutassa. Az ő kezdeményezésére szerveződött meg az Italconsult, majd ennek a nem profitra dolgozó nemzetközi műszaki és gazdasági társulatnak az ügyvezető igazgatója lett. 1964-ben, amikor az Olivetti cég anyagi nehézségek közé került, őt hívták meg, hogy hozza rendbe a nagyvállalat ügyeit. Négy évvel később egyike volt a Római Klub megalakítóinak, melynek haláláig elnöke. Jó néhány könyv és számos tanulmány szerzője, akit a világon mindenütt ismertek mint vendég előadót.

1984 tavaszán halt meg.

A fedél Kolosváry Bálint munkája

A kiadásért felel a Gondolat Könyvkiadó igazgatója

Dabasi Nyomda (83-2432), Budapest—Dabas, 1984
Felelős vezető: Bálint Csaba igazgató

Felelős szerkesztő: Hernádi Miklós
Műszaki vezető: Tóbi Attila
Műszaki szerkesztő: Hodu Pálné
Megjelent 14,25 (A/5) ív terjedelemben,
az MSZ 5601—59 és 5602—55 szabvány szerint

THOMAS S. KUHN

A tudományos forradalmak szerkezete

Kuhn írása az utóbbi két évtized talán legtöbbek által olvasott, legnagyobb vitát kiváltott és legismertebb tudományfilozófiai műve. Mára tanulmányok és könyvek sokasága foglalkozik Kuhn nézeteivel, amelyek hatására új részterület, vagy inkább új határterület jött létre a szűkebben vett tudományfilozófia és tudománytörténet között: a tudományfejlődés-elmélet a maga folyamatosan növekvő, máris óriási szakirodalmával. A könyv második, 1970-es, Utószóval bővített és némileg módosított kiadása már kifejezetten „hozzátartozik a műveltséghez" a természet- és társadalomtudósok körében – kötetünk ennek a kiadásnak a szövegét adja.

Thomas Kuhn műve nem egyszerűen kibővítette a tudományfilozófia hagyományos vizsgálódási területét a „tudományos közösségek" és a „tudományos paradigmák" fogalmának bevezetésével, hanem alaposan fel is forgatta az e területen bevett, elfogadott nézeteket.

ZALAI BÉLA

A rendszerek általános elmélete

Régi adósságot törleszt a kiadó Zalai Béla magyar és német nyelvű filozófiai írásainak összegyűjtésével, sajtó alá rendezésével. A magyar eszmetörténet – egyre világosabban látjuk – hiányos volna az ő műveinek számításba vétele nélkül.

A tragikusan fiatalon, 1915-ben, hadifogolytáborban meghalt Zalai Béla a magyar filozófia történetének magányos csillaga volt. „Közöttünk ő volt a legtehetségesebb" – mondta halálhíréről értesülve a pályatárs, Lukács György. Zalai a korszak legfontosabb elméleti törekvéseit, mindenekelőtt a husserli fenomenológiát nemcsak jól ismerte, hanem sok tekintetben – elsősorban a filozófiai rendszerezés problématerületén – a legmagasabb elméleti színvonalon tovább is fejlesztette. Tanúbizonyság erre ez a kötet, amely Zalai Béla összes elméleti írását tartalmazza, köztük korszakalkotó s eddig kéziratban lappangott nagy művét is a rendszerek általános elméletéről.

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

A házastársi konfliktusok szociológiája

Időszerű, sőt életbe vágó Cseh-Szombathy László legújabb könyvének tárgyválasztása. Emberek, rokonsági és baráti hálózatok több évre vagy egész életre szóló válságát okozhatja egy-egy házasság megromlása. Ez a könyv túllép a szokásos, a pszichológiában megrekedő, azon túl nem látó feldolgozásokon, mert a házastársi konfliktusokat szélesebb társadalmi mozgásokhoz és hatóerőkhöz rendeli. Mindvégig figyelemmel van a hazai sajátosságokra, például a rossz lakáshelyzetre, a szexuális kultúra s az intim kommunikáció elmaradottságára, az ügyvédi szolgáltatás konfliktusirányultságára stb., amikor feltérképezi a házasságok megrendülésének szociológiai hátterét. A házastársi konfliktusok kezelésének módjában igen sok okot lát a változtatásra. A konfliktusokat az első összeszólalkozásoktól a válás utáni évekig követi nyomon.

Nemzetközi mércével is kiemelkedően érdekes, fontos munka ez. A tudományos kifejtésre fogékony, legszélesebb olvasóközönség figyelmére számíthat Cseh-Szombathy László közérthető, világos vonalvezetésű könyve.

35,— Ft

A szerző, aki a Római Klub elnöke, valamennyiünk lelkiismeretére apellál, amikor új, 1981-es könyvében felrajzolja földtekénk állapotát és várható jövőjét. Ha úgy gazdálkodunk, és úgy szervezzük államaink együttélését, miként az elmúlt évtizedekben tettük, meglehet, végsőkig kiszipolyozzuk a Föld természeti tartalékait, tönkretesszük a bioszférát, milliós el- és kivándorlási hullámokat indítunk el, kiélezzük a megélhetési különbségeket a fejlett és a fejletlen világ között, vagy akár teljes pusztulásba döntjük a Föld egész lakosságát.

A könyv mégsem borúlátó! Peccei szerint lejtőn haladunk, de utunkon meg tudunk állni. A gondolatokban gazdag elemzés bőven merít a Római Klub helyzetértékeléseiből — összegzi azokat, és arra a következtetésre jut, hogy mindennél fontosabb az emberiség összetartozás-tudatának megerősödése. Peccei sok reményt fűz a fiatal nemzedékhez: új, világméretű civilizáció ígéretes hordozóját látja a mai ifjúságban.

Peccei műve a szakemberek gondolkodását éppúgy megújíthatja vagy felfrissítheti, mint a nagyközönségét. Végül is nem kevesebbről van szó, mint az emberiség életben maradásáról!